

Političke
PERSPEKTIVE

Vol. 7, No. 3
(2017)

POLITIČKE PERSPEKTIVE

časopis za istraživanje politike

~

Izlazi tri puta godišnje

~

MEĐUNARODNI SAV(J)ET

Florian Bieber (University of Graz), Xavier Bougarel (CNRS, Paris), Valerie Bunce (Cornell University), Nenad Dimitrijević (Central European University, Budapest), Jasna Dragović-Soso (Goldsmiths, University of London), Chip Gagnon (Ithaca College, NY), Eric Gordy (University College London), Stef Jansen (University of Manchester), Denisa Kostovicova (London School of Economics), Kevin Deegan Krause (Wayne State University), Keichi Kubo (Waseda University, Tokyo)

REGIONALNI SAV(J)ET

Damir Grubiša, Vukašin Pavlović, Zdravko Petak, Milan Podunavac, Zvonko Posavec, Žarko Puhovski, Milorad Stupar, Ilija Vujačić, Nenad Zakošek

REDAKCIJA

Ana Matan (glavna urednica), Dušan Pavlović (zamjenik urednice),
Nebojša Vladislavljević, Tonči Kursar, Đorđe Pavićević, Dario Čepo, Nataša Beširević,
Ivan Stanojević (sekretar)

IZDAVAČI

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu
i Udruženje za političke nauke Srbije

ZA IZDAVAČA

Dragan R. Simić, dekan, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd
Lidija Kos-Stanišić, dekanica, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

ADRESE

Fakultet političkih nauka u Beogradu, Jove Ilića 165, Beograd
e-mail perspektive@fpn.bg.ac.rs
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Lepušićeva 6, Zagreb
e-mail perspektive@fpzg.hr

~

Olivera Veličković (srpski) (lektura i korektura), Olivera Tešanović (grafičko oblikovanje).

Štampano u štampariji: *Čigoja štampa*.

Tiraž: 300

~

© Sva prava zadržana.

ISSN 2217-561X

DOI: 10.20901/pp

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

303.1

POLITIČKE PERSPEKTIVE : časopis za istraživanje politike / glavna urednica Ana Matan – 2017, br. 3 –
– Beograd (Jove Ilića 165) : Fakultet političkih nauka : Udruženje za političke nauke Srbije ; Zagreb
(Lepušićeva 6) : Fakultet političkih znanosti, 2011 – (Beograd : Čigoja štampa) . – 30 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-561X = Politiche perspektive

COBISS.SR-ID 183446540

SADRŽAJ

[ČLANCI I STUDIJE]

Dimitri A. Sotiropoulos

CORRUPTION, ANTI-CORRUPTION AND DEMOCRACY IN
THE WESTERN BALKANS

7

Aleksandar Takovski

TURNING EU INTO ME AND YOU: THE POLITICIZATION OF
EU REPRESENTATIONS IN MACEDONIA

27

Jovica Pavlović

DIGITALIZACIJA JAVNE SFERE U SRBIJI: ONLINE PRITISCI IZVRŠNE
VLASTI NA OMBUDSMANA I REAKCIJA OPOZICIONO OPREDELJENE
TWITER ZAJEDNICE

51

[OSVRTI]

Žarko Paić

ŠTO JE PREOSTALO OD DRUŠTVA I DRŽAVE?
O MIŠLJENJU POLITIČKOGA I POLITIKE DAVORA RODINA I
ZVONKA POSAVCA

79

Milan Radonjić
IMAJU LI DRŽAVE VLASNIKA?
OSVRT NA KNJIGU RAT I MIT DEJANA JOVIĆA
93

[PRIKAZ]

Ivan Cerovac
ĐORĐE PAVIĆEVIĆ I MARKO SIMENDIĆ
DISCIPLINOVANJE DEMOKRATIJE:
KLASIČNE KRITIKE I MODERNA SPORENJA
105

~

UPUTE SURADNICIMA (HRVATSKA REDAKCIJA)
111

UPUTSTVO SARADNICIMA (SRPSKA REDAKCIJA)
113

ČLANCI I STUDIJE

CORRUPTION, ANTI-CORRUPTION AND DEMOCRACY IN THE WESTERN BALKANS¹

Dimitri A. Sotiropoulos

University of Athens

Department of Political Science and Public Administration

SUMMARY

The article discusses corruption, anticorruption and democracy in the Western Balkans, with an emphasis on FYR Macedonia, Montenegro and (less so) Serbia. The article does not advance a claim that its conclusions are valid for all West Balkan democracies. The main question is the following: what the political functions of corruption are (beyond its economic functions) and how corruption serves in reproducing the same elites in power. The research presented in the article shows that high-level or grand political corruption in FYR Macedonia, Montenegro and Serbia, is something larger than a side-benefit of exercising government authority. Such corruption is one of the several means which an elite purposefully uses to stay in power, that was originally attained by winning democratic elections. Furthermore, anticorruption mechanisms are often used with a sole purpose to discredit political opponents, especially those in the opposition. Democracy in the Western Balkans is, thus, distorted in obvious, but also in less obvious ways.

KEYWORDS: Western Balkans, corruption, anti-corruption, FYR Macedonia, Montenegro, Serbia

¹ Research reported in this article was funded by “Anticorpp”, a project included in the European Commission’s Seventh Framework Programme (2012–2017) and by the Department of Political Science and Public Administration of the National and Kapodistrian University of Athens, Greece. The article was also prepared for publication In ed. Simendić, Marko. 2017. *Demokratski otpori normalizaciji autoritarizma u Evropi/Democratic Resistance to Authoritarian Trends in Europe Today: Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije/Proceedings of the 2017 Serbian Political Science Association Annual Conference*. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.

INTRODUCTION

In November 2017 the announcement of European Commission President Jean-Claude Juncker that he expects Serbia and Montenegro to join the European Union (EU) before 2025 revived interest in the Western Balkans. The region's democracies, including Serbia and Montenegro, have been struggling to overcome legacies of the past, including corruption, and there are hopes that the incentive to join the EU will stimulate improvements in anti-corruption.

It is arguable that corruption is not only a misuse of public office for private gain (according to the World Bank's widely used definition) but is also the misuse of public office so as to consolidate one's political power via private benefit. In other words, a corrupt government-business nexus may serve two functions: first it may facilitate the personal enrichment of involved politicians and businessmen, which is typical of corruption cases, regardless of whether the political regime in question is democratic or not; and second it may also foster and prolong the involved politicians' grip on power by securing support for the involved politicians by social interests which benefit from corrupt practices and can help politicians win elections. Social interests supportive of such arrangements may be business and mass media elites as well as civil servants and parts of the public bureaucracy sharing the spoils flowing from corruption. In democratic regimes, the corruption-incited support is vital for the return of a governing party or coalition of parties to power through elections.

Moreover, in democracies anti-corruption, namely the passage of legislation and mobilization of designated state agencies to fight corruption, while ostensibly serving its main purpose to limit corruption, can also function as a tool of political party competition and more specifically as a means of political domination of the governing elites over political parties of the opposition and civic associations challenging the elected government.

In this article, I am going to discuss corruption, anticorruption and democracy in the Western Balkans, with an emphasis on FYR Macedonia, Montenegro and (less so) Serbia. The article does not advance a claim that its conclusions are valid for all West Balkan democracies, as they are quite different. The main question is the following: what the political functions of corruption are (beyond its economic functions) and how corruption serves in reproducing the same elites in power. The research is based on a variety of data, including international statistics, official reports of international organizations, press articles, and the relevant academic literature.

WHAT IS NOTEWORTHY ABOUT CORRUPTION IN WESTERN BALKANS

In Western Balkans there have been infrequent successes of the fight against corruption. Examples are the conviction to prison of the Montenegrin former president of the State Union of Serbia and Montenegro, Svetozar Marović, in May 2016 (Tomovic 2016) and the conviction of one of Serbia's largest businessmen of Serbia, Miroslav Miskovic, in June 2016 (Pantovic 2016). One can add the criminal investigations against Nikola Gruevski, the former Prime Minister (PM) of FYR Macedonia and leader of VMRO-DPMNE, in the spring of 2017. Investigations concerned the revelation of twenty thousand (20,000) wire-taped confidential telephone conversations, including conversations of government ministers and officials of FYR Macedonia, in the spring of 2015 (Zaev 2015). Tapes were leaked through unknown channels to the opposition, the Social Democratic Party (the SDSM). Except for evidence on rigging elections and abusing state resources, the tapes revealed plans of cabinet members, including endeavors of the former PM Nikola Gruevski, to engage in murky business deals, arbitrarily arrange public procurement and illegally seize landed property (Bieber 2015).

While not negligible, these are relatively small accomplishments, as West Balkan democracies today are widely considered to be very corrupt. Comparatively speaking, they are perceived as more corrupt than other European democracies, including East European ones. This is a pattern which emerges from various qualitative and quantitative assessments.

There are several qualitative aspects which account for setting the democracies of Western Balkans apart from other European democracies also thought to be quite corrupt. To start with, in 2013 the Council of Europe's Group of Countries against Corruption (GRECO), after acknowledging that progress in the fight against corruption had been made in FYR Macedonia, reported that "much remains to be done [for]... a better implementation of the legal framework and to improve the public image of Members of Parliament (MPs), judges and prosecutors" (GRECO 2013, 5). Regarding Serbia in 2015 the same international organization observed that "Serbia has come a long way in creating a regulatory and institutional framework for fighting corruption, but much remains to be done to have the system work properly and to close the noticeable gap between the law and practice" (GRECO 2015a, 3). As for Montenegro, in the same year the Council of Europe concluded that "corruption continues to be an important concern in Montenegro, resulting in disquieting figures as to citizens' trust in some of their key institutions, notably the political class and the judiciary" (GRECO 2015b, 3).

Moreover, the otherwise diplomatic language of the European Commission's annual Progress Reports changed when discussing the fight against corruption in 2015 in FYR Macedonia: "The country has some level of preparation in the fight against corruption. *No progress* has been achieved in the past year on the outstanding issues identified. Corruption remains widespread" (emphasis in the original; European Commission 2015a, 15). "Montenegro has achieved some level of preparation in the fight against corruption. Corruption remains prevalent in many areas and continues to be a serious problem" (European Commission 2015b, 14). "Serbia has *some level of preparation* in the fight against corruption. *Some progress* has been achieved in the past year...However, corruption remains widespread." (emphasis in the original; European Commission 2015c, 13).

Further on, in Western Balkans corruption is often discussed in conjunction with organized crime. However, corruption and organized crime are not the same, as the latter involves the use of violence to commit smuggling of illegal goods, human trafficking, and organ trade, among other criminal law violations. Even though international observers, when discussing corruption in Western Balkans may tend to discuss crime and corruption together (Van Ham 2014). Organized crime is not a distinctive characteristic of West Balkan states, as it can also be found in a few other EU Member – States, e.g., Bulgaria and Italy. The specificity of the Western Balkans is the following: while corruption is observed in other European countries, in Western Balkan countries it has overflowed into practices of organized crime, while the fight against corruption has started only recently and has not borne but few fruits (European Parliament 2015).

In addition, there is a close linkage between political corruption and highly problematic market economies. Not all corruption involves politicians. It may involve illegal exchanges in the private sector, such as the paying of bribes to obtain insider information about a business company. Corruption in the private sector, which is not directly related to the conduct of national politics, may be indicative of a larger issue of unregulated or "wild" capitalism. Capitalism functioning under a few or no rules may be a distinct variety of capitalism in the Western Balkans (Bartlett 2007). The development of this type of capitalism is related to the ubiquity and political uses to which corruption and anti-corruption are put in the countries under study.

To conclude this section, one can claim that Western Balkans stand out for an additional, less expected, specific reason: in Western Balkans, opponents of governing elites have found themselves implicated in cases of corruption, as anti-corruption agencies turned against them rather than against members of governing elites. Anti-corruption, managed through designated state agencies, has been used by governments to inflict polit-

ical wounds on the opposition. Such phenomena result from a purposeful strategy of governing elites in the three mentioned countries to employ corruption and anti-corruption, not only to enrich themselves but also, if not primarily, to prolong their stay in power.

The estimated extent of corruption

The claim about the quite large extent of corruption in Western Balkans is corroborated by World Bank's Worldwide Governance indicators' database. One of the database's indicators is "control of corruption", which is understood by the Bank to "capture perceptions of the extent to which public power is exercised for private gain, including both petty and grand forms of corruption, as well as 'capture' of the state by elites and private interests" (World Bank 2015). Following the World Bank's methodology, Table 1 shows the relative percentile rank of the countries included in the table, with higher values corresponding to better performance in controlling corruption. Except for Bosnia-Herzegovina and Bulgaria, all other countries seemed to be able to control corruption better in 2015 than in 2003. Yet, they remained below the percentile rank on the average attained by Central East European countries.

Table 1. Control of Corruption in the Western Balkans in the Comparative Perspective of Eastern Europe, According to World Bank's Governance Indicators

	2003	2015
Albania	26	40
Bosnia-Herzegovina	47	45
Croatia	60	63
FYR Macedonia	31	54
Kosovo	23	37
Montenegro	40	56
Serbia	41	51
Bulgaria	55	49
Romania	47	58
Centr East Europe average	71.6	67.4

Source: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>, last accessed on 04.10.2016. The Central Eastern European average is the average of scores of the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia and Slovenia. The closer the score to 0, the less capable of controlling corruption a country is perceived to be.

Figures shown in the table should not be taken at face value, as each is accompanied by a margin of error; such figures are just rough indications of change. An in fact, a different, less optimistic view is offered by a second

international source of perceptions of corruption, namely Transparency International and its Corruption Perception Index (CPI).

The CPI (Table 2), although heavily criticized (Heywood 2016), provides a rough measure of the perceived extent of corruption in each country. Based on numerous opinion surveys, this index is sensitive to shifts in the patterns of criminal investigations for corruption and in the mass media's attention towards or away from corruption. When a prosecution against a well-known politician or businessman unfolds or when a newspaper starts a sort of media blitz against someone known to the public, surveys of corruption suddenly show a concomitant rise in perceptions of corruption.

Nevertheless, the CPI provides a very rough indication about where a certain country stands on the extent of perceived corruption relatively to other countries. Notably, the CPI is not based on uniform attitudinal surveys in all countries. Rather than being a reliable cross-national measure of corruption, the CPI is thus an indicator which is probably more useful to register trends over time in a country. In short, this indicator is useful, if one concentrates on long term trends and does not take year-by-year estimates at their face value.

Table 2. Extent of Perceived Corruption in the Western Balkans in the Comparative Perspective of Eastern Europe, According to Transparency International

	2009	2015	change
Albania	32	36	+4
Bosnia-Herzegovina	30	38	+8
Croatia	41	51	+10
FYR Macedonia	38	42	+4
Kosovo	28	33	+5
Montenegro	39	44	+5
Serbia	35	40	+5
Bulgaria	38	46	+8
Romania	38	41	+3
Centr East Europe average	52.2	56	+3.8

Source: <https://www.transparency.org/cpi2015/>, last accessed on 21.06.2016. The Central Eastern European average is the average of scores of the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia and Slovenia. The closer the score to 0, the more corrupt a country is perceived to be.

As Table 2 indicates, first, there is an overall improvement as far as perceived corruption is concerned in the region, between 2009 and 2015; second, a similar, but not as extensive, improvement also characterizes

Central Eastern European countries as well as Bulgaria and Romania; and, third, there are three sub-groups of West Balkan countries as far as perceived corruption is concerned. Kosovo, Bosnia-Herzegovina and Albania seem to be the most corrupt among West Balkan countries, while Croatia the least corrupt. The three cases under study in this chapter, namely, FYR Macedonia, Montenegro and Serbia, fall in between these two “extremes”. Moreover, since the late 2000s all three countries under study have made some progress towards becoming more transparent.

Overall, however, it seems that corruption is quite extensive in these three countries, as indicated by Tables 1 and 2 above. This claim is underscored by data of the Balkan Barometer, a cross-national public opinion survey covering the whole region (Table 3). This is a survey of people residing in the countries under study. The levels of perceived corruption and changes in perceived corruption in general over time, as reported in Transparency International’ assessments, are too vague as indicators to understand political corruption on a country by country basis. The Balkan Barometer (Table 3) includes a more specific item on the corruption of government officials.

Table 3. Do you think that giving and taking of bribes, and the abuse of positions of power for personal gain, are widespread among the following? (% , 2015)

	National politicians	Local politicians	Judges
Kosovo	43	27	13
Bosnia-Herzegovina	38	23	11
Serbia	28	22	20
Croatia	46	38	14
Albania	37	18	47
FYR Macedonia	18	12	18
Montenegro	22	14	16

Source: Regional Cooperation Council (2015), Figure 74, p. 90.

As Table 3 shows, in 2015 public opinion in Western Balkans considered that national politicians, such as Ministers or MPs, constituted by far the most corrupt category among those usually suspected of engaging in corrupt acts. Other categories were people working in medical and health services. The latter services, in fact, came first in terms of perceptions about which institution is more corrupt in a similar survey in 2017 (Regional Cooperation Council 2017).

The practice of taking bribes and abusing positions of power is perceived to be more widespread among national and local politicians of Kosovo and Croatia than among the corresponding categories in FYR Macedonia, Montenegro and Serbia. This obviously does not mean that the politicians of the three countries under study are not corrupt but that they are perceived to be less corrupt.

FORMS, SCALE AND EXPLANATIONS OF CORRUPTION
IN WESTERN BALKANS

The different forms and scale of political corruption are obviously neither an exclusive problem of FYR Macedonia, Montenegro and Serbia nor more generally of Western Balkans. Corruption today surfaces in various advanced capitalist economies and consolidated democracies and it is quite widespread even in EU Member-States, such as Bulgaria, Greece, Italy and Romania. Across-the-board explanations of corruption in the modern world, such as, for example, the corruptive side of today's globalized capitalism, tell only part of the story. One needs to understand corruption in an appropriate context. In the three countries under study, corruption may be attributed to historical, geographical, and cultural reasons.

First, the Western Balkans, as other East European countries, to an extent still show traces of the historical legacy of communism. This is a legacy favoring the conflation rather than the careful and delicate distinction of political, administrative and economic spheres. As it is well known, state socialism used to put the law in the service of larger social transformation, such as the transition to communism. Former socialist regimes did not adhere to the rule of law and even impeded the development of civil society which could have limited the spread of corruption in the period of socialist rule and after its demise.

Secondly, the geographical position of the Western Balkans, in an area linking the East and the West, facilitates the emergence of corruption and organized crime. In the region of Western Balkans there are transit routes for illegal goods, human trafficking and the flow of unrecorded payments across newly demarcated or porous national borders.

Thirdly, another condition favoring corruption is the amalgam of ethnic and/or religious bonds tying members of small and larger West Balkan communities together. Such a community may form part of national majority in a West Balkan nation (e.g. Albanians in Kosovo), while it may be part of a minority in a neighboring state (e.g., Albanians in FYR Macedonia or Serbia). As it happens in other areas of the world, local norms may conflict with national norms. For example, norms of exchanging gifts and favors, to serve relatives, friends and other community members, may clash with norms related to modern state administration, such as rule of law, due diligence and transparency. Traditions of honorable behavior may be incompatible with meritocratic standards required by modern public bureaucracy and the level-playing field which is ideally required by the free market system. In other words, corruption is also facilitated by the type of social capital prevailing in the Western Balkans. Negative social capital, involving the strengthening of intra-communal ties at the expense of bridging any gaps with other communities and the nation as a whole,

still prevails in the countries under study and the region as a whole (Sotiropoulos 2005).

And fourthly, while all three causes of corruption noted above are valid for the understanding of corruption in West Balkan countries and could be useful to explain corruption elsewhere in the world where similar historical and structural conditions apply, what is often forgotten is the role of human agency in affairs of corruption. A legacy of state socialist rule, age-old values and norms, and structures of untamed capitalism may provide the ideal environment for corruption to flourish, but it takes purposeful human action for corruption to occur. Corruption unfolds because individual actors, such as politicians, and collective agents, such as governing parties or well-oiled governing elites, consistently and in full conscience engage in corruption. In other words, as it will be argued below, what is specific about corruption in the countries under study is, first, the involvement of the peak of the government with corruption and, second, the systematic use of corruption as a weapon of the governing elites in political competition against the opposition.

THE FAILURE OF ANTI-CORRUPTION IN WESTERN BALKANS

In FYR Macedonia, Montenegro and Serbia, under pressure from international organizations such as the European Commission and the Council of Europe, anti-corruption has ostensibly become a major policy priority. New anti-corruption legislation has been passed and, in addition to the usual prosecutorial and judicial authorities, new anti-corruption institutions have been established by national governments. For example, Serbia has ratified all international anti-corruption conventions and has an Anti-Corruption Agency, entrusted with the task to prevent corruption through collecting and analyzing data, and an Anti-Corruption Council which has a policy-advice role.

Montenegro has also ratified all relevant international legislation and in December 2014 passed comprehensive anti-corruption legislation. Based on this legislation, a new Anti-Corruption Agency was founded. However, the most important institution is the “Special Prosecutor’s Office for the fight against corruption, organized crime, war crimes, terrorism and money laundering”, established in February 2015 (Montenegro Ministry of Foreign Affairs and European Integration 2015). The Special Prosecutor acts before Montenegro’s High Courts, directs the Police and is responsible for all pre-trial proceedings in the fields of competence mentioned in the institution’s title.

FYR Macedonia has also been equipped with anti-corruption agencies, although the mobilization to fight corruption has been very uneven. Judi-

cial authorities, such as the 15-member Judicial Council which was established in 2006, formally is independent in managing the justice system but in practice the independence of the Council's members is undermined by their lack of tenure. The European Commission reports that in 2007–2014 there were “59 dismissal proceedings, resulting in 44 dismissals” (European Commission 2015a, 13). As for the country's prosecuting authorities, they suffer from the quasi-permanent lack of resources, such as their own budget, personnel and digital infrastructure.

Regarding specialized anti-corruption institutions in FYR Macedonia, such as the State Commission for the Prevention of Corruption (SPSC), a pattern of “selective passivity” is observed. According to the European Commission, “serious allegations against government officials have yet to trigger thorough investigations” (European Commission 2015a, 16).

The situation improved after the Pržno agreement (see below) when a new agency, the Special Prosecution, assumed the task of examining evidence for corruption and other crimes which surfaced after wire-taped telephone conversations among government officials were leaked (Deutsche Welle 2016). By March 2016, i.e., six months after its establishment, the new prosecuting authority had started investigations in 30 cases of high-level crime and had probed 80 suspects (Marusic 2016).

In brief, in all three countries governments have been remarkably active in formulating a new anti-corruption framework. In practice, however, anticorruption has progressed with small steps. Except for, probably, Montenegro, anti-corruption has affected middle- and lower ranking officials. In other words, it is rare to see progress in fighting higher-level corruption.

In Montenegro, government-controlled anti-corruption authorities have turned against former members or past allies of the governing elite. In the so-called “Zavala and Kosljun” cases, two former Mayors and one Deputy Mayor of the city of Budva as well as a former parliamentarian of the ruling DPS party, charged with corruption, were convicted to prison sentences ranging from 3 to 6 years of imprisonment (European Commission 2015b, 54). Moreover, the Special Prosecutor's Office in Podgorica has prosecuted Duško Marković, who had been one of the three deputy prime ministers and top cadre of the ruling DPS party. Marković was held in prison in 2016 and was to be tried for charges of corruption. However, as the European Commission states, “Montenegro's track record on effective investigation, prosecution and final convictions in corruption cases, particularly regarding high-level corruption, remains limited” (European Commission 2015b, 14).

Apprehending a few high-ranking politicians, accused of corruption, does not render Montenegro an ideal case of anti-corruption, but the corre-

sponding record of the other two countries is even more disappointing. According to the European Commission, FYR Macedonia's track record is "weak on high-level political corruption. Serious allegations against senior government officials have yet to trigger thorough investigation. This selective passivity raises concerns over the independence of the police the Public Prosecutor's Office and the State Commission for the Prevention of Corruption (SPSC)" (European Commission 2015a, 15). Clearly, a large shadow was cast on the political will of the Gruevski government to fight corruption after the revelations about twenty thousand intercepted telephone communications and the leaking of the content of these communications in early 2016. Higher-standing government officials were implicated in corrupt practices in public procurement, urban planning, the financing of political parties and public employment.

The agreement signed in Przino, after the negotiations of 2 June-15 July 2015 between government and opposition, facilitated the establishment of a special prosecutor to investigate the extensive wiretappings. However, the appointed prosecutor, Katica Janeva, discovered that multiple impediments were placed in her way. For instance, in October 2015 Janeva's list of candidates for members of her prosecuting team was rejected by the Council of Public Prosecutors, only to be accepted with delay about a month later. After the strong challenge put to Gruevski by the opposition in the elections of December 2016 and the formation of a new coalition government between the Social Democratic party (SDSM) and Albanian parties in May 2017, Janeva was able to make visible progress in her investigations (which are still going on).

In Serbia, some progress has been made in fighting corruption. However, there is a low track record in investigating, indicting and convicting law violators, while anti-corruption agencies are neither properly overseen nor coordinated in the fight against corruption. Such problems remain because there is a lack of political will to fight corruption. In the words of the European Commission: "...strong political impetus has yet to be translated into sustained results" (European Commission 2015c, 13).

POLITICAL CORRUPTION AS A STRATEGY TO GOVERN THE STATE AND SOCIETY

In FYR Macedonia, as the wire-tapping affair has shown, the role of secret services in corruption cannot be underestimated. The secret services of that country have played a vital role in creating a corruption network with positive political benefits for the governing coalition, led by Gruevski.

The observed pattern of combining personal economic with political benefits is roughly the following: first, governing elites forge bonds with selected businessmen whom they favor, excluding their business compet-

itors from public tenders or awards of public contracts; and, second, members of governing elites actively participate in business deals themselves. This creates an obvious conflict of interest, as elected officials only formally defend the public interest, but in practice use their position for personal benefit. The desired benefit is not necessarily economic, as in typical cases of corruption, but it is also political, defined in the narrow sense of prolonging one's stay in power by all possible, legal and illegal means, including corruption. In other words, in FYR Macedonia, as in the rest of countries under study, political corruption is not so much a means of personal enrichment as a vehicle for clinging to power. Thus, there are two obviously inter-connected functions of corruption, serving the interests of corrupt politicians, namely the political and the economic function.

One may understand the political and economic function of corrupt politics as an extension of Max Weber's conceptual distinction of living for politics and living off politics. As Weber stated in his "Politics as a Vocation":

"There are two ways of making politics one's vocation: Either one lives 'for' politics or one lives 'off' politics. By no means is this contrast an exclusive one. The rule is, rather, that man does both, at least in thought, and certainly he also does both in practice. He who lives 'for' politics makes politics his life, in an internal sense. Either he enjoys the naked possession of the power he exerts, or he nourishes his inner balance and self-feeling by the consciousness that his life has meaning in the service of a 'cause.' In this internal sense, every sincere man who lives for a cause also lives off this cause. The distinction hence refers to a much more substantial aspect of the matter, namely, to the economic. He who strives to make politics a permanent source of income lives 'off' politics as a vocation, whereas he who does not do this lives 'for' politics." (Weber 1919, 5).

Max Weber's conceptual dichotomy can be used to understand how corrupt politicians in practice do both, namely live for politics and off politics. In a way that Max Weber would certainly disapprove, corrupt politicians use corruption to continue living for politics, namely to fulfill their passion for politics and hold on to power. At the same time, as Weber admits in the above passage, the same politicians strive to "to make politics a permanent source of income". Obviously, they do so in a completely unbounded way, since they do not limit themselves to living off their salary as prime minister or minister, but use their position of authority as a resource or spring board to become wealthy.

THE POLITICAL FUNCTION OF CORRUPTION: CORRUPT PRACTICES AS MEANS TO CONSOLIDATE POLITICAL POWER

Using corruption as a means of prolonging one's stay in power can be done in more than one ways. Government officials award contracts of public works to domestic and foreign businessmen in a very selective manner, as public tenders are not managed in a transparent way.

For example, in FYR Macedonia, some businessmen were already prominent before VMRO-DPMNE's rise to power in 2006 and forged an alliance with the government. An example is the 80-year old Ljubisav Ivanov-Dzingo, leader of the small, pro-government Socialist Party of Macedonia (SPM) and for the last forty years general manager of a Kratovo-based mining plant "Sileks" (Sobranie 2017). He forged close relations with the party of Gruevski and became his ally. Some other businessmen were selected "from above" to implement state plans, such as road construction. Other ones were not visible or had a small niche in the market, before Gruevski's party won elections. After winning government power, the new rulers molded them as business partners.

Moreover, in FYR Macedonia other businessmen were not citizens of the country but convenient foreign business partners, such as Greece's Dimitris Kontominas. The latter had ties not only with the VMRO-DPMNE in 2006–2016, but also with the preceding SDSM government which was in power until 2006. Significantly, according to Transparency International, in the context of the project "Skopje 2014" Kontominas bought land in the center of Skopje with the aim to construct two buildings, following the neo-baroque style favoured by the Gruevski government. He was also active in telecommunication enterprises doing business with the government of FYR Macedonia (Popovic 2012). According to a testimony given in late 2014 to a US court by Slobodan Bogoevski, former Deputy Secretary for State Security in FYR Macedonia, by 2006 Kontominas had already been involved in the bribing of social democratic (SDSM) politicians, in exchange for barring the access of his competitors to the mobile phone market in the country. For this case there were never any charges against Macedonian politicians. There were charges against foreign citizens, but the case was dropped in 2008 (Marusic 2015).

In exchange for such government-led favors to their businesses, businessmen who have emerged and flourished through the government's preferential treatment, finance the governing coalition parties and – if they are also active in the media sector – diffuse government propaganda to the people.

In this sense, the government intervenes in the economy not so much to curb the inequalities created by the functioning of the capitalist market,

but to construct a previously non-existing or dormant, government-friendly business elite. The active role of the governing coalition in creating a government-business nexus includes an even more debatable part. This is the systematic marginalization or even expulsion from the market of those businessmen who are reluctant to cooperate with the government or openly oppose it. The example of the TV station A1 in FYR Macedonia is telling. The station's owner, Velija Ramkovski, and journalists had criticized the VMR-DPMNE. Then, the financial police (tax revenue officers) raided the station in November 2010 (Marusic 2015 and 2016). In July 2011 the station declared bankruptcy and its owner was escorted to prison. Essentially this station, which had been broadcasting since 1993, was silenced after the government decided that it could not fully control it.

If the case of A1 TV shows how unwanted businessmen are excluded from the market, how is the government-business nexus created in the first place? Basically, in each major sector of the market the government favors one or more companies and makes them dependent on state funds in at least two different ways. First, dependency is created through distributing state funds to more than one business competitors at a time or in sequence. Second, dependency is reproduced through purposeful delays in paying arrears to private suppliers of goods and services to the state. Such tactics makes business companies wait for the whimsical decisions of power-holders to open the state coffers. In other words, more than one companies benefit from government outlays at unpredictable intervals, while no company is allowed to become too large as to free itself of government control.

It would be wrong to assume that in FYR Macedonia all private companies are mere puppets of the government and have no room for manoeuver. Depending on the business sector in question, there are companies of local businessmen as well as local affiliates of multi-national companies which closely monitor shifts in the political scene of FYR Macedonia. From time to time they attempt to stay neutral towards large parties or abandon their alliance with a declining political party and take sides with a rising party.

Shorn to its essentials what all this amounts to is that in FYR Macedonia it is the government who captures businesses than the reverse. The government influences businessmen, not vice versa, unless of course we include in this equation the influence of large foreign companies who have invested funds in the country. The balance of power between the government and foreign investors is delicate, even though the government is investment-friendly and would normally not alienate foreign investors.

For example, the Austrian utility company EVN acquired 90 per cent of the Macedonian state electricity distribution company in FYR Macedonia in 2006. The Austrian company has operated under the name EVN

since 2008 and has obtained policy leverage in the energy sector. Thus, the Austrian company has become a privatized distributor which dominated the electricity distribution sector in FYR Macedonia, but had to face government-driven sudden cuts of the tariffs it charged customers and increases in the prices it paid to the state-owned electricity generator (Kester 2013).

In Montenegro, the political functions of corruption were manifested in the drive of the PM Milo Đukanovic himself, who, besides leading the governing Democratic Party of Socialists (DPS), has companies of his own. For instance, he is active in the banking sector and the tourism sector (Patrucic, Brkic and Celic 2009, Perovic-Korac and Tadic-Mijoivic 2011). He owns Prva Banka and through his relatives he has invested in tourism on the Montenegrin coast. He has also allowed the creation of foreign monopolies in other sectors such as oil industry (distribution network) and tourism. Major foreign companies are the Swiss – Egyptian company ORASCOM which has invested in Lustica Bay, the Azeri state-owned oil company SOCAR, which has invested in banking and high-end tourism, and the Greek company EKO which prevails in the oil and gasoline distribution network. (Garaca 2015). Essentially, though deals with domestic and foreign businessmen the PM and his family for the last 25 years control Montenegro's economy, thus creating support for the continuous return of the DPS to power through elections.

CONCLUSIONS: POLITICAL CORRUPTION AS A STRATEGY TO GOVERN SOCIETY AND CONSOLIDATE POLITICAL POWER

The Western Balkans is a region fraught with political corruption, but the benefits which political officials reap from corruption are not limited to personal enrichment. They extend to their consolidating political power. Our purpose has been to analyze corruption not as a temporary pathological symptom or a side-effect of a dys-functioning democratic regime, but as a more systematic strategy to govern society by political elites which on purpose use corruption to win elections and prolong their stay in power.

Once in power, political elites create a power base among businessmen who are involved in networks of corruption with government ministers and heads of state agencies, if not the head of the government himself or herself. Either the government hand picks previously unknown businessmen on whom it passes state assets, on funds raised by government-controlled banks; or it builds linkages with established businessmen in exchange for services the latter would provide to the government. Such services would include influencing employees working for the pro-government businessman; selectively hiring the most pro-government among job

candidates; contributing to government-sponsored local development or social protection projects; and openly or discreetly financing the electoral campaign of the governing party.

The most useful part to be played by pro-government business elites involves their control of private mass media, such as newspapers and TV stations. Ostensibly out of the reach of government and managed in a manner formally autonomous and different from the government-controlled state media, such private pro-government media can serve both the task of diffusing to the electorate the government line on disputed issues and discrediting the opposition, through hostile reportages or even smearing campaigns against the government's opponents in the party system or civil society.

The power base woven through such a government – business nexus of relations is extended to the middle and lower ranks of public administration and local government, including street-level bureaucracy. Thus middle- and low-income groups, whose primary source of income is a public sector salary, can look forward to additional income. This is income either directly obtained through bribe-taking in the public employees' encounters with citizens or income trickling down to the middle and lower ranks of public bureaucracy from the higher echelons of government. At these echelons large sums of money are illegally handed out to government officials in exchange for passing tailor-made legislation which suits the interests of selected businessmen or issuing administrative acts convenient to the same people.

Nothing of this sort can be smoothly carried out without the involvement of public employees at different levels of the administrative hierarchy, a fact which explains the need to win over such employees, to involve them in less than transparent citizen-administration relations and to keep doing so, at least until the next elections. The integration of public employees into networks of corruption provides a base of political support for corrupt governing elites.

To sum up, networks of business interests act in conjunction with corruption-happy governing elites. This is not a usual case of policy capture observed in typically corrupt states (Hellman, Jones and Kaufmann 2000), but rather a two-way arrangement. It is an arrangement convenient to businessmen and obviously to politicians who often swap that identity of politician for the identity of businessman. Governing elites carve out state resources and formulate policies to accommodate interests of specific businesses and insiders. Conversely, business interests liaise with governing elites to capture profitable policy sectors.

Moreover, governing elites use the tool of anti-corruption not so much to control corruption in their country but in a perverse manner. Anti-

corruption becomes a tool to legitimize government and delegitimize opposition as well as to confront disloyal party cadres and uncooperative businessmen and mass media (e.g., the cases of Marović in Montenegro and Mišković in Serbia; see Pantovic 2016).

In short, corruption in the three cases under study shows that in addition to obtain personal benefit, corrupt practices can be used as a strategy to consolidate political power. Corruption is the use of public office for private benefit and for prolonging one's term in power though creating strongholds among business elites and among public officials at various ranks who are involved in webs of corruption. In the three countries under study, anti-corruption legislation remains under-developed, mechanisms of controlling corruption are only skeletal and there are a few, if any, checks and balances against the executive. All these are not symptoms of technical inefficiency or inadequate resources dedicated to controlling corruption. They are the result of the strategy of governing elites to retain power. In brief, high-level or grand political corruption in FYR Macedonia, Montenegro and Serbia is something larger than a side-benefit of exercising government authority. Such corruption is one of the several means which an elite purposefully uses to stay in power, once it has arrived in power, by winning national elections.

Under such constraints put to democratic institutions by elites which have been elected to power democratically, democracy suffers from complicated distortions. Political parties compete for state sources which, after winning elections, they put to corrupt uses. Through enlarging opportunities for corruption, governing parties and party leaders create business ties and bases of political support, while, if challenged by the opposition, they use mechanisms of anti-corruption to discredit their political opponents. Thus, corruption and anti-corruption evolve together, negatively affecting democracy in obvious and also less than expected way

REFERENCES

- Bartlett, William. 2007. "Western Balkans." In ed. David Lane and Martin Myant, *Varieties of Capitalism in the Post-Communist Countries*, London: Palgrave, pp.201–220.
- Bieber, Florian. 2015. "Gruevski Does not Deserve Any More Chances." 23 June 2015, available at <http://www.balkaninsight.com/en/blog/gruevski-does-not-deserve-any-more-chances>, last accessed on 22.12.2017.
- Deutsche Welle. 2016. "Special Prosecution: New Faces, New Hope in Macedonia", 23 May 2016, available at <http://www.dw.com/en/special-prosecution-new-faces-new-hope-in-macedonia/a-19277508>, last accessed on 20.12.2017.

- European Commission. 2015a. "The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015", available at http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, last accessed on 22.12.2017.
- European Commission. 2015b. "The Republic of Montenegro Report 2015", available at https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_montenegro.pdf, last accessed on 22.12.2017.
- European Commission. 2015c. "The Republic of Serbia Report 2015". https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf, last accessed on 22.12.2017.
- European Parliament. 2015. "Corruption – Still a Major Problem in Several Western Balkan countries", European Parliament Briefing, drafted by Velina Lilyanova, Strasbourg, May 2015.
- Garaca, Maja. 2015. "Montenegro's Uniprom Plans New Aluminum Smelting Unit by November 2016." SEENEWS, Podgorica, 29 September 2016, available at <https://seenews.com/news/montenegros-uniprom-plans-new-aluminium-smelting-unit-by-nov-2016-report-495050>, last accessed on 20.06.2016.
- GRECO. 2013. "Fourth Evaluation Round – Evaluation Report 'The Former Yugoslav Republic of Macedonia'". Strasbourg, December 2013.
- GRECO. 2015a. "Fourth Evaluation Round – Evaluation Report Serbia". Strasbourg, June 2015.
- GRECO. 2015b. "Fourth Evaluation Round – Evaluation Report Montenegro". Strasbourg, June 2015.
- Hellman, Joel S., Geraint Jones and Daniel Kaufmann. 2000. "Seize the State, Seize the Day State Capture, Corruption and Interest in Transition." September, Washington DC: The World Bank.
- Heywood, Paul. 2016. "The Corruption Perceptions Index (CPI): The Good, the Bad and the Ugly." Blog of the British Academy, available at <https://www.britac.ac.uk/blog/corruption-perceptions-index-cpi-good-bad-and-ugly>, last accessed on 22.12.2017.
- Kester, Eddy . 2013. "Macedonia: Long-terms on energy prove difficult", *Financial Times*, 12 September 2013.
- Marusic, Sinisa Jakov. 2015. "Macedonian Politicians Deny Telecom Bribe Claims", *Balkan Insight*, 9 September 2015, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonian-politicians-deny-telecom-scam-claims-09-07-2015>, last accessed on 19.12.2017.
- Marusic, Sinisa Jakov. 2016. "Macedonia 'Special Prosecution' Seriously Probing Top Officials", *Balkan Insight*, 26 March 2016, available at <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-special-prosecution-on-right-track--03-18-2016>, last accessed on 19.12.2017.

- Montenegro Ministry of Foreign Affairs and European Integration. 2015. "Exchange of Information on the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security", Vienna, 5 June 2015, available at <http://www.osce.org/fsc/162506?download=true>, last accessed on 22.12.2017.
- Pantovic, Milivoje. 2016. "Serbia Court Jails Miskovic for Five Years." 20 June 2016, available at <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbian-tycoon-sentenced-five-years-in-prison-06-20-2016>, last accessed on 19.12.2017.
- Patrucic, Miranda, Mirsad Brkic, and Svjetlana Celic. 2009. "Djukanovic's Montenegro: A Family Business." 2 June 2009, available at <https://www.icij.org/project/tobacco-underground/djukanovics-montenegro-family-business>, last accessed on 21.12.2017.
- Perovic-Korac, Milena and Milka Tadic-Mijoivic. 2011. "Djukanovic's Clan Property". *Monitor Online*, 11 March 2011, available at http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=2415:djukanovics-clan-property&Itemid=2914, last accessed on 22.12.2017.
- Popovic, Mirkica. 2012. "Who is Kontominas". 2 February 2012, available at, http://www.transparency.mk/en/index.php?option=com_content&task=view&id=458, last accessed on 22.12.2017.
- Regional Cooperation Council. 2015. "Balkan Barometer 2015, Cross-national Public Opinion Survey of West Balkan populations." Available at http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer2015_PublicOpinion_FIN_forWeb.pdf, last accessed on 21.12.2017.
- Regional Cooperation Council .2017. "Balkan Barometer 2017, Cross-national Public Opinion Survey of West Balkan populations." Available at http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2017.pdf, last accessed on 22.12.2017.
- Sobranie. 2017. Assembly of the Republic of Macedonia's official website, <http://www.sobranie.mk/default.asp?ItemID=6F0B81F7BA0A664BB56D69BA9ACA CFB8>, last accessed on 22.12.2017.
- Sotiropoulos, Dimitri A. 2005. "Positive and Negative Social Capital and the Uneven Development of Civil Society in Southeastern Europe", *South East European and Black Sea Studies*, 5 (2): 243-256.
- Tomovic, Dusica. 2016. "Montenegro's Ex-President Marovic Faces Jail for Corruption." 17 May 2016, available at <http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegro-jails-ex-president-marovic-for-corruption-05-17-2016>, last accessed on 21.12.2017.
- Van Ham, Peter. 2014. "Gridlock, Corruption, and Crime in the Western Balkans: Why the EU Must Acknowledge its Limits." Clingendael Report, The Netherlands Institute of International Relations, October 2014, available at <http://www.clingendael.nl/sites/default/files/Gridlock%20Corruption%20and%20Crime%20in%20the%20Western%20Balkans.pdf>, last accessed on 11.05.2016.

Weber, Max. 1919. "Politics as a Vocation", Munich, 28 January 1919, available in English translation at <http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf>, p. 5, last accessed on 20.12.2017.

World Bank. 2015. Worldwide Governance Indicators, available at <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#doc>, last accessed on 21.06.2016.

Zaev, Zoran. 2015. Press conference. 15 March 2015, available at <http://arhiva.sdsd.org.mk/print.aspx?articleId=11853>, last accessed on 22.12.2017

SAŽETAK

KORUPCIJA, ANTIKORUPCIJA I DEMOKRACIJA NA ZAPADNOM BALKANU

U članku se razmatraju korupcija, antikorupcija i demokracija na Zapadnom Balkanu s naglaskom na Makedoniju, Crnu Goru i manjim dijelom na Srbiju. Zaključci članka ne vrijede nužno za sve demokracije Zapadnog Balkana. Glavna istraživačka pitanja su slijedeća: koje su političke funkcije korupcije (pored ekonomskih dobitaka) i kako korupcija služi za reproduciranje istih elita na vlasti. Istraživanje prikazano u članku pokazuje da je korupcija na najvišim razinama vlasti u Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji ipak nešto više nego popratna ekonomska dobit od vršenja vlasti. Takva je korupcija sredstvo koje elite koriste kako bi zadržale vlast koju su izvorno dobile na demokratskim izborima. Nadalje, antikorupcijski mehanizmi se zapravo često koriste kako bi se diskreditirali politički protivnici u opoziciji. Demokracija na Zapadnom Balkanu je tako iskrivljena na očite, ali i na manje očite načine.

KLJUČNE RIJEČI: Zapadni Balkan, korupcija, antikorupcija, Makedonija, Crna Gora, Srbija

TURNING EU INTO ME AND YOU THE POLITICIZATION OF EU REPRESENTATIONS IN MACEDONIA

Aleksandar Takovski

*Institute for Social Sciences and Humanities –
Skopje, Republic of Macedonia*

SUMMARY

EU is discursive field where multiple meanings are created, negotiated and contested. Research has shown that it has interpretive power often used as an instrument of political confrontation. Such is the case, this study argues, with the two largest Macedonian parties – the Social Democrats and VMRO-DPMNE – who in a pursuit of changing or maintaining power have produced an EU discourse fitting to their own political agendas. In a situation of a prolonged political crisis, and a significant EU involvement in it, the two parties have turned their EU discourse into an instrument of positive presentation of the self and a negative presentation of the other. The general goal of the study is to analyze the specific discursive strategies in the party programs and media statements of the two parties and their leaders.

KEY WORDS: Macedonia, European Union, party programs, EU discourse, negative campaign.

INTRODUCTION

Republic of Macedonia has been a EU member candidate since December 2005. Ten years later, in January 2015, a political crisis broke out, the resolution of which necessitated the involvement of the Union. The two contexts require unambiguous and tactful representations of EU that will communicate commitment to the Union. However, instead of communicating EU in its cultural and political complexity, and perhaps using it as a unifying national goal in times of crisis, the political actors, the incumbent party at the time VMRO-DPMNE, and the largest party in opposition – the Social Democrats, have transformed the representations of EU into instruments of political confrontation, pursuing personal political agendas. In this respect, the general aim of this study is to analyze the strategic use of EU

in the interparty political conflict between the two parties as manifested in their election manifestoes and their everyday (mediatized) communication and confrontation.

The Social Democratic Union of Macedonia (further referred to as Social Democrats or SDS) acting as an opposition party was not involved in the processes of EU integration and hence it could not use such an engagement as a platform to create a positive image of itself and a negative image of the opponent. Instead, it used party's former track record and future pledges to accomplish these ends by relying on EU as the ideological core of these constructions. The Social Democrats while in opposition, created an image of the EU as a political actor whose political vision is almost identical to their own, and they have used this image to criticize the Government for being not-EU-like. This allowed them to both legitimize their own pro-European (positive) image and to criticize the incumbent VMRO-DPMNE for their UnEuropean actions and language. Although negative campaigning is nothing new or, sadly, scandalous, what is peculiar in this respect is its significant presence in the SDS's election programs that seem to respond to on-going political challenges and exhibit features of everyday political communication and confrontation rather than reflect the party's more stable positions. Having all this in mind, the first two objectives of the study are to: a) show how the Social Democrats have presented themselves positively as pro-EU actors, while presenting the adversary negatively, and b) how and why such representations – that can be found both in their election programs and the mediatized, everyday communication – converge or differ one from the other.

While the Social Democrats' EU-related discourses show some content and functional (self-praise and criticism of the opponent) convergence, VMRO's election manifestoes and their everyday communication, demonstrate some strategic divergence. VMRO manifestoes are overwhelmingly marked with instances of EU-commitment and achievement discursively accomplished by the party's successful involvement in EU-integrative processes and procedures (reforms, adoption of political criteria, etc.), and there is almost no criticism either of their political opponent or the EU. The only subject of criticism in the party's discourse up to 2015 was Greece due to its veto to the country's accession to the EU. However, the prolonged crisis that started in 2014 with the SDS' decision to withdraw from parliament after the elections in April and escalated with the tapped phone conversations scandal in 2015¹, urged a stronger EU presence and resulted

1 In February 2015, the Social Democrats started a public campaign against the incumbent VMRO through a public release of tapped phone conversations (popularly termed as "bombs") the contents of which revealed Government's high officials' involvement in series of crimes.

in VMRO's criticism of the EU. This seems to be at odds with the pro-European discourse present in the manifestoes and partly in the discourses of the party's leader and then prime minister Mr. Nikola Gruevski. Given that this discrepancy did not undermine the internal party cohesion, it could be argued that such seemingly contradicting discourse which accommodates both EU committed and EU critical voices, was a matter of political expediency, a maneuver designed to plausibly address two audiences, the international one, in an attempt to keep positive image and commitment to EU, and the domestic one, in order to maintain electoral support. In this context, the second objective of the study is to analyze how was a positive self-presentation of the VMRO as a pro-EU actor that stresses its commitment to the EU, interwoven into a discourse that is at the same time critical of the EU. In this respect, it can be argued that although the criticism is loud enough and not naïve, it is used strategically to highlight the party's commitment to the EU, discursively accomplished by emphasizing an external constraint (Greece and EU enlargement inertia) against which party's efforts are dramatized and made to appear even more significant.

The analysis presented here is based on data from several sources: party election manifestoes, published interviews with political leaders and party members, and mediatized statements by political leaders issued during official meetings with EU representatives. By analyzing the data, I hope to show that the representations of EU by the two Macedonian parties is markedly instrumental, serving domestic political ends, rather than being an explanatory account of the semantic and organizational complexities of the Union offered to the citizens.

MULTIPLE MEANINGS OF EU, MULTIPLE REPRESENTATIONS OF EU

Many studies have discussed the multiple, contested and contingent meanings of Europe and their use in the construction of national discourses and identities (Delanty 1995, Malmberg and Strath 2002, Pagden 2002). Delanty explains that "every age reinvented the idea of Europe in the mirror of its own identity" (Delanty 1995, 1), further contending that the idea of Europe came about through adversity and conflict rather than consensus. For Delanty, Europe is a historically fabricated reality of ever changing forms and dynamics, constituted by and constitutive of history (ibid.). In a similar vein, Bo Strath and Mikel Malmberg contend that "there are many images of Europe in terms of content and form developed historically over centuries of contentious attempts to appropriate the interpretative power contained in the concept" (Strath and Malmberg 2002, 3), concluding in similar fashion to Delanty, that "the discourses on Europe

are those of debate and conflict, where Europe was and is still used as a mobilizing political instrument (2002, 4).

No less complex notion than Europe is that of European Union which itself is an intricate discursive field where many meanings are being constructed, negotiated and contested by plethora of actors. The academic discourse has discussed the questions of integration (Diez 2001), Europeanization (Cowles et al. 2001), European identity (Strath 2002, Kryzanowski 2010), its perception by EU citizens (Bruter 2005), and many other.

The conceptual complexity of EU is a result of the multiple discourses produced by a plethora of institutional, national and social actors, all of whom construct a view of the Union that best fits their political agendas. EU institutional actors, for example, construct normative and strategic discourses of the Union attempting to legitimize its international presence, role, policies and missions (Zielonka 2013, Majstorovic 2007). In so doing, EU often deploys appropriating strategies which transform negative events and attitudes into a more positive, trust building and mission perpetuating framework (Forchtner and Kolvraa 2012, Helmstrom 2009).

Unlike the self-legitimizing discourse of EU representatives, media tend to represent it critically as a site of power struggle, very often casting a negative image on the Union. The analysis of media representations of EU and the 2003 ICG summit (Oberhuber et al. 2005) reveals that EU is often portrayed as a meeting place of divergent and conflicting national interests, constructed using the topological metaphor of core-periphery, and the dichotomy of reality versus vision. Often the negative media portrayal leads to a negative perception and even rejection of the EU by its citizens². Just (2009) demonstrates how media representation of citizens as disengaged and dissatisfied with EU, and the representation of EU as unstable entity have triggered citizens' rejection of common EU identity. Often, EU is represented as threat to national identity, as Hardt Mautner's (1995) case study of the British *the Sun* shows how the paper, trying to explain and simplify the complexity of EU to the uninformed citizens, has constructed a highly reductionist discourse on EU denouncing it as a threat to national interests.

Research has shown that ideology has a major formative influence on the party discourses on EU (Conti 2007, Hooghe, Marks and Wilson 2002). The broad, more stable and lasting positions are opposed to what Conti (2007, 201) calls contingent party positions on EU. While the former are tied to ideology, the latter are pragmatic and instrumental positions dependent on the ongoing political circumstances. Such positions are not mutually exclusive as Kotic and Triandafyllidou (2004) study on Italian

2 The most dramatic rejection was undoubtedly the „Leave“ vote in the UK European Union membership referendum in 2016.

parties' representations of Europe, EU and the nation demonstrates. The authors' analysis of the party platforms evidences how the ideologically based conceptions of nation inform the parties' representations of EU. Unlike these broad positions, their representations of EU, NATO and the nation state as present in the parliamentary debates are contingent on the specific political dilemma the parties are confronted with, such as the NATO intervention in Kosovo and the war in Afghanistan. Based on these findings, the authors conclude that being conditioned by a wide set of factors (coalition politics, international obligations, and pragmatic assessment of the situation), such positions develop as a response to concrete problems rather than party's ideological foundations. Gaining electorate support is another factor that frames political discourses on EU. EU and especially the process of integration have been effectively used by politicians as an opportunistic strategy to target voters through the adaptation of pro or anti EU positions. (Lardech 2002, 397). Building on this idea, Vassallo's shows how the two French presidential candidates Nikola Sarkozy and Francois Holland have tried to win Eurosceptic voters by trying to capitalize on popular high level of Euroscepticism.

Based on this research, one may extrapolate that party manifestoes would be instantiations of the stable party positions, while everyday communication (parliamentary debates, press conferences, televised statements) would be more responsive to the on-going challenges. Manifestoes are conventionally believed to communicate party's fundamental, ideological positions (broad positions in Conti's terms), with the principle focus on salience issues and pledges, while negative campaigning was considered untypical of the genre (Dolezal et al. 2016). Moreover, while current research reveals many instances of the appropriation of the concept of EU and its strategic use to promote national interests, gain power and control, win political elections, very little attention has been paid to the manners in which parties' have appropriated the concept (or at least their understanding of it) in the inter-party conflict in order to legitimize their own position while delegitimizing the position of the other. In this respect this study will show that negative campaigning is not only present in the manifestoes of the Social Democrats but is also consistent with their everyday political discourse, both discourses being responsive to the on-going challenges. On the other hand, while there is some consistency between the discourse on EU commitment in VMRO's election manifestoes and their mediatized discourse, there is a more poignant EU criticism in the latter. Interestingly, both party's discourses vis-à-vis EU serve the same ends – to present oneself positively and to present the opponent negatively, and thus perpetuate the inter-party conflict built around the key theme – EU.

Polarization is the structuring principle of political discourse and ideology in general, and the overall strategies to create and perpetuate the “us and them” dichotomy typical of such discourses, are those of positive self-presentation and negative presentation of the other. The idea is well encapsulated in van Dijk’s concept of ideological square (van Dijk 1998a, 1998b, 2011) representing the four strategies by which groups and group members represent themselves and the others. The strategies include: emphasizing *our* good things, emphasizing *their* bad things, de-emphasizing *our* bad things, and de-emphasizing *their* good things. A similar model describing the linguistic means of positive self-presentation and negative presentation of the other, is proposed by Wodak in Reisigl (2001) who list five strategies, among which: nomination, predication, argumentation, perspectivisation and intensification/mitigation. Predication and argumentation bear special relevance to the present case. Predication strategies are used to label social actors positively or negatively, and can be realized in several ways, among which: as attributes in the form of adjectives, prepositional phrases, relative clauses, infinitive clauses, but also as predicates, predicative nouns, collocations, comparisons, similes, metaphors. In other words, these act as specific evaluative descriptions of the “good” and the “bad” things, the justification of which is accomplished by the use of argumentation strategies and a fund of *topoi*, which are defined in formal terms as highly conventionalized and obligatory parts of argumentation, that take the form of premises and act as warrants, justifying the transition from an argument or arguments to the conclusion (Kienpointner in Wodak et al. 1999, 34–5). Some *topoi* particularly useful in political discourse analysis include: comparisons, examples, generalization, external constraints, appeal to authority, threat, consequence, and other. Concomitant to strategies of argumentation are those of legitimisation and delegitimation. Legitimation, Chilton explains, is a strategy oriented to the self, manifested in acts of self-praise (boasting about performance, but also about understanding) self-justification, self-identification as a source of authority, reason, vision and sanity (Chilton 2004, 47). In this respect, Chilton distinguishes two types of legitimisation, epistemic which has to do with “the speaker’s claim to have better knowledge, recognition of the ‘real’ facts” (2004, 117) and deontic where the speaker claims “to be not only ‘right’ in a cognitive sense, but ‘right’ in a moral sense” (ibid.). As a counterpart, delegitimation is the act in which “others (foreigners, ‘enemies within’, institutional opposition) are presented negatively through speech acts of blaming, accusing, and insulting (Chilton 2004, 47).

METHODOLOGICAL FRAMEWORK

Having this in mind the study will set out to analyze the strategies of positive self-presentation and the negative presentation of the other deployed by the two main Macedonian parties. The general framework through which the Social Democrats have deployed these strategies is by the construction of a shared political horizon with the EU populated by similar political ideas, values and vision. This move has enabled the Social democrats to present themselves positively through the acts of self-praise about having a better knowledge of the Union (recognition of the 'real' facts) but also to identify themselves as source of reason, vision and sanity. At the same time, they have presented the opponent negatively, blaming VMRO for being non-European and supporting the claim by constructing its actions in a sheer contrast to their own understanding of EU. Analyzing and discussing the strategy of self-praise built on better understanding of EU and the strategy of blaming the opponent for being non-EU are the two methodological procedures the analysis will seek to accomplish.

VMRO on the other hand, has continuously boasted about its performance and emphasized their commitment to the EU by referring to their successful involvement in the EU related processes of reforms, standards accomplishments and criteria fulfillment. However, differently that the Social Democrats, the incumbent party has not raised much criticism and/or negative campaigning against their political opponent. Instead, the negatively presented other is Greece and to a milder degree EU. Even so, this criticism and open attack is framed as a self-justification strategy that allows the party to further enhance their positive image. Thus, using Greece objection to Macedonian ascension to EU and EU's own enlargement inertia are only external constraints that augment the significance of the party's efforts in the EU ascension process. Showing how these two strategies (boasting about performance and criticizing to justify one's own efforts) is the key objective of the second part of the analysis.

DATA SELECTION

In order to exemplify and analyze the strategies used by the Social Democrats (self-praise and blame casting) and those deployed by VMRO (boasting about performance and self-justification through an external constraint) and thus demonstrate the instrumental use of EU discourses, I have collected and organized data in two corpuses: a) election programs, b) party officials' mediatized statements on EU found in interviews, columns, press conferences, and news reports on their official meetings with EU representatives. The statements were issued in the period between 2014 and 2016. The sources used to harvest data include the two parties' web

sites, (<http://www.sdsm.org.mk/> and <https://vmro-dpmne.org.mk/>) and b) the news aggregator www.time.mk.

From the party's web sites four election programs were selected for analysis, two from each party. While the 2014 and 2016 manifestoes by VMRO were easily retrieved from their site, the 2014 manifesto by SDs was neither accessible, nor present on the party's site. To fill in this gap, the previous manifesto, that from 2011 was considered in the analysis. The reasons underlying the selection of data follow the logic that parliamentary elections are a discursive occasion for the communication of at international policy pledges, including EU. As such they should communicate party's fundamental ideological positions (broad positions in Conti terms), hence expectedly consistent positions on EU, while mediatized statements are taken as expressions of contingent (operational/adaptive) positions and attitudes created in response to ongoing political challenges. However, the analysis will show that even manifestoes can be used to respond to ongoing political challenges.

From the same source (the party sites) I have also collected news articles, press releases and columns using "EU", "European Union", and "Europe" as key search words. The procedure revealed 52 such texts on the Social Democrat's site and 913 occurrences on VMRO's site. The first criteria applied to narrow down the later number to 75 texts (columns, interviews and press releases) was eliminating texts which did not include parties' representation of the Union or their relation to the Union, but reported on EU policies, practices, regulations and/or institutions. The same criteria of searching and narrowing down the number of analyzed text were applied to the news reports harvested from www.time.mk. Doing so, helped in reducing the initial number of more than 1200 texts down to workable 184 texts (39 with official statements issued by the Social Democrats leader, Mr. Zoran Zaev and 145 with statements issued by VMRO's leader and the acting PM, Mr. Nikola Gruevski). Thus, finally a sizable corpus of 316 texts was created.

There is an obvious misbalance between the amounts of data collected about the two parties. The first reason for such huge disproportion is that the Social Democrats published much less of the relevant texts daily (while the incumbent party regularly posted ten or more EU related texts in a day, the Social Democrats hardly had one or two, at times none). The second reason is that the news archive on the SD official site does not contain any data prior to February 2015 (especially interviews, columns, public announcements.). Moreover, the news aggregate in the time of VMRO's rule had offered biased, misbalanced quantity of information coming from the two parties, and often the links to the news sites and portals communicating news releases by the Social Democrats were non-functional. Such

misbalance implies both, discrepancy in power (with the incumbent party's control over media) but also discrepancy in intensity and quality of daily communication (with Social Democrats' inexplicable underuse of their own communication platform).

DATA ANALYSIS

SOCIAL DEMOCRATS

ELECTION PROGRAMS

Chapter 15 from the Social Democrats' 2011 election program is suggestively titled "EU story, our story" to create a shared political horizon with the EU, a horizon that is constituted by mutually common political ideals and values. Within this framework the Social Democrats manage to present themselves positively through a series of acts of self-praise about their rational and visionary understanding of EU. At the same time, the political opponent is presented as not fitting in the EU picture. The following selection illustrates the claims:

- (1) We were the first to say "The Sun is also a star (...). We created the first national strategy for European integration. The Government lead by the Social Democrats commenced the implementation of the Agreement on stabilization and association. The previous SDS Government brought Macedonia the status of "candidate member" (...) We have created the first multi-ethnic coalition, which proves even now to be the best guarantee for security and stability in the country" (SDSM 2011, 172–182).

It is obvious that the party likes to present itself in a pioneering manner, as a first political actor to have voiced certain ideas (the sun in the clause "the sun is also a star" refers to the sun on the Macedonian national flag, while the star metonymically refers to the EU flag, thus the clause implies Macedonian close relation to, even belonging in EU), or have undertaken pioneering actions such as establishing the first strategy, achieving the status of a candidate member and establishing the first inter-ethnic coalition. The self-praise of the Social Democrats' political reasoning and responsibility when creating the first interethnic coalition epistemically legitimizes their capacity and knowledge to accomplish the end of inter-ethnic stability. Moreover, it is exactly around the same issue of inter-ethnic coalition that the text of the manifesto constructs the party's ideological proximity to EU and its criticism of the opponent.

- (2) The Government openly advocates ethno-centrism (...) Ethno-centrism is a cancer to democracy. Europe knows this, we know this. One does not enter EU without stable inter-ethnic relations (...) The citizens live in fear, families are divided upon party lines, and neighbors are ethnically divided. (...) This cannot be seen anywhere,

least in the EU. (...) In the EU there is no space for fear and intimidation ...we all know this, EU knows this (ibid.).

The selection first accuses the VMRO-led government, then in power, of behavior predicated negatively as undesirable and destructive using the metaphor “cancer”, which is juxtaposed to the value of democracy only to create a shared political horizon between SDs and EU as rational political actors who equally recognize this deviant behavior of the Government. Furthermore, life in Macedonia is presented in negative terms like fear, intimidation, ethnic segregation, all pinned upon the VMRO-led Government and used as criticism of the opponent but also as an additional confirmation of the shared political vision between EU and SD who are both aware (are again rational actors) that such behavior is not present in EU.

While the self-praise in the 2011 SDS manifesto is built upon party's former track record and its more knowledgeable understanding of the political values of EU; such as political stability, inter-ethnic tolerance and cohabitation, the 2016 manifesto produced in the turbulent time of political crisis, also time of continuous communication with the EU representatives involved in the crisis resolution, has more relied on pledges in order to present the party as determined, reasonable actor whose future actions are created in accordance to EU, hence the repetitive use of structures like ‘in accordance with EU recommendations’, ‘by following the example of EU member states’, and ‘according to EU acquis,/he model applied in EU (Social Democratic Union 2016). While instances of acts of self-praise about former track record are present in the 2016 manifesto, the simultaneous construction of political commitment and obedience to EU and accusations of the opponent both crafted through election pledges is a novel discursive move. As can be seen in the next selection:

- (3) The phone conversation surveillance as a key element in the work of ASCI (Administration for Security and Counter-Intelligence), that was controlled by the party, was abused for political and economic interests. According to EU recommendations, we will abolish ASCI direct access to the technical equipment for phone surveillance... we will approach the reorganization of these bodies following the examples from the EU member states... (2016, 40)

The selection opens with an accusation of VMRO, here referred to as “the party” and its abuse of the national intelligence body (ASCI) to create a pretext for a positive presentation of the Social Democrats made by the pledge of introducing reforms in the corrupted system, and enhanced by highlighting that the reforms are not just of any kind, but those that have already been adopted and applied in the EU. Thus, the Social Democrats do not only construct an image of themselves as reformers but also show commitment to the Union as a role model, a blueprint in the implemen-

tation of the reforms. The next selection demonstrates a more explicit criticism (accusation) of the political opponent raised on the grounds of its lack of capacity and knowledge to manage EU funds, and even lack of understanding of the EU integration process.

(4) VMRO Government gained 87.5 billion euros from the 2007–2013 IPARD program but used only 4. (...) From a current perspective this Government has clearly neither the capacity nor the knowledge to fulfil this priority, which is partly due to not understanding the essence of euro integration. (...) VMRO DPMNE has spent the state budget in a non-transparent manner (...) VMRO DPMNE has turned the Parliament into a voiceless letter (...) turned the courts in party courts (2016, 175).

The selection demonstrates the two types of delegitimization defined by Chilton (2005), an epistemological one based on a lack of knowledge “not having the capacity or the knowledge to fulfil this priority³, but also a deontic one based on a claim that the opponent’s action is immoral (spend money lavishly, abused the parliament and the courts). Although the self-praise and the accusation of the VMRO government found in the SD party manifestoes are also structuring principles of the SD mediatized discourse, the two have been slightly reframed as to accommodate the ongoing events and challenges.

MEDIATIZED DISCOURSE

In the two long years (2015–2016) of the escalating political crisis, the SD party leader Mr. Zaev held series of meetings with EU representatives. In response to the ongoing political crisis and the events that came as a result (protests, negotiations with the incumbent party about premature elections, EU reports and involvement) the Social Democrats have often conflated the strategies of explicit self-praise, blame of the opponent and the perpetuation of the shared space with the EU. Commenting upon the May 17th, 2015 mass protests, president Zaev has stated:

(5) What we did together with the citizens on May 17th, what we continue to do, EU has acknowledged. Inter-ethnic differences were more than visible. Citizen aspects, intellectual values were all a strong message. All different, in their political orientation (...) The Roma and the LGBT were also present. (Zaev, 2015)

What the party leader implies is not only a successful voicing of people’s dissatisfaction on a mass protests, one that is also recognized as eligible/credible by the EU, but also that their action is a metonym of the cohesive force that they have generated in the society.

3 Refers to the use of the IPRAD funds.

Criticism of the VMRO led government variably occurs in implicit and explicit forms. The latter is especially used in SD criticism of the opponent's reluctance to participate in the democratization processes though the act of organizing premature elections.

(6) In Macedonia there are no conditions for fair elections on April 24th, what we have said was confirmed by EU and USA. The voter's registry is not updated, and reforms in media are not undertaken. (...) Yesterday, Nikola Gruevski escaped to face the truth, he made the elation on April 24th impossible. (...) Macedonia needs elections as soon as possible, without phantom voters, [elections] on which citizens will decide not the mafia. (Bashurovski, 2016).

The shared political horizon is, again, enhanced here by referring to EU and US confirmation of the original Social Democrats' diagnosis of the election conditions in the country. In addition, an implied criticism is raised by referring to non-updated registry and non-undertaken reforms, obligations that were expected to be undertaken by the Government, and direct accusation is made towards the Prime Minister Gruevski whose government is additionally blamed for organizing irregular (phantom voters and mafia) elections.

Unlike party president's discourse often constructed in the immediate presence of EU representatives, and therefore focused on presenting oneself as politically likeminded actor, the party discourse as manifested in the party's press releases, conferences, open lectures and debates is more focused on criticism. The focal point of the negative effects of government's policies are: worst health care system in Europe, highest prices of gas in Europe, unlawful employment based on party membership, and incapacity to use European funds. The last is a part of the fully-fledged criticism constructed by Lidija Dimova (2016), the Social Democrats' president of the commission for EU issues. For Dimova, the reasons underlying Governments' malpractice and misunderstanding of EU are: a) the treatment of EU as foreign policy, b) turning EU integration into a process of the privileged, c) failure to make full use of EU funds, and d) very little investment in EU integration. All considered, the representations of EU by the Social Democrats seem to serve several functions and objectives. By creating shared political perspective with EU, and presenting itself positively as a knowledgeable political actor, the party is promoting itself as responsible, pro-European, party. The party uses EU and its expert discourses to criticize and delegitimize the opponent. Finally, the variation in the discourse between the president on the one side, and the party's election programs and everyday communication with domestic audience on the other, is logically conditioned by the occasion and the addressees. The EU representatives need to hear more about the "European-ness" of

the party as to continue their support, while the audience needs to know more about the ill-doings of the opponents as to vote them out of office.

VMRO ELECTION PROGRAMS

In the 2014 election manifesto, VMRO DPMNE has expectedly relied on its eight-year rule that has enabled them involvement in the EU ascension processes. The text of the manifesto relies on this involvement to create a positive image of the party, one that highlights the party's commitment to the processes. As stated in the manifesto:

(7) VMRO DPMNE remains committed to European integration and will continue with the implementation of essential reforms and the implementation of the values and criteria which will bring us closer to the desired goal. Continued implementation of the Copenhagen criteria remains our firm determination on the road towards EU membership where we naturally belong. We shall continue the preparations for Macedonian future membership in EU by further accomplishment of the activities related to the reforms in the judiciary system, the modernization of administration, the fight against corruption (...) we remain being focused on the adaption of EU legislative, and its implementation (2014, 252).

While the expression of commitment to EU requirements, criteria, and legislation is obvious, what is also noticeable in the selection is the repetitive use of the expression "continue" as well as "remain". These expressions existentially presuppose the object they modify (implementation of reforms and criteria, preparations, adoption of legislative) while at the same time adding a progressive; still on going, aspect of the process. This allows the party to create a positive image of itself by referring to their past achievements (boasting about performance) while at the same time expressing commitment to the continuation of the processes. The strategy of creating a positive image by reference to track record is expected considering VMRO's status as an incumbent party and hence being in advantage to participate in the EU ascension processes.

VMRO's negative campaigning compared to that of SD, who unambiguously accuse VMRO of being incompetent and immoral political actor, is focused on the Republic of Greece. The trigger for the continuous accusation of Greece and its depiction as a constraint to the Macedonian integration in both EU and NATO, is the Greek veto on the Macedonian ascension to NATO at the Bucharest summit in 2008 and the continuous veto on Macedonian membership in the EU. However, this line of criticism is only a means to a different end, and that is to justify the limited success of the VMRO led government in the ascension processes and even to emphasize

their political will and efforts against this obstacle. The following selection exemplifies the assumptions made:

- (8) Republic of Macedonia fulfilled all essential standards for NATO membership. Membership is made impossible only because of the objections (...) raised by Greece. (...) As a country that respects the international law, Macedonia filed a complaint against Greece at the International Court of Justice in Hague (...) reached a verdict in December 2011 that our southern neighbor has broken its internationally acknowledged obligations (...). This made clear that international law is unambiguously on Macedonian side regarding the unjust fully imposed bilateral dispute that is abused to unlawfully hinder the EU and NATO integration processes. VMRO DPMNE is ready to continue the political dialogue. (2014, 252)

Although the text opens with a self-praise regarding the accomplishment of all criteria necessary for NATO membership, both the self-justifying narrative and the external constraint are the same. On one hand, Macedonia; led by VMRO Government, is not only a committed political actor (fulfilling all criteria) but is also respectful of international laws and procedures. On the other hand, Greece is the obstacle towards Macedonian ascension to EU and NATO, and an actor who is disrespectful of the international law and who deliberately imposes a political problem and abuses it for its own (irrational and unacceptable) purposes. The accusations do not only justify the limited scope and power for VMRO to act and do more, but also enhance their 'Samaritan' efforts because, even despite these obstacles, the party is a mature political actor who is ready to continue the dialogue. The same strategies of boasting about performance and commitment, and accusation of Greece and its framing as a device to justify limited success are present in the 2016 manifesto.

- (9) In the period up to now we have shown and proven that we can make progress even with the blockage by our southern neighbor and that we can continuously come near the euro Atlantic standards (...) Albeit these imposed obstacles, VMRO DPMNE remains strongly committed to the process of integration in the family to which it belongs politically, culturally and economically. (...) the huge number of measures and reforms undertaken in the past have prepared the state for a full membership in these institutions. In the future mandate as well, VMRO-DPMNE will remain committed to its European principles and values and to the reform agenda (2016, 294)

The text opens by a self-praise that refers to the party's recognized ("shown" and "proven") capacity to make progress albeit obstacle – the blockage by Greece. The second sentence then builds upon this juxtaposi-

tion to dramatize VMRO's determination (strongly commented) to succeed in the process, an assumption which once again is supported by boastful previous performance – huge number of measures that have prepared the state for membership. It then ends with the pledge of continuing the progress already at play.

MEDIATIZED DISCOURSE

One of the many converging points between the election manifestoes and the everyday mediatized discourse of the party's high representatives is the way they continue to exploit the same self-boasting language which expresses enthusiastic commitment to the processes, and a successful involvement in the implementation of reforms, adoption of criteria and other institutional transformations necessary for EU full membership. Upon receiving the EC report from the Euro ambassador Aivo Orala, then Prime Minister Gruevski stated:

- (10) We continue on the road to euro integration by making maximum efforts for the accomplishment of this strategic goal (...) the reforms will continue with a greater dynamic until Macedonia becomes a full EU member (Gruevski, 2014).

As already pointed, "continue" seems to be one of the mostly used predicates in the party's discourses, conveniently deployed throughout, not only to create an on-going progression of political processes but to also enable the party to present itself positively against such image of never ceasing engagement that is highlighted here by the positive attribution of the VMRO's involvement with the use of the clause "making maximum efforts" and the phrase "great dynamics. The positive image once again is enhanced by the representation of VMRO as an incumbent party which faces grave challenges but remains committed to the goal of EU membership. In a similar fashion as in the election manifestoes, then Prime Minister Gruevski has on many occasions pointed to the political dispute with Greece to both make a sympathetic image of the state and a positive image of the party.

- (11) The veto for our long deserved place in EU and NATO was one of our big challenges (...) however we are not giving up (...) Macedonia continues to gain positive reports from EU with recommendations about the start of the negotiations, which unfortunately due to the objections by the southern neighbor have not started yet, (...) all our efforts (...) have ended with the answer that the Greek Government due to domestic problems is not in a position to make a compromise on this issue (...). It is frustrating to talk about this question that contains great injustice to us. Nonethe-

less we are not giving up, we will continue to fight (...) and prove the radical and nationalist position of Greece (Gruevski, 2015a).

The selection skillfully conflates accusations of Greece, presented as a key obstacle and a challenge to EU ascension, while framing the Greece domestic crisis as an additional challenge, and even overtly pinning on Greece negative attributes such as nationalism and radicalism. The imagery so created seems to work well, because it creates an image of Macedonia as a victim, but more importantly, it allows the party to stress their determination and intention to achieve their highest international goal, and once again to justify their efforts in the face of the external threat. Although Greece remains to be the key subject of VMRO's negative othering, the development of the political crisis and EU involvement in the resolution which necessitated urgent changes in many sectors, such as media, judiciary system, election procedures, but changes that would mean the withering of VMRO's access to institutional means of power and control, the party has more often than before issued both covert and overt criticism of the Union. Addressing a party convention, Gruevski warned:

- (12) Now more than ever, the allegations for recommendation withdrawal are the loudest. I hope that those in charge are aware that after such decision things will go the wrong way. (...) The accusations after (...) will only be the beginning of a new uncertainty (...) will stimulate hatred and anger (...) (Gruevski, 2015b).

Although Gruevski neither specifically refers to the Union nor does he unambiguous accuses and/or criticizes it, the warning he issues is clearly addressed to the European Commission by his suggestion that the EC has a mandate to issue or withdraw recommendations. The force of this act of warning is built by a series of negative outcomes of the possible recommendation withdrawal such as uncertainty, hatred, anger. Given the timing of the statement in October 2015, when the state was engulfed in an ongoing political crisis, it is not surprising that Gruevski's discourse turned into criticism of the EU, partly to defocus the audience from domestic problems, and partly to take responsibility for the crisis away from the party. Unlike the party programs focused on the procedural account of EU as strategic end hindered by Greece irrational policy, the representations of EU in the party president's discourse are more aptly responsive to the ongoing challenges (political crisis) and implicitly critical of EU. Because of his position as the county's prime minister at that moment, his criticism is more implied and covert rather than open and harsh. Instances of harsher criticism of EU can be found in the discourses of other party members, one of whom is Ilija Dimovski. In a column published on the party's site Mr. Dimovski wrote:

- (13) Macedonia's democracy shouldn't consent to be blindly submissive and uncritical of certain processes in the Union. Can anyone be silent and not express disagreement with the unprincipled politics of EU regarding our non-integration in it (...) should one not discuss the unequal treatment of the Union towards the northern states as compared to its southern states (...) Finally, should we be silent and not mention that today in the 21. century, inside the best international organization ever seen on the European continent, there are minorities that are not allowed to express their national identity and have no right to use their mother tongue (Dimovski 2016).

Although Dimovski tries to mitigate his criticism by predicating the European Union with the phrase "the best international organization", the number and the nature of the critical issues raised (unprincipled politics, unequal treatment, disregard for discriminated minorities) overshadow the mitigation move used. What he additionally manages to accomplish is to anonymize the source of the criticism, to skillfully hide the fact that the criticism comes from the party itself. Instead, the source of such criticism is either a non-human agent such as the democracy in Macedonia or (any)one who sympathizes with the country by recognizing and sharing the feeling of injustice done to Macedonia.

Different that Mr. Dimovski and in a similar manner to Prime Minister Gruevski, the country's president Mr. Ivanov relies on the same argumentative strategy, using the topos of negative consequences, to criticize the EU enlargement inertia and the lack of initiative and/or help. The core of the President's criticism of the EU are the consequences the country suffers from the postponing of the enlargement. As he stated:

- (14) "The status quo (...) demotivates and causes frustrations in Macedonian society. It creates instability in political life and tension in inter-ethnic relations. (...) stagnation in the integration has caused a political crisis, which in turn caused security crisis. (...) Unless EU does not help us remove the obstacle to integration, it will be directly responsible for worsening the circumstances in Macedonia and the region (...) (Ivanov 2015).

While Mr. Gruevski's covert critique of EU refers to the alleged withdrawal of the country's recommendation for EU membership by the EC, president's Ivanov creates a negative image of the Union for not being active and involved, but being stagnant and thus responsible for the status quo, and enhances this negative image by pointing to a series of negative consequences (instability, tension, crisis) that such inertia will likely cause. Moreover, by blaming EU as not helpful he tries to legitimize his assumption that such a passive disinterested behavior by the EU will directly

contribute to the escalation of a series of problems. The peak of the president's criticism came in an interview for the German Bild magazine:

- (15) What would you do if your country had all the routes closed for 25 years, and has been manipulated and lied to? Despite numerous positive reports there is no progress in the EU perspective what so ever, for 25 years we are stuck in an elevator (...) we have become collectionners. We have 17 action plans for NATO membership (...) and yet we are standing in a single spot. Why? Because we had the fate to have a neighbor with whom neither EU nor the whole world can deal with. Its name is Greece (Ivanov 2016).

The text is structured through a series of rhetorical questions which seek empathy ("what would you do?") for the situation Macedonia is found in (destitute, stuck, not moving, manipulated and lied to). Although it is not explicitly clear who may be the source of manipulation and lies, Macedonia has clearly invested serious efforts which have been recognized (positive reports, action plans) and that the main reason for this impasse is Greece represented negatively as an irrational actor that no one in the world can make any reasonable political agreement.

CONCLUSION

The instrumentally produced representations of EU are present throughout the party discourses of both major Macedonian parties. The election programs of the Social Democrats create a shared political space between EU and the party, populated by the party's self-praise for being a responsible and knowledgeable political actor, one who understands EU better than the opponent who is criticized for deviant not-EU-like, non-democratic behavior (spread of fear and ethnocentrism) and for not being capable (lacks knowledge) to lead the process of Euro-integration. Self-praise and accusation of the opponent are also present in the party's mediated discourse. However, the focal points of the mediated discourse differ from the manifestos. While being knowledgeable about EU values such as inter-ethnic relations is one of the building blocks of SD strategy of positive representation in the manifestoes, doing it through an act of mass protests, that embody this value, is a way the Social Democrats have used the current circumstances and appropriated them as a tool in the general strategy of positive representation. Although the protests *per se* had no immediate relation to EU, the mere reference to EU's recognition and acknowledgement implied acceptance, support and shared ideology with EU. On the other hand, while the manifestoes accuse the political opponent as UnEuropean in language and actions (incapable, immoral) the everyday discourse of the Social Democrats has reframed the on-going negotiations about early elections into a full-fledged criticism of VMRO

for undermining the political negotiations on early elections (conducted under the auspices of EU) and thus, for showing no will to contribute to the success of the early elections and for disrespect towards the Union.

VMRO-DPMNE on the other hand, constructed a highly procedural account of the EU framed around the topics of ends, reforms, procedures and implementation. The party's involvement in these processes allowed it to create a self-praising discourse built around the key notions of commitment and determination to continue the success already achieved. However, EU membership was not achieved during the VMRO rule. The circumstance was skillfully adapted in the party discourse to justify the limited success. To do so, the party continuously used the topos of external constraints – EU and Greece. Using the Greek veto on Macedonian accession to the EU and NATO is a pervasive element of VMRO' discourse of negative othering which is instrumentally used to make the limited success more acceptable. It is presented as accomplished in very challenging circumstances with a purpose of highlighting the party's commitment, and thus enhancing the positive image. In contrast, VMRO's criticism of EU is a consequence of the emerging political crisis in Macedonia in 2015, which required EU involvement in the negotiations among the two main parties and in designing solutions. The results of the negotiations were going to entail reforms in the courts, media, police that were leading to VMRO's loss of control over these institutions and a gradual loss of the total control of society. These developments were most probably the reason why EU criticism started to appear throughout the party's mediatized discourse. However, this criticism was not always overt. The party's high officials like then Prime Minister Gruevski, president Ivanov, MP Dimovski all raise criticism based on EU's enlargement fatigue and the lack of support for Macedonia in the dispute with Greece, but none of them makes an unambiguous, direct accusation. Instead, the EU is either implied or the criticism mitigated. Be it as it may, it seems that the criticism is only a stage to once again enhance the party's positive image created by the repetitive references to its efforts and success in the light of the existent obstacles, EU's inertia and Greece's irrationality.

All this instrumental use of EU as a tool of self-praise, self-justification and criticism conform to Delanty's observation (2002, 4) that Europe, EU is no exception, is a mobilizing political instrument, one whose interpretative power is used as a building block in the confrontation between the two largest political parties in Macedonia. The Social Democrats, in a pursuit of political change, constructed a critical discourse of their political opponent using EU representations that best responded to the on-going political needs and circumstances. And VMRO-DPMNE in their bid to maintain power produced highly procedural account of EU, centered around party's

own political responsibility and achievements, but unlike the Social Democrats, succeeded to articulate a seemingly critical discourse of the EU carefully dispersed among the party's statements and documents. EU, finally, seems stranded in between two political agendas, used as indispensable tool of political confrontation.

BIBLIOGRAPHY

- Af Malmberg M. and Bo Strath. 2002. "Introduction: The national meanings of Europe." In: Af Malmberg M and Strath B (eds) *The Meaning of Europe: Variety and Contention within and among Nations*. Berg.
- Bruter, Michael. 2005. *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. Palgrave Macmillan.
- Chilton, Paul. 2004. *Analyzing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge.
- Conti, Nicolo. 2007. "Domestic parties and European integration: The problem of party attitudes to the EU, and the europeanisation of parties". *European Political Science* 6 (2):192–207.
- Cowles, Maria, G. James Caporaso, and Thomas Risse T (eds.). 2001. *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Cornell University Press.
- Delanty, Gerard. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Martin's Press.
- Diez, Thomas. 2001. "Europe as a discursive battleground: discourse analysis and European integration studies." *Cooperation and Conflict* 36 (1): 5–38.
- Dolezal Martin, Laurenz Ennser-Jedenastik, Wolfgang C. Muller C, Katrin Praprotnik, and Anna Katarina Winkler. 2016 "Beyond salience and position taking: How political parties communicate through their manifestos." *Party Politics* 1–13
- Fortchner, Bernhard, and Christoffer Kølvrå. 2012. "Narrating a 'new Europe': From 'bitter past' to self-righteousness?" *Discourse & Society* 23 (4): 377–400.
- Hardt – Mautner, Gerlinde. 1995. "How does one become a good European? : The British press and European integration". *Discourse & Society* 6 (2): 177–205.
- Hellstrom, Aanders .2009. "Teaching Europeans how to be Europeans". *Journal of Language and Politics* 8 (2): 167–194.
- Hooghe, Liesbet, Gary Marks, and Carole Wilson C. 2002. "Does left/right structure party positions on European integration?". *Comparative Political Studies* 35 (8) : 965–989.
- Just, Sine, N .2009. "No place like home? The role of the media in the framing of Europe". *Journal of Language and Politics* 8 (2): 244–268.
- Kosic, Ankica, and Anna Triandafyllidou. 2004. "Representations of the European Union and the nation(-state) in Italian party discourse: A critical analysis of

- electoral platforms and parliamentary debates". *Journal of Language and Politics* 3 (1): 53–80.
- Krzyzanowski, Michal .2010. *The Discursive Construction of European Identities: A Multi-Level Approach to Discourse and Identity in the Transforming European Union*. Peter Lang.
- Lardech, Robert. 2002. "Europeanization and political parties: Towards a Framework for Analysis". *Party Politics* 8 (4): 389–403.
- Majstorovic, Daniela. 2007. "Construction of Europeanization in the High Representatives discourse in Bosnia and Herzegovina." *Discourse & Society* 18 (5): 627–651.
- Oberhuber Florian, Christoph, Bärenreuter, Michal, Krzyzanowski, Heinz Schönbauer, and Ruth Wodak. 2005. "Debating the European Constitution: On representations of Europe/the EU in the press". *Journal of Language and Politics* 4 (2): 227–271.
- Pagden Anthony. 2002. "Europe: conceptualizing a continent". In: Pagden (ed) *The Idea of Europe: From Antiquity to European Union*. Cambridge University Press, 33–54.
- Reisigl, Martin, and Ruth Wodak .2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. Routledge.
- Strath, Bo. 2002. "A European identity: to the historical limits of a concept". *European Journal of Social Theory* 5 (4): 387–401.
- Van Dijk, Teun, A. 1998a. "Opinions and ideologies in the press". In Garrett, Peter, and Allan Bell. (eds) *Approaches to Media Discourse*. Blackwell. 21–63.
- Van Dijk, Teun, A. 1998b. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Sage.
- Van Dijk, Teun, A. 2011. "Discourse and ideology" In Van Dijk, Teun, A. (ed) *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. Sage, 379–407.
- Vassallo, Frabcesca. 2012. "The EU discourse in the 2012 French presidential election". *French Politics, Culture & Society* 30 (3): 79–95.
- Wodak, Ruth, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, and Karin Liebhart. 2009. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh University Press.
- Zielonka, Jan. 2013. "Europe's new civilizing missions: the EU's normative power discourse." *Journal of Political Ideologies* 18 (1): 35–55.

WEBPAGES AND MEDIA

- Bashurovski, Stevo. 2016. Заев за оценката на ЕУ и САД [Zaev on EU and US evaluation], February 22, 2016. Available at <http://tera.mk/zaev-za-otsenkata-na-eu-i-sad>. (accessed November 26, 2018)

- Dimova, Lidija. 2016. Европските пари не се кредити, мислете на граѓаните и искористете ги европските фондови [European money is not credit, think of the citizens and use the European funds], an address to the Parliament. Available at <http://www.sds.org.mk/News.aspx?idNews=930&lng=1> (accessed September 2, 2018).
- Dimovski, Ilija. 2016. Европа е повеќе од ЕУ [Europe is more than EU]. Available at <https://vmro-dpmne.org.mk/node/5253> (accessed September 2, 2018).
- Gruevski, Nikola. 2014. Препораката е потврда дека Македонија е подготвена за преговори со ЕУ [The recommendation is a confirmation that Macedonia is prepared for the negotiation with EU]. *Makfax*, 8 October. Available at: <http://makfax.com.mk/makedonija/nadvoresna-politika/gruevski-preporakata-e-potvrda-deka-makedonija-e-podgotvena-za-pregovori-so-eu/> (accessed September 2, 2018).
- Gruevski, Nikola. 2015a. Влез во НАТО и ЕУ останува наша стратешка цел. [Gruevski: entering NATO and EU remains our strategic goal], *Kanal 5*, May 2, 2015. Available at: http://kanal5.com.mk/vesti_detail.asp?ID=68210 (accessed 28 October 2018)
- Gruevski, Nikola. 2015b. Македонија не заслужува одземање на препораката за преговори за членство во ЕУ [Macedonia does not deserve withdrawal of recommendation for membership negotiation for EU] *Press 24*. 23 October. <http://www.press24.mk/gruevski-makedonija-ne-zasluzhuva-odzemanje-na-preporakata-za-pregovori-za-chlenstvo-vo-eu> (accessed September 2, 2018).
- Ivanov, Gjorgje. 2015. На регионот му е потребна недолжна интеграција во ЕУ и НАТО [The region needs an urgent integration in EU and NATO]. *Netpress*, June 8, 2015. Available at: <http://netpress.com.mk/ivanov-na-regionot-mu-e-potrebna-neodlozhna-integracija-vo-eu-i-nato/> (accessed November 26, 2018).
- Ivanov, Gjorgje 2016. Иванов за „Билд“: 25 години ЕУ не лаже и манипулира! [Ivanov for “Der Bild”: For 25 years EU has lied and manipulated us!] Available at: http://www.dw.com/mk/%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%B7%D0%B0-%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B4-25-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B5%D1%83-%D0%BD%D1%90-%D0%BB%D0%B0%D0%B6%D0%B5-%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BF%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%80%D0%B0/a-19110467?maca=maz-rss-maz-pol_makedonija_timemk-4727-xml-mrss (accessed September 2, 2018).
- Social Democratic Union of Macedonia (2011) Имаме решенија [We have solutions], election program. Available at: http://arhiva.sds.org.mk/upload/PROGRAMA_PDF_Web.pdf (accessed September 2, 2018).
- Social Democratic Union of Macedonia (2016) План за живот во Македонија [Plan for a life in Macedonia], election program. Available at: <http://zazivot.mk/plan/> (accessed September 2018).

VMRO DPMNE. 2014. Проверено [Checked], election program. Available at: <https://vmro-dpmne.org.mk/node/2758> (accessed September 2, 2018).

VMRO DPMNE (2016a) Реално [Real], election program. Available at: <https://vmro-dpmne.org.mk/> (accessed September 2, 2018).

Zaev, Zoran. 2015. Има политичарот да игра пред новинарот, а не новинарот да се плаши од политичарот! [It will be the politician dancing in front of the journalist, and not the journalist to be afraid of the politician]. MKD. 25 May. Available at <http://www.mkd.mk/makedonija/politika/zaev-ima-politicharot-da-igra-pred-novinarot-a-ne-novinarot-da-se-plashi-od>. (accessed November 26, 2018)

SAŽETAK

“MI”, “ONI” I EU

POLITIZACIJA SLIKE O EUROPSKOJ UNIJI U MAKEDONIJI

Europska unija je diskurzivno polje u kojem se konstruiraju, osporavaju i dogovaraju višestruka značenja. Istraživanja su pokazala da Europska unija posjeduje interpretativnu moć koja se često koristi za politička sukobljavanja. Takav je slučaj, pokazuje to ova studija, i s dvije najveće makedonske stranke Socijaldemokratske i VMRO-DPMNE – koje su u nastojanju da osvoje, odnosno zadrže vlast, proizvodile EU diskurse u skladu sa svojim političkim agenda-ma. U situaciji produžene političke krize, s velikim uplivom Europske unije, dvije su strane pretvorile svoj EU diskurs u instrument pozitivnog predstavljanja sebe i negativnog predstavljanja političkog protivnika. Cilj ove studije je analizirati specifične diskursivne strategije u programima i priopćenjima dviju stranaka i njihovih lidera.

KLJUČNE RIJEČI: Makedonija, Europska unija, stranački programi, EU diskurs, negativna kampanja

DIGITALIZACIJA JAVNE SFERE U SRBIJI: ONLINE PRITISCI IZVRŠNE VLASTI NA OMBUDSMANA I REAKCIJA OPOZICIONO OPREDELJENE TWITTER ZAJEDNICE

Jovica Pavlović
Institut za evropske studije,
Beograd

SAŽETAK

Ovaj rad proučava aktivnosti korisnika društvene mreže Twitter (*twitter.com*) koji su se u periodu od januara do maja 2015. godine prvobitno uključili u debatu o načinu na koji je tadašnji zaštitnik građana Saša Janković obavljao svoju dužnost, a kasnije i u raspravu o ličnoj prošlosti samog zaštitnika. Istraživački problem je identifikovati i uporediti *online* diskurse, strategije i tehnike kojima se služe provladini i opoziciono nastrojani učesnici digitalnih rasprava u društveno-političkom kontekstu poput onog u današnjoj Srbiji u kom se digitalni diskurs sve više prožima kroz javnu sferu koju, međutim, i dalje pretežno oblikuju tradicionalni mediji. Samim tim, cilj rada je **a**) proučiti strategije *online* komunikacije čijom primenom pripadnici vladajućih struktura teže održati nadmoć u javnoj debati **b**) analizirati metode pomoću kojih oponenti vlasti pokušavaju mobilisati podršku putem Interneta **c**) uporediti komunikacione strategije suprotstavljenih strana. Cilj se sprovodi s namerom pružanja svežih empirijskih nalaza o političkoj ulozi novih medija u krhkim demokratijama, jer su se dosadašnja istraživanja prevashodno koncentrisala na ulogu društvenih mreža u razvijenim demokratijama i autoritarnim režimima. Rezultati potvrđuju uspešnost 'umreženog autoritarizma' u suzbijanju opozicionog delovanja kroz polarizaciju 'digitalne javne sfere', ali takođe ukazuju i na značaj tehnika 'umrežavanja' i 'podizanja svesti' za opoziciono delovanje na Internetu.¹

KLJUČNE REČI: Ombudsman, Twitter, digitalna javna sfera, umreženi autoritarizam, astroturfing, Srbija

1 Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta 'Mediji, sukobi i demokratizacija' (*Media, Conflict and Democratisation – MeCoDEM*) Rukovodilac projekta: Katrin Voltmer, Univerzitet u Lidsu, Ujedinjeno Kraljevstvo. Projekat je podržala Evropska unija kroz FP7 okvirni program za istraživanje i tehnološki razvoj; sporazum o donaciji br. 613370. Više informacija dostupno na Internet stranici www.mecodem.eu.

SLUČAJ 'OMBUDSMAN'

Januara 2015. godine tadašnji zaštitnik građana Saša Janković podneo je krivične prijave protiv dvojice pripadnika Uprave Vojne policije jer su četiri meseca ranije napali žandarme u pokušaju da provedu brata premijera (sada predsednika) Aleksandra Vučića kroz policijski bezbednosni obruč uspostavljen oko lokacije na kojoj se održavala beogradska Parada ponosa. Jankovićeva prijava, kasniji zahtev za uvid u podatke koje o tom slučaju poseduju Vojnobezbednosna agencija i Ministarstvo odbrane, kao i njegova izjava da VBA bez odluke suda špijunira opozicione političke stranke i lidere sindikata, naišli su na žustru reakciju predstavnika vlasti i provladinih medija. Ujedno je pokrenuta i diskusija o političkoj zloupotrebi državnih resursa, ali i o ovlašćenjima institucije ombudsmana. Javna rasprava, koja je praćena neumornom medijskom kampanjom protiv Jankovića, prelila se i na društvene mreže, a svoj vrhunac doživela aprila 2015. godine pojavom takozvane afere 'Pištolj', kada su provladini mediji aludirali na Jankovićevu umešanost u smrt njegovog prijatelja Predraga Gojkovića, dok su ombudsmanove pristalice podsećale da su ga zvanični rezultati istrage sprovedene 1993. godine oslobodili odgovornosti.

Studija slučaja javne rasprave vezane za ombudsmana za cilj ima izučavanje i poređenje delovanja provladinih i opoziciono nastrojenih aktivista na društvenim mrežama s ciljem razumevanja načina na koji nove komunikacione tehnologije utiču na razvoj digitalne javne sfere u okruženju u kom izvršne vlasti vrše sve veću kontrolu nad medijima. Pored kvantitativne i kvalitativne obrade podataka prikupljenih sa društvene mreže Twitter, istraživanje se oslanja i na intervju sprovedene sa najrelevantnijim učesnicima pomenute rasprave, dok se u teorijskom smislu slučaj izučava kroz prizmu digitalne javne sfere.

OPERACIONALIZACIJA TEORIJSKOG POJMA
DIGITALNE JAVNE SFERE

O 'drugoj strukturalnoj transformaciji javne sfere' (Schäfer 2010), odnosno o njenoj digitalizaciji, počinje aktivno da se govori devedesetih godina prošlog veka, kada je postalo jasno da su inovacije u oblasti informacionih tehnologija pokrenule ubrzani i ireverzibilni proces preobražaja arene u okviru koje se odvija javna debata. Rani net-optimisti (Dahlberg 1998; Papacharissi 2002) i sajber-pesimisti (Barney 2000; Buchstein 1997; Fortier 2001) prilikom rasprave o demokratskom potencijalu digitalne javne sfere oslanjali su se na tradiciju koju je uspostavio sâm Habermas (1962); tradiciju prema kojoj je javna sfera prevashodno postavljena kao normativni ideal. Takav pristup komplikovao je primenu i operacionalizaciju ovog teorijskog pojma prilikom izučavanja medijskih i društveno-političkih

procesa pokrenutih pojavom Interneta, jer uobičajeni *online* diskurs – u kom emocija nadvladava razum – po svojoj priordi nije preterano sličan idealu 'buržoazijske javne sfere', odnosno konstruktivnoj, racionalnoj i kritičkoj raspravi (*deliberation*) koja se odvija u okviru unitarnog i inkluzivnog diskurzivnog prostora i koja za cilj ima formiranje konsenzusa kroz pružanje političkih odgovora na pitanja od društvenog značaja (Calhoun 1992, 1).

Ipak, potencijal za razumevanje digitalnog komunikacionog prostora kroz prizmu teorijskog koncepta javne sfere svakako je postojao, što su prepoznali i autori (Eriksen 2012; Hepp et al. 2012; Fuchs 2014; Nguyen 2016) koji su operacionalizacijom javne sfere kao segmentiranog/stratifikovanog (a ne unitarnog) debatnog prostora – koji sâm po sebi nema normativnu svrhu/cilj – prešli sa moralnog na proceduralni teorijski okvir; onaj prikladniji za analizu opipljivih promena u načinu političke komunikacije unutar starih, ali novih/manjkavih evropskih demokratija (Rasmussen 2014, 1326). Tako Gak (2016, 32) digitalnu javnu sferu odvajava od etičkih vrednosti koje bi mogle/trebale da je krasi i definiše je kao virtuelni prostor u okviru kog nastaje mnoštvo društveno-kulturnih zajednica Internet korisnika koje spajaju slični interesi/brige (*Internet communities of care*). Veliki broj ovih zajednica aktivno učestvuje u političkoj borbi, gde se diskurzivno prepliću i sudaraju, pri čemu su sudari neretko obeleženi prostim, oštrim i polarizujućim rečnikom kako zbog distance i anonimnosti koju *online* komunikacija pruža, tako i zbog ogromne količine informacija koje neprofesionalne debate ne mogu da apsorbuju i obrade na kvalitetan način (Sampredo & Avidad 2018, 24).

ONLINE STRATEGIJE VLASTI I OPOZICIJE UNUTAR NOVIH/MANJKAVIH DEMOKRATIJA

Iako savremeni *online* diskurs ukazuje na to da digitalizacija nije uticala na poboljšanje kvaliteta demokratske rasprave u meri u kojoj su to očekivali rani net-optimisti, ona jeste stvorila novu vrstu javne sfere koja je, iako segmentirana i polarizovana, omogućila razvoj alternativnih metoda političke komunikacije, organizovanja i mobilizacije (ibid., 24–25). 'Arapsko proleće' i 'Okupirajte Vol striit' najpoznatiji su primeri primene tih metoda u okviru autoritarnih, odnosno demokratskih sistema. Oponenti populističkih vlasti Istočne i Jugoistočne Evrope takođe su se, zbog rastuće tendencije vladajućih partija ka kontroli štampanih i elektronskih medija, dobrim delom okrenuli političkoj aktivnosti na društvenim mrežama (Denisova 2017, 979).

Zbog toga mnogi autori Internet smatraju tehnologijom slobode (*liberation technology*) koja omogućava demokratizaciju društva kroz sledeće strategije opozicionog delovanja: *i) podizanje svesti* (*awareness raising*),

što je strategija koja obuhvata upotrebu društvenih mreža radi usmeravanja pažnje javnosti na određene političke događaje/teme, radi popularizacije poruka ključnih opozicionih ličnosti, ali i radi ukazivanja na izborne i druge malverzacije vladajućih struktura (Reuter & Szakonyi 2013, 30) **ii) umrežavanje ili 'konektivna akcija'** (*network building / connective action*), koja podrazumeva povezivanje oponentata vlasti kroz formiranje fluidnih *online* zajednica u okviru kojih se oblikuju političke agende (Bennett & Segerberg 2012, 764) i u okviru kojih se organizuju događaji poput *online* akcija, javnih skupova, demonstracija i protesta, dok nalazi ovog istraživanja ukazuju i na to da konektivna akcija obuhvata i povezivanje/umrežavanje oponentata vlasti sa javnim ličnostima kako bi se pridobila njihova podrška i tako privukla pažnja elektronskih i štampanih medija.

Međutim, pojave poput takozvanih 'stranačkih botova' – pre svega na društvenim mrežama i u sekcijama za komentare informativnih veb-portala – dovode do zaljučka da Internet nije samo tehnologija slobode, već i tehnologija kontrole. Rastući značaj *online* komunikacije nije umanjio želju autoritarno nastrojenih vlasti da utiču na javni diskurs, već ih je motivisao da razvijaju različite tehnike oblikovanja veb-sadržaja. Autori koji se bave *online* strategijama vladajućih struktura navode da društva koja odlikuju proceduralna demokratija i tendencije populističkih strana/ lidera ka gušenju opozicionog delovanja prolaze kroz tri opšte faze kontrole Internet diskursa, od kojih određeno društvo – u odnosu na specifičnost političkog konteksta – može proći kroz sve ili samo neke od tih faza (Deibert & Rohozinski 2010; Pearce & Kendzior 2012).

Prva faza je jednodimenzionalni pokušaj kontrole aktivnosti na Internetu putem direktne cenzuru sadržaja, kroz šta su prošle neke od bivših sovjetskih republika (Pearce & Kendzior 2012, 287). Pošto cenzura Interneta nikad u potpunosti ne onesposobi sve kanale *online* komunikacije, a pritom zahteva ogromne resurse i sa sobom nosi stigmatu preskupu za populiste koji se žele predstaviti kao demokratski lideri, češće se pribegava metodama karakterističnijim za drugu fazu. Druga faza podrazumeva strogu, a opet nedovoljno preciznu pravnu regulaciju Internet aktivnosti, što 'autoritarcima u pokušaju' omogućuje da kroz selektivnu primenu zakona – poput određenog zakona o zabrani diskriminacije u kom pojam govora mržnje nije jasno definisan – obuzdaju opoziciono delovanje uspostavljanjem straha od krivične odgovornosti (Deibert & Rohozinski 2010, 49).

Pojedini autori (Pearce & Kendzior 2012; Maréchal 2017) koriste pojam 'umreženog autoritarizma' (*networked authoritarianism*) kako bi definisali i imenovali treću fazu sputavanja aktivnosti oponentata izvršnih vlasti na Internetu, što je faza u kojoj je manipulacija zakonima manje izražena. Ona se pre svega sastoji od strategija koje se primenjuju s ciljem demo-

tivisanja i odvrćanja političkih oponentata od učešća u *online* političkoj raspravi. Kako bi postigle taj cilj, izvršne vlasti i vladajuće partije koriste se tehnikama diskreditovanja oponentata, polarizovanja diskursa, kao i 'spamovanjem', odnosno zatrpavanjem *online* političke debate upornim komentarisanjem (Pearce & Kendzior 2012, 287). Morozov (2011, 49–50) tvrdi da su ruske vlasti otkrile najefikasniji sistem *online* kontrole – koji sa manjom ili većom uspešnošću imitiraju i ostale populističke vlasti Istočne i Jugoistočne Evrope – nakon što su zaključile da najbolji pristup nije onaj koji implementira drakonsku cenzuru, već onaj kom cenzura nije ni potrebna. Umesto cenzurisanja veb-rasprave, vlasti se danas uključuju u političku debatu na Internetu, plasiraju lažne informacije, optužuju protivnike da deluju kao strani plaćenici koji ruše poredak ili ugrožavaju stabilnost države, te onemogućavaju konstruktivnu veb-diskusiju čineći je apsurdnom i obesmišljavajući je (ibid., 88).

Literatura o umreženom autoritarizmu govori o primeni sledećih strategija radi postizanja upravo opisanih ciljeva: *i*) '**astroturfing**', odnosno strateško 'spamovanje' ili ciljano i masovno 'botovanje/trolovanje' (MacKinnon 2011, 41; Zhang, Carpenter & Ko 2013, 2; Bulut & Yörük 2017, 4096), koje često obuhvata i tehniku upotrebe 'hiperveza' (*hyperlinks*) usmerenih direktno na metu napada, kao i tehniku korišćenja podrugljivog vizuelnog sadržaja, što pokazuje i ovo istraživanje *ii*) **polarizacija** digitalne javne sfere pristrasnim i uvredljivim diskursom (Bulut & Yörük 2017, 4101) *iii*) **sinhronizacija** napada u novim i starim medijima. Opisano delovanje populističkih vlasti na Internetu uklapa se u širu teoriju o političkoj borbi i odnosu moći između suprotstavljenih političkih aktera – pre svega izvršne vlasti i njenih oponentata – u autoritarnim i hibridnim režimima (Vladišavljević 2014), ali i u državama poput Republike Srbije koje odlikuje nedovoljno visoka razvijenost demokratskih institucija. Ostatak rada fokusira se upravo na Srbiju – odnosno na slučaj 'Ombudsman' – i izučava kako vladajuća struktura i opoziciono opredeljeni akteri primenjuju navedene strategije i tehnike *online* komunikacije na društvenoj mreži Tviter.

METODOLOŠKI PRISTUP STUDIJI SLUČAJA 'OMBUDSMAN'

1) PLAN ISTRAŽIVANJA I HIPOTEZE

Istaživanje se prvobitno fokusira na identifikaciju i analizu primene digitalnih strategija komunikacije kojima su se koristili provladini akteri, oslanjajući se na teoriju o umreženom autoritarizmu i na kvantitativnu i kvalitativnu empirijsku analizu podataka prikupljenih na Tviteru. Samim tim, **prva hipoteza** pretpostavlja da su se provladini akteri u Internet debatama

o ombudsmanu uspešno koristili strategijama astroturfinga, polarizacije i sinhronizacije. Postojanje astroturfinga dokazuje se kvantitativnim ispitivanjem učestalosti tvitova sličnog sadržaja koji govore o ombudsmanu u negativnom svetlu, dok se korišćeni narativi i njihovo oblikovanje ispituju kvalitativnom analizom sadržaja. Kvalitativna analiza sadržaja služi i prilikom dokazivanja i izučavanja primene strategije polarizacije rasprave (gde se vremenskim praćenjem razvoja debate može uočiti da li je i kako ona polarizovana), kao i prilikom izučavanja strategije sinhronizacije *online* napada u novim i starim medijima, jer se poređenjem digitalnog, elektronskog i štampanog sadržaja može dokazati njegova podudarnost.

Istraživanje se potom koncentriše na proučavanje *online* strategija kojima su se služili opoziciono nastrojani učesnici debate. **Druga hipoteza** je da su se opoziciono nastrojani učesnici rasprave koristili strategijama podizanja svesti i konektivne akcije, ali da su u svom delovanju bili manje organizovani i manje uspešni od svojih suparnika. Pored oslanjanja na podatke prikupljene na Tviteru, način primene ovih strategija ispituje se i kvalitativnim proučavanjem intervjua sa involviranim akterima. Konačno, poređenjem suprotstavljenih komunikacionih strategija zaključni deo istraživanja razmatra potencijalni domet razvoja digitalne javne sfere u Srbiji, pa treća i **finalna hipoteza** pretpostavlja da će empirijski rezultati pokazati da njen dalji razvoj onemogućava vrsta *online* komunikacije koja trenutno postoji.

II) UZORAK I METODE ISTRAŽIVANJA

Visok intenzitet rasprave o zaštitniku građana proizveo je mnoštvo Tviter materijala, te izučavanje slučaja 'Ombudsman' pruža detaljan uvid u strategije *online* komunikacije koje se primenjuju u izričito polarizovanim političkim sukobima poput ovog.² Značaj istraživanja leži i u njegovom poređenju aktivnosti suprotstavljenih strana, ali i u tome što dužina trajanja konflikta omogućava uvid u način na koji se strategije *online* komunikacije oblikuju tokom vremena, prepliću sa porukama u štampanim i elektronskim medijima i prilagođavaju delovanju rivala. Veliki deo postojećih studija zasnovan je na vremenski prilično ograničenim empirijskim uzorcima koji se koncentrišu na aktivnost samo jedne grupe aktera, pa postoji potreba za vremenski dužim komparativnim istraživačkim uvidom (*comparative cross-time analysis*) u *online* političke strategije (della Porta & Mattoni 2015, 58). Zbog toga se ova studija slučaja koncentriše na period od

2 Istraživački materijal i podaci predstavljeni u okviru ove studije slučaja prikupljeni su sprovođenjem radnih paketa 4, 5, 6 i 7 projekta MeCoDEM od strane istraživačkog tima iz Srbije (rukovodilac istraživačkog tima: Nebojša Vladislavljević). Podatke i istraživački materijal prikupili su Aleksandra Krstić, Filip Ejodus i Jovica Pavlović.

14. januara 2015 – dana kada su se tenzije između ombudsmana i predstavnika vladajućih stranaka naglo povećale – do 20. maja iste godine, pet dana nakon što su se (posle četiri meseca medijske kampanje protiv ombudsmana, koja je praćena jednako burnom raspravom na Tviteru) sastali tadašnji zaštitnik građana i premijer i saglasili o potrebi bolje saradnje organa javne vlasti sa nezavisnim kontrolnim organima, čime je privremeno pacifikovan dalji sukob suprotstavljenih strana.

Iako se Internet debata o slučaju 'Ombudsman' vodila na svim značajnijim društvenim mrežama i veb-portalima, ova studija se iz nekoliko razloga koncentriše samo na materijal prikupljen sa Tvitera. Za razliku od drugih društvenih mreža poput Fejsbuka (*facebook.com*), na kojima je veliki broj objava nedostupan široj javnosti jer je namenjen isključivo poznanicima, gotovo svi tvitovi imaju javni karakter, što Tviter čini najtransparentnijom i najdostupnijom društvenom mrežom za prikupljanje podataka. Zbog takve prirode Tviter komentari ujedno najvernije imitiraju i debate na drugim društvenim mrežama i veb-portalima, te predstavljaju veran uzorak *online* političke aktivnosti Internet korisnika u Srbiji.

Tviter komentari (20828 tvitova) koji su prikupljeni radi sprovođenja ove studije uzorkovani su pomoću programa Mekodifaj (*mecodify.org*), kompjuterske aplikacije koja preuzima Tviter podatke i omogućava korisniku da ih sistematski analizira i vizuelno predstavi (Al-Saqaf, 2016: 2). Unošenjem sledećih hiperveza (*hashtags* i *mentions*)³ u pretraživač pomenute aplikacije: @Kihot_ex_of,⁴ from:Kihot_ex_of, #SasaJankovic, #SalePrangija, #prangija, #pistolj, #PorodicaGojkovic, #Gojkovic, #ostavka, #podrska, #istina, #zastitimo_zastitnika, #SNSbot, #samoubistvo i #legijacasti, Mekodifaj programu zadata je komanda da prikupi sledeće podatke: korisničko ime, avatar (profilnu sliku), ukupan broj tvitova i retvitova (*retweets*)⁵, sadržaj svakog tvita i vremensku distribuciju objave tvitova svakog aktera koji je ostavio makar jedan relevantan komentar tokom pomenutog vremenskog perioda. Navedene hiperveze odabrane su sprovođenjem nekoliko pilot-studija koje su ukazale na najrelevantnije 'heštegove', dok su podaci i sadržaj prikupljeni pomoću odabranih hiperveza

3 Hešteg (*hashtag*) je hiperveza (*hyperlink*) koja se ostvaruje postavljanjem tarabe (#) ispred željene reči u Tviter komentaru, što je postupak koji objavljeni komentar umrežava sa ostalim tvitovima koji se bave istom temom i tako pratiocima određene Tviter diskusije omogućava lakši uvid u taj komentar. Pominjanje (*mention*) je hiperveza koja se uspostavlja unošenjem tipografske oznake '@' ispred naloga drugog korisnika, što je postupak koji objavljeni tvit čini dostupnim pomenutom korisniku, kao i svim njegovim ili njenim pratiocima.

4 @Kihot_ex_of je zvanični nalog Saše Jankovića na Tviteru.

5 Retvit je ponovljeni tvit koji Tviter pratiocima korisnika koji je objavio retvit omogućava da pročitaju komentar korisnika čiji komentar je retvitovan.

analizirani kvantitativno i kvalitativno.⁶ Pronalasci su suplementirani i obradom informacija prikupljenih kroz sprovođenje intervjua sa tadašnjim zaštitnikom građana Sašom Jankovićem, poverenikom za zaštitu informacija Rodoljubom Šabićem, opozicionim liderima Draganom Šutanovcem i Zoranom Živkovićem, glumicom Bojanom Maljević, direktorom nevladine organizacije 'Centar za praktičnu politiku' Draganom Popovićem, glavnim odgovornim urednikom Informera Draganom Vučićevićem, narodnim poslanikom Srpske napredne stranke Vladimirom Đukanovićem i drugim učesnicima rasprave o zaštitniku građana.⁷

ONLINE PRITISCI NA ZAŠTITNIKA GRAĐANA: INTENZITET UMREŽENOG AUTORITARIZMA U SRBIJI

1) ASTROTURFING

„Timovi koji imaju zadatak da napadaju kritičare i osujećuju javno izražavanje kritičkog mišljenja, da kreiraju javno mnjenje i da utiču na njega, nazivaju se 'astroturferi'“ (Centar za nove medije Liber: *Astroturfing u Srbiji* 2015, 3). U domaćoj javnosti, astroturferi/trolovi češće se pominju kao 'botovi', što je naziv koji sa sobom nosi negativnu konotaciju jer dehumanizuje osobu koja obavlja datu delatnost upoređujući je sa *online* programom koji mehanički objavljuje veb-komentare. U okviru ove studije, provladini Tviter astroturferi identifikovani su na osnovu posedovanja makar pet od sedam sledećih karakteristika: 1. Nalog sadrži generički avatar, odnosno profinu sliku koja ne odgovara stvarnoj osobi. 2. Nalog je otvoren neposredno pred ili tokom Tviter debate o zaštitniku građana. 3. Nalog se vodi pod generičkim ili lažnim imenom. 4. Korisnik naloga ispoljavao je neočekivano visok nivo aktivnosti u okviru teme za koju ranije nije pokazivao interesovanje. 5. Objavljivao je veliki broj poruka istog/sličnog sadržaja. 6. Retvitovao je ili lajkovao (*like*) sadržaj objavljen od strane drugih astroturfera. 7. Aktivnost sa datog naloga obustavljena je neposredno nakon okončanja internet debate o ombudsmanu ili je preusmerena na neku drugu debatu u okviru koje je sličnim ili istim tehnikama napadana nova žrtva (Zhang, Carpenter & Ko 2013, 3).

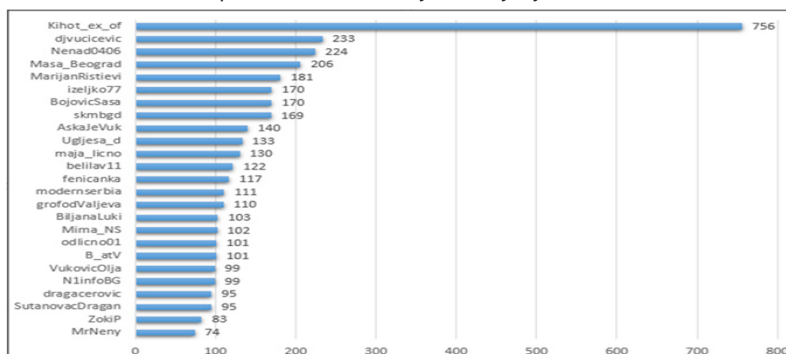
Sumnja u to da vladajuća stranka u Srbiji ima razvijenu mrežu astroturfera potvrđena je 2014. godine, kada je objavljena serija Fejsbuk poruka koje su demonstrirale kako nadređeni stranački aktivisti koordiniraju aktivnosti podređenih članova prenošenjem instrukcija o vrsti sadržaja kojim

6 Sličnom metodologijom prikupljanja i obrade Tviter podataka koristili su se Kalsnes, Krumsvik i Storsu (2014), kao i Lorenzen Gunarson (Lorentzen Gunnarsson 2014).

7 Svi intervjuisani odobrili su javnu upotrebu njihovih imena i iskaza datih tokom intervjua.

treba obasuti imenovane mete *online* napada (Centar za nove medije Liber: *Astroturfing u Srbiji* 2015, 5). Studija slučaja 'Ombudsman' takođe potvrđuje postojanje organizovanog astroturfinga usmerenog protiv oponenta vladajuće elite, jer od dvadeset-pet korisnika sa najviše objavljenih tvitova vezanih za diskusiju o zaštitniku građana njih dvanaest ispunjava zadovoljavajući broj gore navedenih uslova (pet ili više) kako bi nalozi kojima rukovode sa velikom sigurnošću bili svrstani u kategoriju provladinih 'botnaloга', dok još četiri korisnika ispunjava jedan deo tih uslova. Od preostalih devet naloga sa kojih je u izučavanom četvoromesečnom periodu objavljen zapažen broj poruka, svega četiri pripadaju 'ombudsmanovom taboru' (od kojih jedan pripada samom Jankoviću, a drugi Draganu Šutanovcu, tada poslaniku Demokratske stranke u Narodnoj skupštini Republike Srbije), dva provladinoј strani (vlasniku Informera Draganu Vučićeviću i narodnom poslaniku Marijanu Rističeviću), dva anti-vladinim tviterašima koji nisu eksplicitno pružali podršku zaštitniku građana, a jedan televiziji N1.⁸ Drugim rečima, od dvadeset-pet najaktivnijih korisnika, njih osamnaest objavljivalo je sadržaj eksplicitno usmeren protiv ombudsmana, dok su njih troje koji su pružili podršku Saši Jankoviću, ako zanemarimo nalog @Kihot_ex_of, bili rangirani kao šesnaesti, osamnaesti i dvadeset-drugi po intenzitetu svoje aktivnosti.

Grafikon 1. Dvadeset-pet korisnika sa najviše objavljenih tvitova

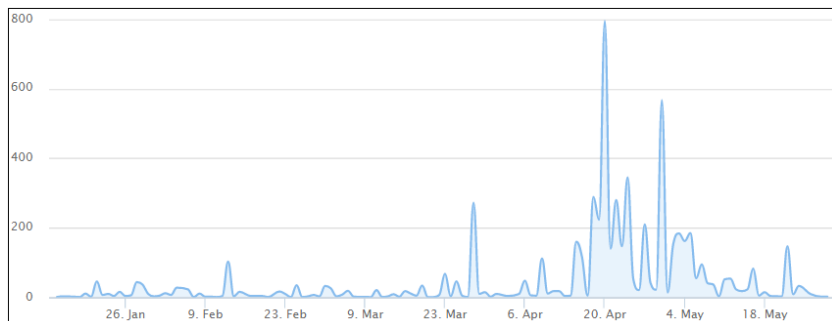

Međutim, iako su 'botovski napadi' bili dominantni u odnosu na ostatak sadržaja tokom određenih vremenskih intervala, astroturfing kao strategija nije primenjivan konstantno i uravnoteženo. Tokom druge polovine

8 Iako je ombudsman objavio ubedljivo najviše tvitova u datom periodu, jedan broj njegovih tvitova nije vezan za izučavanu *online* debatu, već predstavljaju (između ostalog) i njegove odgovore građanima koji su tražili pomoć institucije koju zastupa. Grafikon 1 ubraja ove tvitove zbog vrste komande koja je zadata programu Mekodifaj, te je bitno napomenuti da ubrajanje tih tvitova ne utiče primetno na ostale grafikone i ukupne rezultate istraživanja.

januara prilikom prve ozbiljnije konfrontacije između zaštitnika građana i predstavnika izvršne i zakonodavne vlasti, koji ujedno pripadaju i najvećoj vladajućoj partiji, nisu postojali organizovani Tviter napadi usmereni protiv ombudsmana. Iako jeste objavljen primetan broj individualnih negativnih komentara na račun Saše Jankovića i na račun kvaliteta njegovog rada, neki od kojih su praćeni uvredljivim vizuelnim sadržajem, manjak upadne masovnosti i raznolikost tih tvitova ukazuje na to da nisu sinhronizovano objavljivani, makar ne u znatnoj meri. Na manjak masovne aktivnosti ukazuje i Grafikon 2 u kom se vidi da šesnaest najaktivnijih provladinih astroturfera nisu pojačavali intenzitet svoje *online* aktivnosti sve do sredine aprila. Izuzetak je bio 28. mart, dan kada su se zaštitnik građana Saša Janković i poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti Rodoljub Šabić sastali sa predsedicom britanskog Doma lordova, koja je pohvalila njihov rad.

Grafikon 2. Distribucija tvitova objavljenih od strane šesnaest najaktivnijih astroturfera

„Bez obzira koja je vrsta akcije botova na Internetu, osnovna pretpostavka uspeha i ispunjenja cilja je masovnost“ (Centar za nove medije Liber: *Astroturfing u Srbiji* 2015, 5). Stoga se vremenom menja taktika provladinih aktera koji prestaju da ulaze u individualne rasprave o Saši Jankoviću i načinu na koji vrši dužnost zaštitnika građana (što su pretežno činili tokom druge polovine januara), jer prelaze na sprovođenje klasične astroturfing kampanje. Tako prilikom pomenute posete Domu lordova u tvitovima Jankovićevih oponentata pojavljuju se dva ponavljajuća narativa; jedan u obliku pitanja o tome ko je finansirao put u London, odnosno koliko je zaštitnikova i poverenikova poseta Ujedinjenom Kraljevstvu koštala građane Republike Srbije (primer 1: „...Šabiću, ko finansira put za London? @Kihot_ex_of“ 28.03.2015, 12:09:55), a drugi u obliku optužbe za strano plaćeništvo i loše predstavljanje sopstvene zemlje u inostranstvu (primer 2: „mala ali odabrana ekipa koja na svakom

koraku pljune po Srbiji @RodoljubSabic @Kihot_ex_of naravno za nase pare“ 28.03.2015, 13:06:47).

Sledeća koordinisana upotreba astroturfing strategije primenjena je 15. aprila, kada su Twitter aktivisti organizovano postavljali i retvitovali pitanja o tome da li je Saša Janković zaštitnik svih građana ili je zaštitnik samo onih građana koji su bliski Demokratskoj stranci, optužujući ga da je 'žuta mrlja' Srbije, da bi najmasovnija kampanja krenula tri dana kasnije nakon što je dnevni list Informer objavio članak pod nazivom 'Najmračnija tajna zaštitnika građana', u kom je izneta tvrdnja da Janković već dvadeset godina ima problem sa zakonom koji želi da prikrije, čime zapravo počinje afera 'Pištolj'. Provladini astroturferi tada kreću sa najmasovnijom aktivnošću koja svoj intenzitet održava sve do 5. maja (što se poklapa sa periodom najoštrije kampanje Informeta i Pinka protiv Jankovića), gde su samo neki dani bili izuzeci u smislu umerenije aktivnosti. Prvog dana (18. aprila) astroturferi su pretežno ponavljali konstataciju da je jasno da Janković poseduje ilegalno oružje zbog kog je neko stradao, te da je tu činjenicu skrivao duži niz godina (primer 3: „Jasno je da ima nelegalni pištolj koji je nekoga odveo u smrt. @BiljanaLuki @Kihot_ex_of“ 18.04.2015, 17:25:10). Takođe su delili fotografiju Informerovog članka, a neki su govorili i o tome kako ih Janković blokira jer nema hrabrosti da uđe u diskusiju o neprijavljenom pištolju, što ukazuje na mogućnost da su pored pominjanja korišćenjem hiperveze @Kihot_ex_of zaštitnika kontaktirali i privatnim porukama putem DM (*Direct Message*) opcije.

O ovoj metodi *online* napada govorila je i glumica Bojana Maljević, koja je strategiji astroturfinga bila izložena zbog otvorene podrške koju je putem svog bloga i Twitter naloga pružala Saši Jankoviću 2015. godine. Tokom opisivanja načina na koji je bila targetirana na društvenim mrežama kaže:

„I onda su krenuli da se bave jednom podlom stvari koja je, kako bih rekla, u prvom trenutku bila neshvatljiva. Recimo napiše neki bot: 'Šta ti, ne znam, pišeš, pričaš Bojana? Ti si vlasnica kafane. Duguješ osamdeset hiljada evra za struju!' Sad moja prva reakcija je: 'Ti si me pomešao sa nekim. Niti imam kafanu, ne tu, nego nijednu. Kakva struja, kakvo dugovanje?' A onda shvatim, pošto to nije bila jedina stvar i ne samo meni upućena, da su oni izmišljali provokacije na koje (ćeš da) reaguješ. Jer više na ono što su pisali tipa žuti, ovakav, onakav, demokrate, glupača, ružna... ne znam šta, niko više na to nije reagovao. I onda su počeli da pišu ovakve stvari na koje kao nemaš razloga da ne odreaguješ, jer ne kapiraš odmah da je to sistem u koji te uvlače.“ (Beograd, 09.11.2015.)

Priloženi isečak iz intervjua sa Bojanom Maljević govori o načinu na koji su se provladini astroturferi obraćali oponentima u direktnoj komu-

nikaciji. Nakon što bi im neposredna komunikacija bila onemogućena 'blokiranjem' (odnosno postupkom kojim se zabranjuje određenom korisniku da hiperlinkuje nalog osobe koja više ne želi da bude pominjana u njegovim/njenim komentarima, što je metod koji su Janković i ostali targetirani akteri upotrebljavali kao odbranbeni mehanizam), astroturferi bi sa strategije zavlacenja svojih oponentata besmislenim optužbama u zamajajuće i suviše razgovore prešli na privlačenje pažnje targetirane osobe tako što bi smišljali i popularizovali heštegove koji opisuju njihovu metu na provokativan, podrugljiv i uvredljiv način.

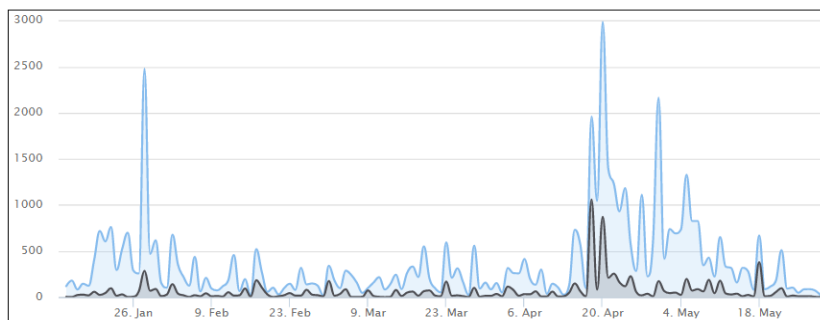
Tako se 20. aprila pojavio i masovno proširio hešteg #saleprangija (o kome će kasnije biti nešto više reči), dok se, takođe, posle kraće pauze ponovo insistiralo na heštegu #ostavka, pa su te dve hiperveze zajedno objavljene čak 6492 puta tokom izučavanog perioda. Ovaj vid aktivnosti u potpunosti je iskorenio obrise konstruktivne debate o temama vezanim za zaštitnika građana koja se u jednoj meri vodila tokom januara i februara, jer je i suprotstavljena strana – čija se aktivnost, zbog zamora od borbe sa provladinim tviterašima, smanjila tokom dvonedeljnog perioda najupornije astroturfing kampanje – (Primer 4: „@Kihot_ex_of #podrška. Imam pametnija posla od rasprave na „Twitteru.““ 20.04.2015, 01:10:39) prešla na korišćenje izlišnih kontranapada koji nisu doprinosili razvoju konstruktivne debate (Primer 5: „Danas šunka u sendviču pokidala! Komentari se sami pišu!“ 20.04.2015, 13:58:29).

Važnu ulogu u astroturfing kampanji protiv ombudsmana imala je i tehnika vizuelnog materijala. Iako su se fotografijama, crtežima i drugim prikazima koristili i ombudsmanovi simpatizeri, koji su prvenstveno tvitovali javno dostupan vizuelni materijal kritično nastrojen prema medijskoj kampanji protiv zaštitnika (poput karikatura Predraga Koraksića i Dušana Petričića), najveći deo objavljenog vizuelnog materijala koji se našao na društvenoj mreži Tviter postavljen je od strane Jankovićevih oponentata. Zanimljivo je to da je različit vizuelni materijal sličnog opisa postavljan od strane velikog broja korisnika, što ukazuje na potencijalno postojanje sinhronizovane kampanje za koju je vizuelni sadržaj unapred pripremljen. U jednom broju slučajeva radilo se o prikazu Saše Jankovića u kom drži pištolj, dok je na oružju bio oslikan logo Demokratske stranke. Pojavila se i modifikovana fotografija Jankovića u kojoj je prikazan u oklopu Don Kihota, što je ismevalo njegovo korisničko ime na Tviteru. Dobar deo sadržaja prelazio je granicu dobrog ukusa prikazivanjem materijala koji aludira na ubistvo. Opisani vizuelni prikazi često su bili praćeni hipervezom #saleprangija (390 puta).

Druga vrsta vizuelnog materijala koji je objavljivan sa svrhom urušavanja Jankovićeve reputacije sastojala se od naslovnica i članaka Informera koji su vrlo pristrasno izveštavali o najnovijim događajima vezanim

za aferu 'Pištolj'. Vlasnik i glavni i odgovorni urednik Informera Dragan Vučićević redovno je u periodu nakon 18. aprila putem svog Tviter profila objavljivao naslovnice Informera koje su svakodnevno i bez izuzetka predstavljale Sašu Jankovića u negativnom kontekstu, a broj retvitova tih naslovnica varirao je između deset i sto u zavisnosti od dana na koji su objavljene. Ukupan rezultat njegovih i aktivnosti ostalih aktera koji su vodili aktivnu Tviter kampanju protiv Saše Jankovića proizveo je 8907 objava koje su imale vizuelni sadržaj, dok je samo 20. aprila objavljeno 1056 tvitova te vrste.

Grafikon 3. Tvitovi koji sadrže vizuelni materijal u odnosu na ukupan broj tvitova i retvitova

II) POLARIZACIJA DIGITALNE JAVNE SFERE PRISTRASNIM I UVREDLJIVIM DISKURSUM

Strategija astroturfinga tako je u velikoj meri uspešno ostvarila svoj cilj. U potpunosti je polarizovala debatu masovnim objavljivanjem pristrasnog i uvredljivog sadržaja, što je oponentima vladajuće partije ostavilo dve mogućnosti delovanja na Tviteru, od kojih su obe išle u prilog astroturfingima; ili da nastave svoju Tviter aktivnost na datu temu jednako pristrasnim sadržajem i tako dodatno doprinesu polarizaciji digitalne javne sfere ili da odustanu od rasprave tokom trajanja astroturfing kampanje, čime bi u potpunosti utišali javnu sferu, što je primarni cilj astroturfing kampanja ove vrste (Bulut & Yörük 2017, 4104).

Kvalitativna analiza sadržaja Tviter komentara ukazala je na nekolicinu uspešno plasiranih narativa koji su uticali na polarizaciju i banalizaciju debate, koji uglavnom slede optužbe iznete protiv Saše Jankovića na naslovnim stranama Informera. Izdvajaju se: posedovanje neregistrovanog pištolja (primer 6: „Nešto se pitam da li zaštitnik @Kihot_ex_of i danas drži nelegalno oružje... Jednom revolveraš, uvek revolveraš #pistolj“ 20.04.2015, 10:50:50), odgovornost za smrt Predraga Gojkovića (Primer 7:

„Da li je moguće da mirno spavaš @Kihot_ex_of monstrume??? #istina #porodicaGojkovic“ 30.04.2015, 19:18:53), mešanje u politiku navodnim pružanjem podrške Demokratskoj stranci (Primer 8: „A što ćemo ljubav kriti? Maske su pale. #SalePrangija i #demokrate su u ljubavi“ 22.05.2015, 18:55:30), previsoka plata (Primer 9: „Čiko, jesu li svi ti novci Vaši @Kihot_ex_of? Lepa plata, tri soma evrića, kao za deset radnika mučenika!“ 28.01.2015, 20:29:18), tvitovanje tokom radnog vremena (primer 10: „@blesan_sns @VitezLazar @SerbianPM @Kihot_ex_of Sad si već 3h na Tviteru u radno vreme, baš je mnogo. Molim premijera da ispita i preduzme nešto.“ 04.03.2015, 12:27:25), da kao ombudsman ne zastupa podjednako interese svih građana (Primer 11: „Ne budi licemer @Kihot_ex_of vidi se za koga radiš. Ti prava jednog deteta nisi zaštitio, šta da očekuju ostali? #ostavka“ 05.04.2015, 16:44:30) i tome slične opzužbe.

Iz navedenih primera jasno se vidi da Tviter komentare usmerene protiv Saše Jankovića oslikava i visok nivo emotivnog naboja, koji je pretežno ispoljavan tokom dvonedelnog perioda najagresivnije kampanje. Janković je nazivan ološem, lažovom, pa čak je – mada ne toliko često – otvoreno označavan kao ubica svog prijatelja. (Primer 12: „@Masa_Beograd Ubico,budi muško pa priznaj zašto si ga ubio i šta će tu Arkanov drug! Građani imaju pravo da znaju @KevaKosara @Kihot_ex_of“ 30.04.2015, 15:59:32) Istovremeno, uporno je pozivan da 'prizna', 'kaže istinu', 'prekine višegodišnje ćutanje', 'pogleda roditelje Predraga Gojkovića u oči', što se uklapalo u kontekst najčešće upotrebljavanog narativa; iskazivanja sumnje u 'zvaničnu verziju' događaja, što je aludiralo na to da se radi o slučaju zataškano ubistva. Neki korisnici Tvitera su se pitali kako je uopšte moguće da osoba sa tako mračnom prošlošću postane zaštitnik građana, što je bilo praćeno heštegom #samopitam, dok su drugi tvitovali poruke poput one da Božja kazna stiže sve koji izbegnu ovozemaljsku pravdu, te su takve tvitove propratili heštegom #samokažem. Takvim diskursom astroturferi su podizali nivo ostrašćenosti kod učesnika debate, dok su preuzimanjem heštegova poput dva upravo navedena (koji su ranije bili upotrebljavani i od opoziciono nastrojenih Tviter korisnika) istovremeno 'spamovali' ili zatrpavali hiperveze koje su kritički nastrojene prema predstavnicima vladajuće partije i tako ih okretali u svoju korist (Centar za nove medije Liber: Studija slučaja 2015, 4).

Opisan vid aktivnosti u skladu je sa nalazima prethodnih studija čiji su rezultati ukazali na to da političke diskusije na Tviteru odlikuje pretežno polarizujući karakter, što smanjuje kvalitet diskursa, dovodi do usijanjanja debate i sputava razvitak konstruktivne digitalne javne sfere (Gunnarsson Lorentzen 2014, 330). Ono našta takođe ukazuju prethodne studije je činjenica da se političke debate retko pokreću na Tviteru, te da one zapravo više oslikavaju raspravu koja se odvija u štampanim i pre svega elektronskim

medijima (Kalsnes, Krumsvik & Storsu 2014, 314). Sprovedeno istraživanje takođe potvrđuje dato stanovište.

III) SINHRONIZACIJA NAPADA U NOVIM I STARIM MEDIJIMA

Pažljivim pregledom novinskih članaka, televizijskih vesti i relevantnih tvitova dolazi se do zaključka da je – tokom najvećeg dela trajanja kampanje protiv ombudsmana – Informer predvodio napade svakodnevnim plasiranjem sadržaja koji bi potom bio prezentovan u okviru informativnog programa televizije Pink, a zatim bi se pojavljivao i na Tviteru (Vladislavljević, Krstić & Pavlović 2019). Nakon 18. aprila i pokretanja afere 'Pištolj' od strane dnevnog lista Informer na nekoliko privatnih televizija emitovano je više emisija koje su govorile o smrti Predraga Gojkovića, dovodeći u pitanje rezultate istrage sprovedene 1993. godine. Najčešći učesnik ovih emisija bio je vlasnik Informera i voditelj emisije 'Teška reč' Televizije Pink Dragan Vučićević, koja je 5. maja 2015. godine takođe bila posvećena ovoj temi.

Svaka od ovih emisija bila je praćena komentarima gledalaca koji su svoje utiske postavljali na društvenoj mreži Tviter tokom emitovanja programa. Tako je 5. maja u periodu između 20:00 i 21:30 objavljeno 184 Tviter poruka koje u sebi sadrže ime navedene emisije ili hešteg #teskarec, a od toga čak 176 bilo je usmereno protiv ombudsmana ili poverenika Šabića, koji se u emisiji pojavio kao gost. Dan ranije, gostovanje Dragana Vučićevića na televiziji KCN kod voditelja i narodnog poslanika Vladimira Đukanovića takođe je praćeno sličnim brojem tvitova koji su većinom upućeni sa istih korisničkih naloga, dok je emisija o porodici Gojković emitovana 30. aprila na Televiziji Pink izazvala značajnu reakciju ombudsmanskih simpatizera, ali i lavinu tvitova postavljenih od strane provladinih astroturfera koji su pre, tokom i nakon emisije iz minuta u minut objavljivali komentare poput „Lako ćete za policiju, kako ćete majci pogledati u oči? #istina (Primer 13: 30.04.2015. 19:04:08)“ i „Jeziva priča, krv mi se sledila. Gde je #istina? #PorodicaGojkovic #pink (Primer 14: 30.04.2015, 19:04:34).“

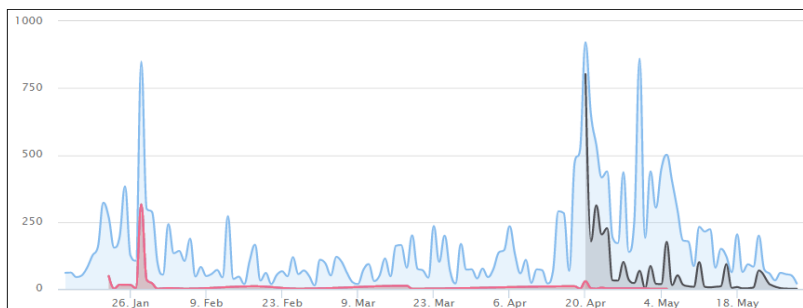
Dragan Šutanovac, koji je tokom afere 'Pištolj' pružio podršku Saši Jankoviću kako za skupštinskom govornicom, tako i na Tviteru, opisao je delovanje provladinih astroturfera koji su na Tviteru targetirali emisije poput gore pomenutih:

„Imao sam priliku da od jednog bota dobijem prezentaciju kako to rade, kako dobijaju naloge i kako su čak plaćeni po komentarama. To je jedan program u kome se pojave novinski naslovi i Vi dobijete tačno koje komentare na koje tekstove pišete i onda je cela Srbija umrežena od strane te SNS mreže gde neki mladi ljudi za pedeset, sto ili dvesta evra ceo dan provedu kucajući neke besmi-

slene komentare koji se neretko pojavljuju na više sajtova u istom obliku.“ (Beograd, 13.06.2016.)

Ovakav oblik organizovanog astroturfinga, koji je u slučaju 'Ombudsman' primenjen uz sinhronizaciju sa napadima u štampanim i elektronskim medijima, možda najbolje ilustruje primer heštega #saleprangija. Samo nekoliko minuta nakon što je 20. aprila 2015. godine na Televiziji Pink pročitano otvoreno pismo Željka Mitrovića u kom zaštitnika građana oslovljava podrugljivim nadimkom 'Sale prangija' objavljen je i prvi tvit sa pomenutom hipervezom koja je samo tog dana tvitovana i retvitovana 802 puta, što je 20. april učinilo najaktivnijim danom na Tviteru kada je u pitanju izučavani slučaj. Grafikon 4 ilustruje odnos broja tvitova i retvitova koji sadrže hipervezu #saleprangija u odnosu na ukupan broj individualnih tvitova objavljenih tokom tajanja Internet debate o zaštitniku građana, kao i u odnosu na najuspešnije kampanje Jankovićevih simpatizera koji su 28. januara pokrenuli hešteg #zaštitimo_zaštitnika.

Grafikon 4. Tvitovi i retvitovi koji sadrže #zaštitimo_zaštitnika (crveno) i #saleprangija (crno) u odnosu na ukupan broj tvitova

REAKCIJA OPOZICIONO OPREDELJENE TVITER ZAJEDNICE: ODBRANA ILI KONTRANAPAD?

1) PODIZANJE SVESTI: KOMENTARISANJE AKTUELNIH DOGAĐAJA I RETVITOVANJE JANKOVIĆEVIH KOMENTARA

Aktivnost Tviter korisnika koji su tokom afere 'Pištolj' (nakon 18. aprila) pružali podršku zaštitniku građana jeste bila proporcionalno manja u odnosu na napade kojima je bio izložen. Međutim, uzorkovani tvitovi ukazuju na značajniju zastupljenost Jankovićevih pristalica i oponentata tokom februara i marta 2015. godine, dok su u januaru (na samom početku konflikta između ombudsmana i predstavnika vladajuće partije) podržavaoci zaštitnika građana bili daleko aktivniji u okviru 'tvitosfere'. Na to ukazuje i prvi slučaj izražene aktivnosti prikazan u okviru prethodnog

grafikona, jer najveći broj tvitova objavljenih 28. januara zapravo predstavlja intepretaciju Jankovićevog obraćanja Odboru za kontrolu službi bezbednosti od strane njegovih simpatizera (koji su poruke na Tviteru postavljali u realnom vremenu, odnosno dok se putem Interneta uživo emitovao prenos sa zasedanja odbora). Pored pozitivnih komentara i hešte-gova o Jankovićevom nastupu – u okviru kog je predstavio svoj izveštaj o nepravilnostima u radu VBA i o incidentu na Paradi ponosa 2014. godine – deljene su i hiperveze (linkovi) putem kojih se uživo mogao pratiti prenos iz Narodne skupštine, kako bi se ostalim korisnicima društvene mreže Tviter skrenula pažnja na datu aktuelnost i tako podigla svest o političkom problemu vezanom za instituciju zaštitnika građana. Jedan od primarnih ciljeva reagovanja putem Tvitera u trenutku odvijanja određenog dešavanja je uticati na javno mnjenje isticanjem sopstvenog mišljenja čak i pre nego što mediji stignu da izveste širu javnost o datom događaju (Reuter & Szakonyi 2013, 32).

Način tvitovanja sličan onom ispoljenom tokom zasedanja Odbora za kontrolu službi bezbednosti Jankovićeви simpatizeri demonstrirali su i prilikom svečanosti priređene u čast zaštitnika građana u okviru koje mu je francuska ambasadorica u Beogradu (*Christine Moro*) 23. marta 2015. godine uručila orden za zasluge u rangu viteza, mada su tviteraši koji podržavaju ombudsmana ovom prilikom bili приметно manje aktivni nego tokom zasedanja Odbora za kontrolu službi bezbednosti.

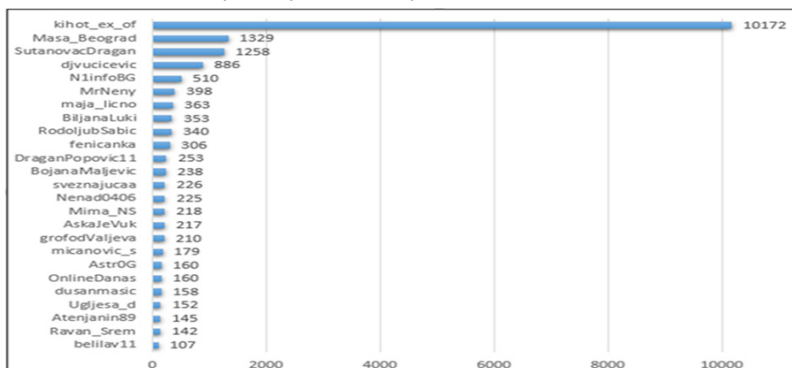
Iako tokom trajanja ovih događaja kod Jankovićevih pristalica nije detektovan isti nivo strateškog komentarisanja kao u trenucima kada su provladini astroturferi vršili svoje zadatke, određen nivo organizovanog delovanja postojao je i među opoziciono nastrojenim korisnicima društvene mreže Tviter.⁹ Važne razlike između ove vrste organizovane aktivnosti i one koju su primenjivali astroturferi je u tome što masovnost u broju tvitova jeste bila važna i Jankovićevim simpatizerima, ali ne i ključna kao astroturferima. Važnije je bilo objaviti nekoliko smislenih tvitova sa profila autentičnih Tviter korisnika koji imaju znatan broj pratilaca, jer bi ti tvitovi sami po sebi privlačili pažnju i tako obezbedili masovnost kroz retvitove. U tom smislu najlogičniji postupak bio je retvitovanje Jankovićevih tvitova, što je strategija koja je urodila plodom, našta ukazuje i grafikon na sledećoj strani, kao i popularnost tri najretvitovanije poruke koje je Janković objavio. Tvit „Hvala onima koji nisu ni sumnjali. Hvala i onima koji jesu, i to je u redu (Primer 15: 18.04.2015, 22:33:31)“, u okviru

9 Ovaj zaključak se donosi na osnovu činjenice da je tvitove ombudsmanovih simpatizera odlikovao očigledniji diverzitet u vidu sadržaja objavljenih poruka u odnosu na tvitove njegovih oponentata, kao i na osnovu podatka da su komentari u kojima je pružana podrška ombudsmanu objavljavani sa autentičnih profila u znato većem broju slučajeva nego komentari koji su ga pominjali u negativnom konetkstu.

kog je objavio i fotografiju demantija upućenog Informeru povodom prvog članka o aferi 'Pištoli', retvitovan je čak 768 puta, dok su sledeće dve najretvitovanije objave zaštitnika građana (jedna postavljena na Tviter 20. januara, a druga 20. aprila) podstakle 734, odnosno 431 retvit.

Činjenica da je za pristalice zaštitnika građana retvitovanje bilo znatno važnija strategija od tvitovanja vidi se i po broju pro-ombudsmanovih tviteraša među dvadeset-pet najretvitovanijih korisnika. Tako pored Jankovića, koji je ubedljivo prvi na ovoj listi sa 10172 retvitovanih objava, vidimo i Dragana Šutanovca (@SutanovacDragan) na trećem, Biljanu Lukić (@BiljanaLuki) na osmom, Rodoljuba Šabića (@RodoljubSabic) na devetom, Dragana Popovića (@DraganPopoic11) na jedanaestom, Bojanu Maljević (@BojanaMaljevic) na dvanaestom, nalog @Astrog na devetnaestom i Dušana Mašića (@dusanmasic) na dvadeset-prvom mestu, što zajedno sa Jankovićem predstavlja osam od dvadeset-pet pro-ombudsmanovih aktera, dok ih je među dvadeset-pet aktera sa najviše objavljenih tvitova bilo samo četiri. S druge strane, evidentirano je četrnaest provladinih aktera (od kojih su tri imali autentične profile, dok se ostali mogu opisati kao astroturferi), kao i dva naloga informativnih portala (@NiinfoBG i @OnlineDanas).

Grafikon 5. Dvadeset-pet najretvitovanijih korisnika

Pored retvitovanja, korišćena je i tehnika 'obeležavanja' profila sa kojih deluju provladini astroturferi, odnosno strategija podizanja svesti o njihovom postojanju. Učesnici debate koji bi primenjivali ovu strategiju koristili su hipervezu #snsbot, a u prilogu poruke ostavljali bi vizuelni prikaz serije tvitova sličnog ili identičnog sadržaja postavljenih sa 'botovskog' profila, odnosno seriju identičnih poruka objavljenih sa više različitih profila u kratkom vremenskom periodu (Primer 16: „OPREZ!!! Još jedan #snsbot na lajni @avucic“ 17.02.2015, 07:27:10). Međutim, s obzirom na veliki broj retvitova koji su objavljeni od strane Jankovićevih simpatizera, logično je se zapitati da li je astroturfing primenljiv i kao jedna od

njihovih komunikacionih strategija. Potencijalni ukazatelj na postojanje takve aktivnosti je i činjenica da je Dragan Šutanovac bio treći najretvitovaniji akter tokom trajanja slučaja 'Ombudsman', što aludira na moguće postojanje astroturfera i u strankama koje nisu na vlasti. Pitanje o astroturfing strategiji i njenoj primeni od strane vladajućih i opozicionih stranka postavljeno je predsedniku opozicione Nove stranke Zoranu Živkoviću, koji je u okviru odgovora na dato pitanje rekao:

„To su harange i buljuci botova koji stvarno to rade za tamo neki sendvič ili malo više od sendviča. Oni su spremni da retvituju, da edituju i da napišu šta god im se naredi. Naravno, postoje i ove druge grupe koje nisu organizovane na tako visok način, ali koje su ipak organizovane i za koje se kaže 'kontra-bot'. Oni se koriste istim metodama, ali sa pozitivnim predznakom.“ (Beograd, 24.10.2016.)

II) UMREŽAVANJE: KONEKTIVNA AKCIJA I PRIVLAČENJE PAŽNJE TRADICIONALNIH MEDIJA

Za razliku od stranačkih astroturfera, 'umrežene' *online* zajednice formiraju se spontano tako što Internet korisnici sličnih interesovanja uspostavljaju komunikaciju putem društvenih mreža, gde komentarišu aktuelne događaje, razmenju mišljenja, a ponekad i organizuju zajedničko delovanje, bilo u virtuelnom ili stvarnom svetu. Savremene komunikacione tehnologije smanjile su lične i kolektivne troškove udruživanja i održavanja veza između političkih istomišljenika, te se umrežene zajednice lako formiraju oko tema, simbola ili ličnosti (Bennett & Segerberg 2012, 748).

Dragan Popović – koji je po sopstvenom svedočenju (Beograd, 14.10.2015.) tokom medijske i *online* kampanje protiv Saše Jankovića pomogao pri pisanju saopštenja Kancelarije visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava u kom se izražava zabrinutost zbog kontinuiranih pritisaka vlasti u Srbiji na zaštitnika građana i koji je inicirao i organizovao medijski vrlo propraćenu *online* peticiju pružanja podrške ombudsmanu u okviru koje je prikupljeno preko 4000 potpisa – tvrdi da je umrežavanje putem društvene mreže Tviter najviše doprinelo uspešnosti akcija poput pomenute peticije. U intervjuu sprovedenom za svrhe ovog istraživanja, govoreći o spontanoj podršci koja je nakon pokretanja Internet peticije pristizala sa svih strana Popović na dobar način opisuje strategiju 'konektivne akcije' (odnosno način na koji nastaje jedna umrežena *online* zajednica) kada govori o tome kako su mu se putem društvenih mreža i drugih komunikacionih kanala javljali mnogi građani koji su bili spremni da aktivno učestvuju u pružanju podrške zaštitniku građana na različite načine, neki od kojih su bili i javne ličnosti poput umetnika i političara.

„Nisu oni stali iza nečeg što sam radio ja ili CPP (Centar za praktičnu politiku) ili Kuća ljudskih prava, nego je to prosto bila jedna ogromna građanska akcija.“ (Beograd, 14.10.2015.)

Pored promovisanja i popularizacije peticije putem društvenih mreža; peticije koja je težila podizanju svesti o medijskim napadima i pritiscima sa kojima se suočavao zaštitnik građana, cilj je bio i privlačenje pažnje tradicionalnih medija radi dodatnog povećanja vidljivosti problema sa kojima se ombudsman suočavao, kao i vidljivosti podrške koja mu je tom prilikom pružena. Dragan Popović govorio je i o tome kako se samoinicijativno putem DM opcije na Tviteru umrežavao sa velikim brojem javnih ličnosti kako bi ih zamolio da potpišu peticiju i da je promovišu putem svojih profila i stranica na društvenim mrežama, jer su u medijima objavljive informacije o novim potpisnicima:

„Znaš kako mediji funkcionišu. Kad vide da je potpisao neko ko je zvučno ime ili ko obično ne potpisuje takve stvari, njima to bude zanimljivo. Na primer ja sam napravio... išao sam ciljano na neke ljude, tako da sam na primer sa <Umetnik1> se dogovorio da on to promoviše sve. On je vrlo isto bez rezerve stao iza nas, pa je pustio na svojoj Fejsbuk stranici koja ima možda, ono, ne znam koliko pratilaca... Meni je bilo važno ne samo što će <Umetnik1> da privuče mejnstrim medije, nego što smo na taj način dobacili do neke publike koja veze nema ni koje ombudsman...“ (Beograd, 14.10.2015.)

Da je aktivnost na Tviteru bila od velikog značaja za privlačenje pažnje tradicionalnih medija pokazuje i primer Dragana Šutanovca (Beograd, 13.06.2016.), koji navodi da se javnosti obraćao putem društvenih mreža jer ga novinari nisu kontaktirali da prokomentariše polemiku oko toga da li zaštitnik ima pravo na uvid u poverljivu dokumentaciju VBA (polemiku koja je nastala nakon ombudsmanove izjave da je VBA prisluškivala pripadnike opozicionih stranaka) iako je u to vreme bio član Odbora za kontrolu službi bezbednosti u Narodnoj skupštini, a pre toga i ministar odbrane od 2007. do 2012. godine. Međutim, istraživanje pokazuje da su Internet portali pojedinih dnevnih novina jednom prilikom preneli sadržaj njegovih tvitova, što ukazuje na značaj društvenih mreža za privlačenje pažnje štampanih i elektronskih medija. I sâm Janković navodi da je Tviter video kao sredstvo putem kog je najlakše mogao da plasira informacije u medije. Prema njegovim rečima, novinari su:

„...dolazili i trudili se da prenesu ono što sam ja na svom privatnom Tviter nalogu pisao i prenosili su na način koji bi trebao da pokaže o čemu se tu radi. Onda su ljudi koji u medijima ne prave agencijske vesti, već pokušavaju da analitički sagledaju stvari, prilično jasno od samog početka prozreli o čemu se radi.“ (Beograd, 13.06.2016.)

ZAVRŠNA REČ: POREĐENJE OPREČNIH STRATEGIJA I DOMET RAZVOJA DIGITALNE JAVNE SFERE U SRBIJI

Izučavanjem aktivnosti provladinih astroturfera i oponentata vlasti tokom trajanja slučaja 'Ombudsman' dolazi se do nekoliko opštih zaključaka o strategijama *online* komunikacije kojima su se koristile vladajuća struktura i njeni protivnici, kao i do zaključka o potencijalnom dometu razvoja digitalne javne sfere u Srbiji i njoj sličnim krhkim demokratijama Istočne i Jugoistočne Evrope. Pre svega, rezultati empirijskog istraživanja potvrđuju tvrdnje sajber-pesimista da je Internet kao sredstvo političke komunikacije svrsishodan ne samo oponentima populističkih vasti, već i vladajućim populističkim partijama, koje svojim *online* aktivnostima gotovo u potpunosti onemogućavaju pojavu smislene debate i razvoj konstruktivne digitalne javne sfere. Digitalna javna sfera u krhkim demokratijama poput Srbije tako ostaje segmentirana, a svaki novi politički sukob doprinosi njenoj dodatnoj polarizaciji. Zbog toga su medijske elite i dalje te koje kreiraju sadržaj, oblikuju informacije, određuju okvire javnog diskursa i te koje se, uprkos tehnološkim inovacijama, retko upuštaju u deliberativni proces sa konzumentima digitalnih medija (Rasmussen 2014, 1320), dok Internet korisnici – kao što pokazuju rezultati istraživanja – više reaguju na sadržaj koji plasiraju tradicionalni mediji nego što ga sami kreiraju (čitava podrška zaštitniku građana prevashodno je bila reakcija na kampanju štampanih i elektronskih medija), iako nisu u potpunosti samo pasivni konzumenti, što potvrđuje i primer pokretanja peticije podrške ombudsmanu.

Što se tiče konkretnih strategija *online* komunikacije, prikupljeni empirijski podaci jasno ukazuju na to da je delatnost provladinih aktera u znatno većoj meri hijerarhijski organizovana i centralizovana, što olakšava sprovođenje defanzivnih strategija poput polarizacije debate o političkom problemu na koji ukazuju oponenti vladajućih struktura, ali i ofanzivnih strategija poput sinhronizovanih astroturferskih i medijskih napada na političke protivnike. S druge strane, uspešna implementacija strategija primenjenih od oponentata vlasti poput podizanja svesti i umrežavanja zavisi ne toliko od organizovanog delovanja koliko od samoinicijative nekoliko posvećenih aktivista i njihove sposobnosti da privuku pažnju šire javnosti i tradicionalnih medija, kao i sposobnosti da se povežu sa Internet korisnicima koji imaju primetan broj pratilaca na društvenim mrežama, poput javnih ličnosti. Ipak, masovno komentarisanje pokazalo se kao najproduktivnija strategija, jer su Tviterom na kraju preovladali astroturferi, što ukazuje na to da je se strategijama umreženog autoritarizma teško suprotstaviti i da Internet ima svoje granice kao tehnologija slobode. Sâm sukob je rešen prvenstveno putem političkog pritiska iz Evropske unije, a ne *online* aktivnošću ombudsmanovih pristalica.

LITERATURA

- Al-Saqaf, Walid. 2016. "Mecodify: A tool for big data analysis & visualization with Twitter as a case study" *Stockholm University*, available from: <https://mecodify.org/mecodify-whitepaper.pdf> (accessed: March 2017): 1–15.
- Barney, Darin. 2000. *Prometheus Wired: The Hope for Democracy in the Age of Network Technology*. Sydney: UNSW Press
- Bennett, Lance & Alexandra Segerberg. 2012. "The Logic of Connective Action" *Information, Communication & Society*, 15 (5): 739–68.
- Buchstein, Hubertus. 1997. "Bytes that Bite: The Internet and Deliberative Democracy" *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory*, 4 (2): 248–63.
- Bulut, Ergin & Erdem Yörük. 2017. "Digital Populism: Trolls and Political Polarization of Twitter in Turkey" *International Journal of Communication*, 11 (1): 4093–117.
- Calhoun, Craig. 1992. "Introduction" In ed. Craig Calhoun. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press.
- Dahlberg, Lincoln. 1998. "Cyberspace and the Public Sphere: Exploring the Democratic Potential of the Net" *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 22 (2): 147–62.
- Deibert, Ronald & Rafal Rohozinski. 2010. "Liberation vs. Control in Cyberspace" *Journal of Democracy*, 21 (4): 43–57.
- della Porta, Donatella & Alice Mattoni. 2015. "Social Networking Sites in Pro-democracy and Anti-austerity Protests: Some Thoughts from a Social Movement Perspective" In ed. Daniel Trotter & Christian Fuchs. *Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in the Age of Facebook, Twitter and YouTube*. New York: Routledge.
- Denisova, Anastasia. 2017. "Democracy, Protest and Public Sphere in Russia After the 2011–2012 Anti-Government Protests: Digital Media at Stake" *Media, Culture & Society*, 39 (7): 976–94.
- Eriksen, Erik. 2012. "An Emerging European Public Sphere" *European Journal of Social Theory*, 8 (3): 341–63.
- Fortier, François. 2001. *Virtuality Check: Power Relations and Alternative Strategies in the Information Society*, London: Verso.
- Fuchs, Christian. 2014. "Social media and the public sphere" *TripleC*, 12 (1): 57–101.
- Gak, Martin. 2016. "The Public Sphere: Migration of Normative Principles and the Digital Construction of Transnational Ethics" In ed. Athina Karatzogianini, Dennis Nguyen and Elisa Serafinelli. *The Digital Transformation of the Pub-*

- lic Sphere: Conflict, Migration, Crisis and Culture in Digital Networks*. London: Palgrave Macmillan.
- Gunnarsson Lorentzen, David. 2014. "Polarisation in political Twitter conversations" *Aslib Journal of Information Management*, 66 (3): 329–41.
- Habermas, Jürgen. 1962. *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Luchterhand.
- Hepp, Andreas et al. 2012. *Politische Diskurskulturen in Europa: Die Mehrfachsegmentierung europäischer Öffentlichkeit*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kalsnes, Bente; Arne Krumsvik & Tanja Storsu. 2014. "Social media as a political backchannel: Twitter use during televised election debates in Norway" *Aslib Journal of Information Management*, 66 (3): 313–28.
- Liber. 2015. "Astroturfing u Srbiji: Društveni eksperiment i digitalna pismenost" *Centar za nove medije Liber*, Novi Sad: Liber.
- Liber. 2015. "Studija slučaja: utvrđivanje političke polarizacije na Tviteru i otkrivanje strateškog delovanja određenih političkih formacija (botova), na primeru online događaja #KZN" *Centar za nove medije Liber*, Novi Sad: Liber.
- MacKinnon, Rebecca. 2011. "China's 'Networked Authoritarianism'" *Journal of Democracy*, 22 (2): 32–46.
- Maréchal, Nathalie. 2017. "Networked Authoritarianism and the Geopolitics of Information: Understanding Russian Internet Policy" *Media and Communication*, 5 (1): 29–41.
- Morozov, Evgeny. 2011. *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*, New York: Public Affairs.
- Nguyen, Dennis. 2016. "Analysing Transnational Web Spheres: The European Example During the Eurozone Crisis" In ed. Athina Karatzogianni, Dennis Nguyen and Elisa Serafinelli. *The Digital Transformation of the Public Sphere: Conflict, Migration, Crisis and Culture in Digital Networks*. London, Palgrave Macmillan.
- Papacharissi, Zizi. 2002. "The virtual sphere: The internet as a public sphere" *New Media and Society*, 4 (1): 9–27.
- Pearce, Katy & Sarah Kendzior. 2012. "Networked Authoritarianism and Social Media in Azerbaijan" *Journal of Communication*, 62 (2): 283–98.
- Rasmussen, Terje. 2014. "Internet and the Political Public Sphere", *Sociology Compass*, 8 (12): 1315–29.
- Reuter, Ora John & David Szakonyi. 2013. "Online Social Media and Political Awareness in Authoritarian Regimes" *British Journal of Political Science*, 45 (1): 29–51.

- Sampredo, Víctor & Avidad, Mayra. 2018. "The Digital Public Sphere: An Alternative and Counterhegemonic Space? The Case of Spain" *International Journal of Communication*, 12 (1): 23–44.
- Schäfer, Mike. 2010. "Digital Public Sphere" in: Gianpietro Mazzoleni (ed.), *The International Encyclopedia of Political Communication*. London: Blackwell Publishing.
- Vladisavljević, Nebojša. 2014. "Competitive Authoritarianism and Popular Protest: Evidence from Serbia under Milosevic" *International Political Science Review*, 37 (1): 36–50.
- Vladisavljević, Nebojša; Aleksandra Krstić & Jovica Pavlović. 2019. (forthcoming) "Communicating power and resistance in democratic decline: The 2015 smear campaign against Serbia's ombudsman" In ed. Voltmer, K. et al. *Media, Communication and the Struggle for Democratic Change: Case Studies on Contested Transitions*. Palgrave Macmillan, London.
- Zhang, Jerry, Darrel Carpenter & Myung Ko. 2013. *Online Astroturfing: A theoretical perspective*, University of Texas at San Antonio, Research Paper: 1–7.
- Digitalization of the Public Sphere in Serbia: Online Executive Power Pressure on the Ombudsman and the Reaction of the Oppositional Twitter Community

SUMMARY

DIGITALIZATION OF THE PUBLIC SPHERE IN SERBIA: ONLINE EXECUTIVE POWER PRESSURE ON THE OMBUDSMAN AND THE REACTION OF THE OPPOSITIONAL TWITTER COMMUNITY

This study examines the activity of Twitter users (*twitter.com*) who participated in the debate regarding the quality of service provided by Serbian ombudsman Saša Janković, which (having lasted from January to May of 2015) later developed into a discussion about his personal past. The research problem is to identify and compare online discourses, strategies and techniques used by pro and anti-government participants of digital debates in a political context such as that of contemporary Serbia, in which the public sphere is still mainly shaped by traditional media even though digital discourses are influential. The aim of the study is to **a)** examine online communication strategies utilized by the ruling parties in their attempt to maintain hegemony over public debates **b)** analyse the methods used by government opponents through which they attempt to mobilize public support online **c)** compare communication strategies of the opposing sides. The purpose of this study is to provide fresh empirical findings regarding the political role of new media in weak democracies, as previous works have mostly concentrated on the political role of social media in developed democracies and authoritarian regimes. The results confirm that 'networked authoritarianism' is successful in hindering anti-government discourses and online activity, as it polarizes the 'digital public sphere', but the

findings also indicate that anti-government strategies of 'networking' and 'raising awareness' play an important role for opposing the government online.¹⁰

KEY WORDS: Ombudsman, Twitter, digital public sphere, networked authoritarianism, astroturfing, Serbia

10 This study is based on the project 'Media, Conflict and Democratisation' (Principal Investigator: Katrin Voltmer, University of Leeds, UK). The project has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme for research, technological development and demonstration under grant agreement no 613370. For more information see www.mecodem.eu.

OSVRTI

ŠTO JE PREOSTALO OD DRUŠTVA I DRŽAVE? O MIŠLJENJU POLITIČKOGA I POLITIKE DAVORA RODINA I ZVONKA POSAVCA

Žarko Paić
Sveučilište u Zagrebu

1.

DAVOR RODIN
PRIJEĐENI PUTEVI

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2016, str. 221.

U okviru naše filozofijsko-politologijske rasprave o obratu paradigmi mišljenja političkoga i politike, *emeritusu* na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, prof. dr. Davoru Rodinu nesumnjivo pripada posebno istaknuto mjesto. Pritom se njegova zaokupljenost u kasnome razdoblju bavljenja filozofijom politike, političkom teorijom i teorijom medija usmjerava spram pitanja o tzv. „postmodernome obratu“. Rodin ga shvaća kao novu hermeneutičku situaciju koja se pojavljuje nakon kraja moderne. Ako su, dakle, Platon, Aristotel, Kant i Hegel znakovi na putu metafizičke artikulacije povijesti politike kao norme i postulata o vladavini ideja nad zbiljom, sada se radi o epistemologijskome zaokretu s jasnim ontologijskim posljedicama ne samo za smisao politike, već i za sve druge aspekte života u zajednicama. Doista, možemo razabrati da se time novovjekovno, a to onda znači i klasično, razumijevanje sklopa političkoga – politike – zajednice više ne može, prema Rodinu, zasnivati transcendentalno. Mnoštvo je razloga za potkrepu tog suda. Među njima je svakako potrebno izdvojiti u 20. stoljeću obrat u filozofiji koji su učinili Heidegger i Wittgenstein, te u prirodnim znanostima Einstein i kvantna fizika, te u novije vrijeme kibernetika s pojmom informacije i kontrole (događaja). Umjesto toga, kako su to već pokazali mislioci političkoga u rasponu od Carla Schmitta do Hannah Arendt i Lea Straussa, potrebno je stvoriti čitav niz novih pojmova i kategorija primjerenih onome što Rodin naziva dekonstelacijom na tragu Jacquesa Derride. To samo znači da se umjesto „velikih metapripovijesti“ političke teorije u znaku kauzaliteta događanja, mora pozornost posvetiti razmatranju svojevrsne „ontologijske razlike“ između političkoga mišljenja

i političke filozofije, te naposljetku političke teorije. Ovdje treba istaknuti da je Rodinovo shvaćanje pojma postmoderne posve izričit put obrata u vlastitome pokušaju posredovanja između Kanta i Hegela, preko Marxa, pa sve do suvremenih fenomena političkoga i politike.

O svemu tome sam već pisao povodom Rodinove knjige *Predznaci postmoderne* (Paić 2006, 173–176). Ovdje valja tek dodati da je na tom tragu još radikalnije izvedena njegova knjiga *Poraz prosvjetiteljstva* (Rodin 2012). U njoj se, naime, tvrdi da Hegelovu transformaciju analogne u identitetnu logiku treba kritički analizirati jer je s njom dovršena ne samo povijest prosvjetiteljstva već i cjelokupne logocentrički utemeljene metafizike Zapada. Kada se sve ovo ima na umu, tada nije teško zaključiti da je Rodin tijekom svojega plodotvornog misaonog i spisateljskoga rada dospio do vlastita obrata koji, ipak, ne znači potpuno odbacivanje prethodno protumačene povijesti političkoga mišljenja s uvjerenjem da je povijest svrsishodno i eshatologijski usmjereno kretanje spram viših ciljeva ozbiljenja ljudske slobode. Ono što preostaje i u „imanentnoj transcendenciji“ ove dekonstelacije političkoga i politike ima karakter događaja otvorenosti smisla samoga života u odnosu spram teleologije bitka.

U knjizi, pak, studija, rasprava i članaka *Prijeđeni putevi* sve se prethodno rečeno sabire oko pitanja mogućnosti primjerenog razumijevanja nove situacije. Ona se događa pred našim očima u znacima tvorbe realiteta. Tako se ukazuje da se više ništa u teorijskome smislu ne može pozivati na zlatno doba metafizičkoga utemeljenja politike, društva i demokracije. Knjiga je svojevrsni dokument Rodinova načina mišljenja u rasponu od predgovora i pogovora knjigama Karla Korsch, Georga Lukácsa, Alfreda Schmidta, Theodora W. Adorna, Karla Marxa i Holgera van den Booma napisanih 1970–1980 ih godina. Drugo poglavlje obuhvaća tekstove najbliže onome što je Rodin činio u okviru vlastita političkoga mišljenja s različitim tumačenjima i kritičkim intervencijama s obzirom na „teorije diferencije“, „neoliberalnu dekonstrukciju kapitala“, „neopluralističke probleme inovativnoga društva“ i nastojanja da se vidi je li John Rawls zapravo kantovac s njegovim zahtjevom za novim načinom izvedbe pravednosti i političke demokracije. Naposljetku, posljednje poglavlje posvećeno je odnosu medijskoga doba i kapitala, te onome što Rodin kritički određuje kao „akademski kapitalizam“. Susrećemo se, dakle, s razvojnim crtama njegova mišljenja o političkome fenomenu u doba medijske proizvodnje događaja koje se od sredine 1970-ih godina zbiva pod okriljem vladajuće paradigme neoliberalizma u ekonomiji, politici i kulturi.

Stoga se može, uvjetno rečeno, govoriti o tri usporedna obrata u mišljenju koje poduzima Davor Rodin nakon što je kritički prihvatio najvećim dijelom dijagnoze i analize filozofa, sociologa i politologa oslo-njenih na ideje tzv. postmoderne transformacije uvjeta mogućnosti suvre-

menoga mišljenja, a to je prije svega pitanje o jeziku i govoru postmetafizičke konstelacije.

(1) Ontologijski ili obrat od bitka spram realiteta koji se ne pojavljuje unaprijed, apriorno, transcendentalno od Platona, Aristotela do Kanta, Hegela i Marxa, već se konstituira polazeći od događaja (*Ereignis, event, événement*) i tako se određuje u kontekstu i situaciji. Takav je slučaj s Wittgensteinom druge faze iz Filozofijskih istraživanja i njegovih „jezičnih igara“ (*Sprachspiele* ili *language games*) kao „forme života“. Usto, Rodin će u analizi novije teorije o digitalnoj estetici u djelu Holgera van den Booma nastojati otvoriti mogućnost stvaranja posve novog pristupa onome što znači mišljenje u odnosu spram nastanka informacijskoga poretka značenja, budući da vizualizacija događaja odsada mijenja sve prijašnje metafizičke strukture odnosa. Drugim riječima, mišljenje koje polazi od razlike tehničkoga kao kibernetičkoga i simboličkoga kao gramatičko-semantičkoga načina djelovanja u doba kompjutorski vođene ekonomije-politike-kulture ima zadaću oblikovanja konteksta, a nije određeno supstancijom i formom. Naposlijetku, mišljenje se preusmjerava na ono što njemački filozof umjetnosti i medija Dieter Mersch u svojim analizama naziva estetikom događaja (*quoddittas*), a ne više estetikom djela (*quiddittas*). Kako nešto nastaje mijenja temeljno ontologijsko pitanje što uopće jest nešto (Mersch 2002)

(2) Politički obrat od politike shvaćene esencijalistički kao najviše djelatnosti čovjeka u zajednici (državi) koja onda s pomoću pojmova vladavine naroda i moderne suverenosti nacije-države građanina svodi na prividnoga subjekta djelovanja u smjeru ozbiljenja umno postavljenih ideja slobode, jednakosti, pravednosti i solidarnosti s Drugime. Umjesto toga na djelu je post-fundacionalistički pristup političkome. Od Schmitta preko Luhmanna i Derride, Lyotarda i drugih „dekonstruktivista“ taj pristup smjera razotkriću nesvodljivosti političkoga u odnosu spram neoliberalnoga upravljaštva i tehnoznanstvene redukcije čovjeka na djelujućega racionalnog bića čije odluke, doduše, tvore bit političkoga, ali se sukobljavaju s mrežom realiteta. Glavna je Rodinova postavka da demokracija ne može biti vladavinom naroda nego autopoietičkim mjestom događaja sukoba u odnosu spram politike (države i društva) i prava.

(3) Medijski ili semantički obrat s posljednjom nakanom da se uvidi kako jezik i govor nisu više puka sredstva sporazumijevanja i otuda u funkciji nečeg što Habermas naziva „idealnom govornom situacijom“ u politički pluralnome društvu određenim liberalno-demokratskim konsenzusom sudionika u komunikacijskome djelovanju građana. Umjesto toga Rodin polazi od onoga što u drugom iskazu naziva „gramatičkim obratom“ s kojim se od Heideggera, Wittgensteina i kasnoga Husserla otvara nesvodljivi prostor događanja svijeta života. U njemu se ono političko razvija u

smjeru neodređenosti, nedovršenosti, mogućnosti neprestane igre uključenja-isključenja smislene egzistencije čovjeka. Unutar ovog obrata je ponajprije riječ, prema Rodinu, o tri različite i ujedno srodne teorije diferencije: (1) teorije medija, (2) teorije sustava i (3) dekonstruktivističke teorije. U načelu, ova je postavka poprilično uvjerljiva zato što razlika određuje identitet, a ne obratno kao u svim prethodnim teorijama djelovanja od Arnolda Gehlena do fenomenologijskih zagovornika transcendentizma u ruhu intersubjektivnosti. A to onda znači da su sve teorije diferencije vezane uz semiotičko razumijevanje fenomena političkoga i politike. Kontekst i uporaba pojmova određuje što jest politika u doba globalnoga poretka nesvodljivih događaja koji na drukčiji način ulaze u područje društva i države.

Već smo rekli da Rodin zastupa postavku kako „demokracija nije vladavina naroda (*demos* i *kratein*)“ (Rodin 2016: 133). Zanimljivo je da se dalje u tekstu, a slično misli i Giorgio Agamben u svojim novijim spisima, demokracija uspostavlja kao zasebni medij i kao autopoietički sustav vladavine. Kako Rodin obrazlaže ovu radikalnu postavku? Ponajprije, on tvrdi da se u odnosu spram Kantova i Hegelova shvaćanja pravne države kao ozbiljenja slobode „pravo, politika i demokracija nisu sa suvremenog stajališta pojavni oblici državnog jedinstva, nego svaki medij postoji nezavisno jedan pored drugoga: država nije njihovo više jedinstvo.“ (Rodin 2016: 134). Nadalje, ako se odnos između prava i politike izvodi iz paradoksa prosvjetiteljstva prema kojem racionalno pravo gubi moć legitimnosti, jer bi trebalo ograničiti demokratsku i političku samovolju, a to uzročno ovisi o moći vladatelja koje valja ograničiti, onda je posrijedi sljedeća situacija. Pravo postaje puka instancija odlučivanja izvan područja prava, što znači da viša demokratska i politička moć odlučuje o njegovoj primjeni ili suspenziji. Međutim, nasuprot antici koja je imala u vidu mudrost i razboritost, te moralne vrline onih koji se posvećuju politici u zajednici, dok se u novome vijeku pojavljuje ideja o najjačim izvršiteljima moći kao vlasti u suverenoj državi, Rodin prihvaća rezultate do kojih su došli dekonstruktivisti i Niklas Luhmann, te zagovara medijsku nesvodljivost prava. Stoga je nužno dospjeti do one točke iz koje se demokracija razumije „praznom formom“. Nakon toga se u nju upisuje sadržaj demokratskih zahtjeva subjekata/aktera. Sjetimo se da Claude Lefort određuje demokraciju kao „prazno mjesto moći“. Što još može preostati demokraciji u takvom načinu mišljenja suvremenosti ako više ne djeluje Kantov shematizam pravnih postulata niti, pak, moralni rigorizam dužnosti kozmopolitski odgojenoga građanina, a isto vrijedi i za Hegelov povijesni apsolut duha koji sjedinjuje subjektivni i objektivni duh u uspostavljanju jedinstvenog svjetskoga duha?

Za Rodina je „demokracija samostalan autogenerativni medij“ (Rodin 2016: 138). Iz toga slijedi da se pravo i demokracija ne postavljaju iz logike

kauzalnosti i teleologije. Njihova medijska uspostavljenost proizlazi iz konstrukcije događaja, a ne iz već unaprijed određenoga načina bitka političkoga. Ukratko, Rodin je dosljedno na tragu dekonstelacije političkoga i politike do te mjere da se čini kako tvrdnja o nesvodljivoj „biti“ političkoga i politike ne može biti drukčije mišljena osim autopoietički. Naravno, to nipošto nije sporno. Može se čak reći da je takav način mišljenja uzorno proveden i da se time dostojanstvo političkoga i politike kao i prava i demokracije čini nerazorivim. U svim prijedorima između legitimnosti i procedure demokracije kao forme ljudske slobode djelovanja spram događaja i mogućnosti nastanka „izvanrednoga stanja“ (od Schmitta do Agambena) pretpostavlja se kako norma i zakon ne mogu odstraniti nepredvidljivost mogućnosti anomije i radikalnoga obrata postojećega stanja. Ipak, u globalnome poretku vladavine „akademskoga kapitalizma“, kako ga Rodin naziva, susrećemo se s logikom kognitivnoga ili informacijskoga doba. Unatoč proklamirane „pohvale razlika“ sve se kreće u smjeru homogenosti i unifikacije, u smjeru vladavine kapitala kao „imanentne transcencijacije“. Iza krinke nesvodljivih razlika pojavljuje se novi apsolut u liku „neoliberalne dekonstrukcije kapitala“. To politiku neumitno svodi na novu igru racionalnosti i kontingencije. Rodin otuda postavlja ključno pitanje na sljedeći način: „Može li i kako neoliberalna praksa, koja sustavno dekonstruira postojeću kapitalističku privredu, suočena sa socijalnim nemirima i privrednom krizom koju je time izazvala, samu sebe transcendirati i krizu riješiti drugačije nego je ona rješavana državnom intervencijom tridesetih godina 20. stoljeća?“ (Rodin 2016: 181).

Čini se da Rodin koristeći se pojmovima Derride kad je riječ o „dekonstrukciji“ misli na ono što ta ključna riječ za razumijevanje postmoderne obrata znači u smislu djelovanja i artikulacije slobode u političkome prostoru globalnoga poretka. Dekonstruirati kapitalizam na neoliberalnim osnovama znači reformirati ga, dati mu nove strategijske mogućnosti, izvesti ga iz zatvorene dijalektike običajnosti Hegelova tipa (društvo-država) u prostor racionalne autoregulacije. Sve to istodobno znači da se više kriza ne poima marksistički kao unutarnja „bit“ kapitalizma, već kao imanentni događaj neprestane obnove i reformatiranja kapitalističkoga stroja kao kibernetičke mreže aktualizacije. Budući da Rodin nije u svojim analizama ovog problema koristio poticajne studije Deleuzea i Guattarija (Deleuze i Guattari 2013), a niti predavanja o biopolitici kasnoga Foucaulta (Foucault 2016), čini se da ovdje njegova uistinu lucidna kritika političkoga i politike ima svoje granice. Naime, temeljni je problem svake buduće političke teorije diferencije u tome što je ljudsko djelovanje u sklopu vladavine tehnosfere već unaprijed određeno nemogućnošću razračunavanja s onim što označava od Carla Schmitta „okazionalističku ontologiju“. Događaj obrata postaje sâm legitimnom procedurom demokratskoga paradoksa:

da, naime, oligarhijski poredak u okviru globalne igre moći u okviru post-imperijalne suverenosti nadilazi klasično određenje „društva“ i „države“. Autoregulacija nije, paradoksalno, autoregulirana zakonima i pravom, već čudovišnom artikulacijom moći u „društvima kontrole“ na globalnoj razini. Time nastaje ravnoteža između formalno demokratskih država i autokratskih, između liberalnih i totalitarnih tendencija vladavine (Paić, 2013, 2017).

Kako se onda još uopće može održati razlika između političkoga i politike, koja je uvjet mogućnosti tradicionalno određenoga mišljenja o politici kao biti filozofije politike? Iako se Rodin ne bavi posebno onim krugom suvremenih mislilaca „postmodernoga obrata“ koji ovu razliku iznova problematiziraju u drugom kontekstu, poput Rancièrea, Badioua, Nancyja te Agambena, možemo implicitno vidjeti da je ona prisutna u svim njegovim nastojanjima da se politička teorija oslobodi od jarma transcendentalnoga određenja zbilje politike kao događaja osmišljavanja pravedne zajednice. Jer bez ove razlike, koju je imao u vidu i Carl Schmitt, ne može se neproblematički nastaviti s razlikovanjem društva i države (ekonomije i sociologije, te politologije). No, budući da razlikovanje političkoga i politike sada pretpostavlja autogenerativne obrasce djelovanja, po kojem su demokracija i pravo nesvodljive strukture ljudske interakcije u složenoj suvremenoj zajednici, jasno je kako su i „društvo“ i „država“ mogući samo kao konstitutivni momenti ne više dijalektičke sinteze suprotnosti u smislu Hegelova procesa razvitka apsolutnoga duha u svjetskoj povijesti. Umjesto toga na djelu je sintetiziranje bez prevladavanja/dokidanja (*Aufhebung*) tzv. nižih stupnjeva razvitka „društva“ i „države“. Uostalom, u tzv. velikome prostoru kako ga shvaća Schmitt (*Großraum*) političko i politika poprimaju karakter borbe za priznanje naroda i kulturnih identiteta u sklopu post-imperijalne suverenosti (Schmitt 1997).

Da zaključimo: Rodinovo se mišljenje političkoga i politike u knjizi *Prijeđeni putevi sabire* kao iznimno mjesto posredovanja između onoga što je bilo odlučno za filozofiju politike i politologiju prije „gramatičkoga obrata“ s kojim je nastupila postmoderna kao dekonstrukcija povijesti, ali ne i njezino radikalno prevladavanje. Od „ranih radova“ o Korschu i Adornu, te Marxu, preko uvida da s digitalnom estetikom svjedočimo o prijelazu u novu paradigmu mišljenja kao konstrukcije virtualnih svjetova, do „kasnoga Rodina“ koji na izvoran način prerađuje i preuzima bitne inovacije Derride, Luhmanna, Schmitta i teoretičara političke diferencije poput Rawlsa, primjerice, možemo pratiti kako se pojam političkoga i politike oslobađa od visokih zahtjeva metafizike normi i zakona, transcendencije i legitimnosti demokratskoga poretka. Umjesto toga put se otvara u onome što je najvažnije određenje suvremenosti, a to je da ništa nema unaprijed (kauzalno-teleološki) svoju zadanost, pa tako ni sustavi

i poretci vladavine u globalnome poretku moći. Misлити političko događanje ne znači, međutim, pristati na puku kontingenciju i kaos, na odsutnost zajamčenoga smisla povijesti. Ako je od svih poredaka ljudskoga političkoga razumijevanja slobode jedino demokracija najmanje loš poredak održanja smisla života koji pomiruje pojedince i mnoštvo, onda je korak do spoznaje o njezinoj „praznoj formi“ zadaća mišljenja uspostavljanja granice između anomije i hipertrofije zakona i procedura. U doba kognitivnog ili informacijskoga kapitalizma stvar postaje, kako je to Rodinu posve jasno, još čudovišnije otvorena. Razlog leži u tome što se neoliberalnom dekonstrukcijom kapitala pitanje zajednice rješava na bestemeljnome tlu post-imperijalne suverenosti (naroda?). Kada više narod nije onaj koji se može nazivati subjektom moderne politike, što preostaje od države? Pad u upravljaštvo i tehnike administrativnoga vladanja na što su upozoravali još Weber, Schmitt i Foucault? Nije za Rodina stvar u tome što je samo društvo postalo problematično u novoj dekonstelaciji svjetske povijesti. Mnogo je više upitno može li država iznova preuzeti u svoje ruke poslanstvo pomirenja konfliktnih strasti i interesa pluralnih subjekata/aktera politizacije života u svijetu kao arhipelagu znanja i želja.

2.

ZVONKO POSAVEC
ESEJI O DRŽAVI

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2017, str. 152.

Akademik Zvonko Posavec na isto pitanje kojim se bavi Davor Rodin odgovara u knjizi Eseji o državi s afirmativnim stavom o „budućnosti države“ iz jednostavnog razloga što „za nju nema alternative“ (Posavec 2017: 9). Postavka je uistinu istovjetna onoj šmitovskoj o prevođenju svih teologijskih pojmova u političke, te kao da proizlazi iz argumentacijske škole negativne teologije. Poznato je, naime, da ona dokazuje egzistenciju Boga nesavršenošću svih ovostranih bića i pojava. Ako država nema alternativu, kako onda razumjeti upravo analize kasnoga Carla Schmitta u Nomosu Zemlje da je s državom kao subjektom moderne suverenosti dovršena svjetska povijest i da se nakon toga može govoriti eventualno tek o tehničko-upravljačkim modelima interakcije između naroda i njihovih organizacijskih formi djelovanja (Schmitt 1997, Paić 2017: 163–218)? U ovoj knjizi koja je svojevrsni sažetak cjelokupnog istraživačkoga rada Zvonka Posavca u području teorije politike, države i ustavnoga prava, prevladava stav da državu u doba globalnoga poretka moći – između nacionalizma i kozmopolitizma – očekuje bitno redefiniranje njezine biti i uloge. U zaključnome eseju stoga se opisuje doseg tzv. realističke tendencije, koju je baš Schmitt doveo do vrhunca jer je „cijelog života osporavao univerzalističke pretpostavke Kantova projekta“ (Posavec 2017: 143). Autor zaklju-

čuje kako ustav ne može više preuzeti funkciju „racionalizacije vladavine“. Glavni razlog vidi u tome što tradicionalna nacionalna država više nema ono značenje koje je imala prije prvog i osobito drugog svjetskoga rata. Što preostaje nacijama, prema Schmittu, nije ništa drugo negoli neprestano izazivanje sukoba budući da je to logika razvitka povijesti ali ne u smislu neke eshatologije, već kao kontingencije događaja u kojima se razabire smisao ljudske egzistencije. Taj polemički karakter politike nije iščezao u doba koje institucionalno nastoji ograničiti moć nacionalne države.

Posavec je u svojim prosudbama teoretičar političkoga i politike koji nastoji pomiriti ono naizgled nepomirljivo što se paradigmatički pokazuje u razumijevanju pojma države i prava u Kanta i Schmitta. Uvjetno rečeno, ovdje je riječ o odnosu između metafizičkoga pojma legitimnosti i norme ljudske beskrajne moći samousavršavanja u smjeru spram vječnoga mira i kozmopolitskoga poretka (Kant), te decizionističke ontologije insceniranja „izvanrednoga stanja“ iz razloga što su sve ideje od grčke metafizike do suvremenosti doživjele svoju pseudo-sintezu i nevjerodostojnost u suočenju s realitetom. Otuda je za Schmitta pojam države nadređen svakom liberalno-demokratskome određenju čovjeka u modernome svijetu. Nije neobično da rat između naroda i država predstavlja logičnu posljedicu nemogućnosti obuzdavanja moći koja čudovišno stoji u samoj biti povijesnoga lutanja svjetova. Pomirenje univerzalizma i decizionizma, ideje pravednosti i slobode republikanski shvaćene države s idejom države kao konstrukcije koja jamči suverenost narodu i njezinim građanima, ali samo u okružju permanentne volje za moć preoblikovanja prava iz norme u odluku, kao da je nešto unaprijed nemoguće. Međutim, Posavec se stoga posvećuje analizi različitih pokušaja traganja za izgubljenom biti države u suvremeno doba pokazujući da je nužno očuvati univerzalni karakter povijesnoga poslanja zapadnjačke ideje pravednosti i državu rekonstituirati u skladu s onim što je „realno moguće“ u uvjetima globalne entropije svijeta.

Za razliku od Rodina, mišljenje Zvonka Posavca o odnosu političkoga, politike, države i prava čini se da se odvija u kontinuitetu izvedbe i bez velikih spoznajno-teorijskih obrata. To osobito vrijedi za ustrajno autorovo tematiziranje problema moderne suverenosti, uloge države u pomirenju dijalektičkih suprotnosti između zahtjeva složene kapitalističke ekonomije u cjelini i interesa korporativno ustrojenih organizacija unutar onoga što se od Smitha i Ricarda preko Hegela i Marxa do danas naziva društvenom sferom posredovanja. Knjiga se sastoji od trinaest eseja. Svi su strukturirani prema ideji o nastanku moderne države i njezinoj legitimaciji u ustavno-pravnoj tradiciji s vodećim pojmom suvereniteta. U razvojnoj crti od novovjekovne i moderne funkcije te biti države do suvremenog stanja stvari Posavec promišlja u dijalogu s vodećim misliocima politike od Kanta

i Hegela do ustavno-pravnih teoretičara Schmitta, Jellineka i Kelsena, te najnovijih pokušaja Häberlea da razmotre mogućnost „ustava bez države“. Ovdje treba dodati još Agambena i druge kad je riječ o međunarodnome pravu između nacionalizma i kozmopolitizma. Analiza Zvonka Posavca uvijek je pritom jasno i sintetički artikulirano kazivanje, a odlikuje ga preciznost izričaja i argumentacijski postupak izvođenja na tragu najbolje tradicije kantovski usmjerene filozofije politike i prava.

U izvrsnome eseju naslovljenom „Je li država prema svojem najvišem određenju prošlost?“ ovo se demonstrira na najpregnantniji način. Posavec, naime, posuđuje Hegelov izraz o kraju umjetnosti u doba realizirane ideje povijesnoga apsoluta i usmjerava ga u problem politike kao takve. Ne slučajno, pojam države jest temelj za svako drugo i drukčije određenje političkoga i politike. Bez razračunavanja s njezinom „sudbinom“ u suvremenosti u kojoj vlada znanstveno-tehničko planiranje budućnosti i globalizirano upravljaštvo neoliberalne ekonomije nad svim sferama društvene biti čovjeka, ne može se očuvati smisao ljudske egzistencije kao povijesnoga bića u težnji za ozbiljenjem slobode. Misлити državu ne znači pasti na razinu bilo kakve opsesije s moći cjeline nad singularnošću ili, pak, dospjeti do stava da je država nužna kao neka vrsta regulativnoga Levi-jatana zato što je čovjek prema njegovoj metafizički postojanoj „ljudskoj prirodi“ obilježen iskonskim grijehom taštine, srdžbe i kaotičnoga sklopa konfliktnih strasti, hobsijanski rečeno. Posavec otpočinje razmatranje s Hegelova dva stava o biti države: (1) pozitivno pravo koje jamči podanicima njihovu posebnost i štiti njihovu pojedinačnost slobode u zajednici; (2) princip ujedinjenja suprotstavljenih interesa. No, tome se izravno suprotstavlja postavka Schmitta u 20. stoljeću kako država kao nosilac monopola političkoga odlučivanja silazi s prijestolja. Poznat je, dakle, Schmittov stav kako epoha državnosti ide neumitno svojem kraju. Iako se uz ovaj stav povezuju stavovi Marxa, Engelsa i Lenjina, anarhista i sindikalista, Posavec naglašava da se, naizgled začudno, to pojavljuje i u „apokaliptičkome“ tonu desnoga političkoga spektra. U tu svrhu poziva se autor na tekstove Petera Häberlea, koji zastupa stav da država kao zakonska ili pravna država ne može u suvremeno doba preuzeti neke od značajki utemeljenja u teoriji suverenosti kakva je bila uobičajena u njemačkoj pravnoj tradiciji. To samo znači da se ne može izvesti iz jednoga principa, a niti reducirati na ono što je bilo samorazumljivo za Hegela, primjerice, sloboda u pozitivnome ozakonjenju norme. U svakom slučaju, Posavec smatra da je potrebno prije ovog requiema za državu ispitati kako i zašto se Hegelovo stajalište o državi pojavljuje još uvijek izazovom za promišljanje, iako ga mnogi osporavaju i proglašavaju zastarjelim. Posavec se zbog toga bavi Hegelovim pojmom slobodne volje i poseže za analizom tog metafizičkoga pojma novoga vijeka u samoj strukturi Hegelove filozofije prava. Razlog je sljedeći. Budući da se

ovdje odigrava prava drama smisla postojanja države u okviru objektivnoga duha, jer se u toj sferi odvija regulacija potreba u odnosima između ljudi u modernome društvu, nužno je da se time uspostavlja „samoodređenje i samozakonodavstvo“ volje kao slobodne i autonomne značajke pojedinca (Posavec 2017: 45).

Ako se, dakle, u Hegelovoj koncepciji države nalaze dvije tendencije koje su međusobno sukladne, onda se država kao „idealna univerzalna osobnost“ i kao „razumska država“ pokušava oduprijeti svakoj mogućoj prijetnji razaranja zajednice. Što iz toga slijedi jest suprotnost nužnosti i slobode, pozitivnoga prava i mogućnosti promjene zatečenoga stanja. Nadalje, Posavec jasno pokazuje da su teškoće u Hegelovu pojmu države naizgled nepremostive, pa je njemačka jurisprudencija nastojala stvoriti na Hegelovim tragovima čvrsto uporište za ovu „razumsku alternativu“. A što je to drugo negoli put izgradnje totalne moći. Tumačenje jurista nije moglo proći bez ostatka pozitivizma 19. stoljeća, koji je obilježavao i nastanak Spencerove sociologije, primjerice, a riječ je o pojmu „organskoga jedinstva“. Kako god bilo, Posavec je upozorio da ova tradicija razumijevanja države s vrhuncem u teoriji države i prava Georga Jellineka nastoji biti alternativom pukoj normativnoj tradiciji koja suprotstavlja „trebanje“ (*Sollen*) „bitku“ (*Sein*). Zaključak je analize da su obje koncepcije izgubile vjerodostojnost naprosto zbog toga što „zatvaraju put demokratskom kretanju“ (Posavec 2017: 50). Što se iz ovog interpretativnoga puta u razrješnje Hegelovih aporija u shvaćanju države može pokazati probitačnim za budućnost? Ako se država ne može više zasnivati na principu realiziranog objektivnoga duha jer je „građansko društvo“ u suvremeno doba prodorom neoliberalne aksiomatike moći korporativiziralo „slobodnu volju“ i pojedinca iz sustava potreba preusmjerilo u korporativni sustav interesa, tada za državu u oba shvaćanja ne preostaje mjesta. Drugim riječima, ono što sprečava „demokratsko kretanje“ nije tek „organsko jedinstvo“ svih dijelova države kao aparata moći. Umjesto te zastarjele koncepcije organizma i funkcije koji je bio u temelju pozitivizma društvenih znanosti, sada treba uvesti novo poimanje ne samo države, već i društva pod uvjetom da se još može očuvati onaj civilni, prosvjetiteljski patos slobode kao samoutemeljenja i samozakonodavstva. Vidjeli smo da će tako nešto u Rodina biti izvedeno u suglasju s teorijama političke diferencije i teorijama medija s obzirom na problem autoregulacije potreba kao interesa međusobno povezanih, ali i suprotstavljenih interesa u aktivnostima subjekata/aktera globalnog informacijskoga kapitalizma.

U knjizi Zvonka Posavca naglasak je na unutarnjim mogućnostima opstanka države s onu stranu organske ćudorednosti objektivnoga duha (univerzalizma) i decizionističkoga zahtjeva odlučnoga djelovanja protiv onoga što Schmitt naziva „dobom neutraliziranja i depolitiziranja“. U eseju

„Država kao predmet socijalne i juridičke znanosti“ autor navodi mišljenje Petera Häberlea koji smatra da se moramo oprostiti od državne suverenosti zbog postojanja više instancije, tzv. „nadržavne uvjetovanosti države“. To ujedno znači da klasična nacionalna država gubi legitimnost kao model za ustavnu državu. Pojavljuje se očigledan problem u onome što čini bit međunarodnoga prava: tko su, zapravo, subjekti njegove izvedbe ako su narodi i države ostali bez svojeg tradicionalnog utemeljenja u ideji teritorijalne suverenosti? Posavec se u knjizi, naravno, strogo drži ograničenja na razmatranje ovog problema u kontekstu politologijsko-pravne pojmovne arhitektonike, oslanjajući se izričito ipak na njemačke autore. Međutim, nipošto se ne može zaobići činjenica da je krajem 20. stoljeća ovo pitanje postalo iznimno plodotvorno raspravljano u anglosaksonskoj, te francuskoj i talijanskoj filozofiji politike i prava, teoriji politike i različitim sociologijskim analizama globalne umreženosti društava. Radovi Badioua, Rancièrea, Nancyja, Agambena, Leforta, Wollina, Sartorija i Rosanvallon, primjerice, postavili su u pitanje hegelovsku tradiciju u shvaćanju države i politike, te su naglasak premjestili u prostor moći koja nastaje međusobnim djelovanjem korporativnoga kapitalizma i društva. Bez obzira na to, prilozi Posavca u razjašnjenju situacije s državom u novome kontekstu pokazuju da se još uvijek mora voditi računa o konstitutivnome momentu vrednovanja pojmova poput ustavne i pravne države upravo zbog toga što je mogućnost „izvanrednoga stanja“ u suvremenome svijetu sve više latentna opasnost koja prijeti jezgri demokratskoga poretka, njegovih institucija i vrlina participativne kulture obrazovanoga i sasmosvjesnoga građanina.

Ako je država „danas ugrožena globalnim ekonomskim procesima koji se nezadrživo šire preko svih granica stvarajući novi tip informacijskog društva“ (Posavec 2017: 115), onda je pitanje o smislu države u doba globalizacije istodobno pitanje o održivosti njezinih temeljnih funkcija, kao i njezine same biti. Posavec je u eseju „Ustav bez države“ ovo stanje nastojao protumačiti baveći se teoretičarima njemačkog kulturnog kruga. U prvi plan je postavio podijeljenost među znanstvenicima ustavnoga prava: dok, naime, jedni u središte postavljaju državu, drugi su skloni mišljenju da je ustav *conditio sine qua non* svake demokratske politike. Razlikovanje između diskursa o državnome pravu i onoga što se naziva ustavnim pravom pokazuje kako se razlika izvodi iz odnosa politike i prava. Zanimljivo je da struja „državotvoraca“ često dobiva prigovore kako su tradicionalisti vezani uz mit o monarhiji koja prethodi modernoj ustavnoj državi. U ovom eseju Posavec nastoji najkonciznije izvesti u pet točaka obrazloženje spora između „državotvoraca“ i „ustavotvoraca“. Pritom ulazi u tumačenje već spomenutog Petera Häberlea da je ustavna država ona koja u svojoj biti ima kulturno-antropologijsko značenje. To ujedno znači da ustavna država mora zajamčiti pravnu zaštitu općeg dobra. Demokracija se, pak, ovdje

pojavljuje izvedena iz zbiljskih okvira Francuske i Američke revolucije i to kao njezin organizacijski princip. Sve navedeno, prema Posavcu, odlikuje Häberlea teoretičarem demokratske ustavne države karakteristične za europske, odnosno zapadne demokracije. Što je u tom smislu narod? Za Häberlea narod može biti samo pluralistička veličina, a ne organsko jedinstvo podrijetla. Utoliko je posve očito da će „ustav kao kultura“ počivati na pretpostavkama prosvjetiteljske zamisli koja se mora ozbiljiti u budućnosti. Postavka da tip ustava odgovara određenoj kulturnoj tradiciji kao živoj cjelini oblikovanja demokratske politike nesumnjivo pripada onome što čine suvremene društvene znanosti nakon uvida o medijskome i kulturnome obratu krajem 20. stoljeća. Kultura nije više funkcija društvene integracije, već autonomno polje upisivanja značenja ljudske egzistencije u preklapajućim odnosima društva i države. Nakon što je iznio niz prigovora njemačkih teoretičara ustavnoga prava ovoj Häberleovoj postavci, i sam se Zvonko Posavec naposljetku priključuje stavu da „Häberle precjenjuje kulturnu bazu ustavne države“ (Posavec 2017: 127). Dodatni razlog ove kritike autor vidi u tome što je država u svojem povijesnome obliku djelovanja, bez obzira na promjene u njezinoj formi i sadržaju, jamstvo stabilnosti društvenih i kulturnih procesa. Drugim riječima, za Posavca država ipak nema alternative.

Kada saberemo nakanu i izvedbu ove knjige eseja koji se bave problematikom države u suvremeno doba, razabiremo da Posavec hermeneutički precizno pokazuje kako se jaz između normativizma i realizma, „državotvorstva“ i „ustavotvorstva“ ne može premostiti radikalnim ukidanjem svega onog što je država u povijesnome ozbiljenju slobode čovjeka, navlastito na Zapadu, značila u životu čovjeka. Unatoč svih pokušaja „dekonstrukcije“, ali i „destrukcije“ države, njezina se žilavost i dalje čini neotklonjivom za budućnost. Pitanje je samo je li onda Schmittov radikalni oproštaj od ideje suverenosti i države kao takve već nakon 1945. godine značio i oproštaj od bilo kakve ideje o političkome koje prethodi politici, ako je ono što imamo kao realitet „danas“ u 21. stoljeću post-imperijalna suverenost i upravljaštvo, dakle ono što kasni Foucault u analizi biopolitike naziva francuskim izrazom *governmentalité* (upravljanje i vladavina kao umijeće regulacije života čovjeka u zajednici). Nismo slučajno ovdje uzeli Schmitta, koji je i za Zvonka Posavca najznačajniji ustavno-pravni teoretičar 20. stoljeća, a to znači i teoretičar politike u suprotnosti s Kantovim moralno-eshatologijskim principom sekularizacije povijesti kao usavršavanja slobode i svijesti o ljudskome dostojanstvu. Što državu čini i nadalje neotklonjivim pojmom suvremene politike i prava nije zacijelo u njezinoj božanskome poslanstvu na Zemlji, kako je ipak naposljetku mislio Hegel u mladenačkim danima i na kraju misaonoga života. Ono što državu ipak ne dokida u strukturi globalno-planetarne moći jest nemogućnost

alternative post-imperijalnoj suverenosti koja iziskuje svagda više moći i uvijek više teritorija za svoju apsolutnu moć. Možda su to ponajbolje iskazali Deleuze i Guattari u spisu *Što je filozofija?* tvrdnjom da globalnome kapitalizmu uvijek nedostaje „narod i zemlja“ (Deleuze i Guattari 2016). To je dokaz kako je Schmitt bio u pravu kada je zapisao: „Državu nisu stvorili ljudi, već naprotiv, ona iz svakog čovjeka stvara konstrukciju“ (Schmitt 1914: 93).

Ovaj osvrt na dvije knjige profesora na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, onih koji su utemeljujući pristupe novim disciplinama političke teorije samome fakultetu dali dignitet i postavili najviše standarde u našim okvirima kada je riječ o sustavnome i metodičkome artikuliranju filozofije politike, prava i države, o tumačenju Kanta, Hegela, Marxa, Schmitta i drugih temeljnih mislilaca političkoga i politike, završit ću pitanjem. Što je još preostalo od društva i države na kraju povijesno određene ideje političkoga i politike u doba kada tehnoznanstvena produkcija konstruira nove svjetove? Vidjeli smo da je preostalo, doduše, ipak nešto. Ne mnogo, ali ipak dovoljno da se upustimo u zajedničku misaonu potragu za iskustvom slobode s onu stranu svake redukcije na norme i realitet, trebanje i bitak. Jer u doba „dehumanizirane pustinje“, kako Derrida na tragu Schmitta određuje ovaj svijet moći i destrukcije smisla, jedino što, preostaje jest mišljenje koje političkome događaju podaruje više značenje od puke demonske igre apsolutne perverzije moći, vlasti i upravljanja svijetom.

LITERATURA

- Deleuze, Gilles i Guattari, Felix. 2013. Tisuću platoa: Kapitalizam i shizofrenija II. Zagreb: Sandorf i Mizantrop. S francuskog preveo Marko Gregorić.
- Deleuze, Gilles i Guattari, Felix. 2017. Što je filozofija? Zagreb: Sandorf i Mizantrop. S francuskog preveo Marko Gregorić.
- Foucault, Michel. 2016. Rođenje biopolitike. Zagreb: Sandorf i Mizantrop. S francuskoga prevela Maja Zorica.
- Mersch, Dieter. 2002. Ereignis und Aura: Untersuchungen zu einer Ästhetik des Performativen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Paić, Žarko. 2006. Prikaz knjige Davora Rodina, Predznaci postmoderne. Politička misao: časopis za politologiju. Vol. 42. br. 3. str. 173–176.
- Paić, Žarko. 2013. Sloboda bez moći: Politika u mreži entropije. Zagreb: Bijeli val.
- Paić, Žarko. 2017. Doba oligarhije: Od informacijske ekonomije do politike događaja. Zagreb: Litteris,
- Posavec, Zvonko. 2017. Eseji o državi. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

- Rodin, Davor. 2004. Predznaci postmoderne. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Rodin, Davor. 2012. Poraz prosvjetiteljstva. Zagreb: Naklada Breza.
- Rodin, Davor. 2016. Prijedeni putevi. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Schmitt, Carl. 1914. Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck).
- Schmitt, Carl. 1997. Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum. Berlin: Duncker & Humblot.

IMAJU LI DRŽAVE VLASNIKA:
OSVRT NA KNJIGU
RAT I MIT DEJANA JOVIĆA

Milan Radonjić

DEJAN JOVIĆ
RAT I MIT
Fraktura, 2017, Zagreb, str. 416.

Granica koja odvaja izučavanje politike i uzimanja učešća u njoj, bilo direktnom akcijom u političkom polju ili kroz kritički oštro i beskompromisno razmatranje aktuelnih društvenih trendova jedan je od ultimativnih izazova Političke nauke. Taj moralni imperativ da se naučni principi samere sa društvenim igrama moći je na jedan ili drugi način svojevrsna društvena intervencija koja je nužnost, profesionalni rizik, ali i iskaz istinskog, modernog patriotzma i pripadnosti društvu koje se preciznom i argumentovanom kritikom želi učiniti boljim. To je takođe intervencija koja odvaja svakodnevno od izuzetnog. Upravo je takva intervencija knjiga *Rat i Mit*, profesora Dejana Jovića.

Rat i Mit jesu svojevrsna odbrana liberalne demokratije ali i akademske slobode, neotuđivog prava da se društveni fenomeni nazivaju pravim imenom i da se kazuju neprijatne istine o zajednici kojoj se pripada. Na isti način ova knjiga bavi se neraskidivom, povratnom svezom između mitskog svetonazora i rata kao njegovog izvorišta. Taj *perpetuum mobile* u kome se rat i mit međusobno porađaju, podstiču i hrane je centralni fenomen kojim se Jović bavi i koji se tiče svih balkanskih nacija. To je poziv na odrastanje i napuštanje opasnih bajki koje tvore tragedije.

Dok arhivistički temeljno i dokumentovano demontira tabue i desakralizuje ono što bi svakako samo po sebi trebalo biti profano, autor istovremeno upozorava političke elite da moraju izbeći ponavljanje grešaka koje su činila jugoslovenska rukovodstva. Raspad Jugoslavije ali i sudbina Jugoslovena česta je referenca u ovom delu, najpre kada se govori o nasilju nad njenim građanima i greškama, odnosno odsustvu akcije kolektivnog rukovodstva balkanske socijalističke federacije. To je država koja je odumrla,

kaže Jović referirajući na svoje prethodno delo ističući da je opstanak te države bio uslovljen trajanjem ideoloških premisa, odnosno mitova koji nisu smeli biti dovedeni u pitanje niti kritički preispitivani. Dakle reč je tu o odvajanju profanog od svetog, crkve od države, verovanja od prava.

Posebnu odliku ovog dela predstavlja njegova dimenzija istorijskog dokumenta kroz obilje istorijskih referenci koje čitaocu nude pun spektar informacija o vremenu posle pada Berlinskog zida do raspada Jugoslavije, odnosno rata.

Dajući uvodne premise autor navodi specifičnu poziciju Hrvatske koja je posle uspostavljanja kontrole nad celom svojom teritorijom zadržala podjednako ulogu pobednika i žrtve. Nadalje sa time u vezi on postavlja ključno pitanje: Može li jedna država imati vlasnika?

Da li je država stvar, ili nešto drugačije?

Čija je država? Da li treba da služi svim svojim građanima, ili pripada samo „onima koji su je stvorili.“ Svaka država jeste monopol sile na izvesnoj teritoriji, ali šta onda kada se taj balans pomeri i monopol na nasilje prestane da bude ekskluzivitet državnog aparata prinude. To je pravi i dovoljan preduslov za rat, kaže autor.

Razbijajući monolit o vekovnoj težnji ka samostalnoj državi, u prvom poglavlju, „Rekonstrukcija nakon historijske traume“, Jović minuciozno i dokumentovano ističe naglašenu ambivalenciju hrvatskih građana po pitanju opstanka Jugoslavije, odnosno nužnost rata, kako bi ta težnja zaista prevladala. On donosi jednu novu vizuru te kolektivne odluke pozicionirajući hrvatski nacionalni korpus između dve vatre: Slovenačkog, i separatizma hrvatskih Srba. To je mesto rođenja strahova, frustracija i poziva na samoodbranu, pokliča na nacionalno jedinstvo i oprez prema drugima. Nacionalne manjine tako postaju neprijatelji a interpretacija Jugoslavije i jugoslovenskog iskustva, umesto bitke za prošlost, postaje bitka za budućnost. Vreme je to političke, ekonomske, državne ali i identitetske tranzicije, tranzicije iz mira u rat, kada su autoritarne ideološke matrice, nacionalno pitanje pretvorile u instrument uništavanja razvojnih šansi.

Jugoslovenska država koje tada već više nije bilo u punom, dakle jedinom smislu, bila je talac ideologije tabuizirane poput mita o kome se nije moglo govoriti. Njeni građani ostali su izloženi nasilju kome država nije mogla stati na put. Reč je tu o ljudima, građanima i državnom razlogu. Ovaj mnogo puta zloupotrebjeni termin poslužio je kao i previše puta kroz istoriju da se gazi preko ljudi i potiranjem individualnih, stvara kolektivna istorija – istorija masovnih ubistava. Jović govori u njihovo ime, u ime građanina, kada pita čija je država, da li onih koji u njoj žive, ili onih koji su je stvorili ratom.

Najviše Jugoslovena živelo je u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Na izvesan način jedan od zaključaka koji se može izvesti po čitanju Jovićeve

knjige je da je Jugoslavija mogla postojati sve dokle god su njeni Srbi bili i Jugosloveni, a kada je toga nestalo, nestalo je i Jugoslavije. Demokracija je prihvatana samo kao princip većine, dok su manjine pokušavale da ostvare *status quo*. „Pretvaranje konstitutivnih naroda u nacionalne manjine bio je jedan od glavnih razloga koji je onemogućavao konstituiranje demokratske Jugoslavije u 1989“ (str. 58). Promena koja je bila pred vratima – tranzicija koja je, kako kaže Jović bila politička, ekonomska, državna, takođe identitetska, ali i tranzicija iz mira u rat (str. 72).

Jugoslovenski poredak bio je nominalno pluralističan ali ne i demokratski i ne liberalan. Umesto demokracije jugoslovensko rukovodstvo ponudilo je decentralizaciju i deetimizaciju odgovorivši na dolazeći talas promena policentričnim autoritarizam koji nije mogao opstati. „Sistem je ostao vođen po formi nacionalno a socijalistički po sadržaju, što je značilo: u formi pluralističko, a u sadržaju monističko. Monistički karakter ideologije u Jugoslaviji sprečavao je ili ograničavao političku pluralizaciju a time je sputavao slobodnu diskusiju o identitetskim pitanjima. Mnoga od njih bila su potisnuta na margine, tabuizirana i mitologizirana“ (str. 77).

Drugo poglavlje posvećeno je vremenu stvaranju rata u Hrvatskoj. Jović ga započinje objašnjavajući kontekst Evrope sa kraja osamdesetih godina i posebno prelomne 1989. Ta famozna godina koja se u Jugoslaviji „nije dogodila“ donela je promenu pre svega na ujedinjenjem Nemačke. Pad Berlinskog zida označio je kraj Hladnog rata i doneo trenutak anarhije i haosa u kojem je sve što je ranije bilo nezamislivo, postalo moguće.

Međunarodne okolnosti, pre svega ujedinjenje Nemačke i povratak nacionalizma u Evropu ostavio je kontinent bez nadzora uz ignorisanje SAD koja je savetovala Sloveniju i Hrvatsku da odustanu od jednostrane secesije, a Srbiju i Crnu Goru da odustanu od upotrebe sile. Svaki od aktera čuo je samo jednu polovinu te poruke, primećuje lucidno autor. Dolazi do nadmetanja između EU i SAD a kasnije projektovanje moći Nemačke i njenog takmičenja sa Amerikom zbog koga će stradati puno ljudi u Bosni i Hercegovini. Čitajući Rat i Mit primetno je da autor kao da ima naviku da govori neprijatne istine, poput one da je Berlinski zid nekima pao na glavu, dok je rat na Kosovu kao završetak Jugoslovenske drame tamo gde je njen raspad i započeo, doveo Putina na vlast u Rusiji, baš kao što je rat u Jugoslaviji potpomogao opstanak NATO posle okončanja hladnog rata, ali i da je brisanje Srpskog kao konstitutivnog naroda iz Ustava Hrvatske, odnosno njihova radikalizacija u konačnici dovela do rata u Hrvatskoj.

Neomarksističke ideje o jezgri i periferiji autor smatra za relevantan analitički instrument kada treba razumeti različite epilogе istovetnih istorijskih događaja, ali na manjoj ili većoj udaljenosti od centra zbivanja. Kao što je ideja samoodređenja u Americi proizvela demokraciju, a u Evropi nakon Prvog Svetskog rata nacizam i fašizam, tako je i nemačka ideja *Mi*

smo jedan narod imala potpuno različit učinak i rezultat u dva različita konteksta. Jer kako podcrtava autor, dominantna ideja epohe, odnosno njen duh proizvode očekivan učinak samo u jezgru, imperijalnoj ili postimperijalnoj metropoli (makar ona bila i republika) U kolonijama, na rubu, u poluperiferiji i periferiji ona proizvodi kaos i nasilje. Jedini način da se to zaustavi, je u hegemonskoj intervenciji jezgra nad periferijom, odnosno njenom spoljašnjem pacifikovanju.

Poruka nemačkog ujedinjenja – *Mi smo jedan narod*, imala je dakle sasvim drugačiji odjek u višenacionalnim socijalističkim federeacijama. U Jugoslaviji, taj istorijski događaj označio je kolaps autoriteta ali ne i autoritarnosti. Stvaranje straha od drugog, uz nejasne granice identiteta pripadnosti nacionalnom i nadnacionalnom korpusu doneo je brisanje sećanja. Od „niko nas neće rastaviti“ stiglo se do „nikada nismo mogli zajedno.“

Novi dizajneri identiteta podsticali su strahove i neizvesnost kako bi doprineli nacionalnoj homogenizaciji i mobilizaciji Hrvatske zarad postizanja međunarodnog priznanja. Strah od raspada države, koji se i dogodio svim jugoslovenskim republikama po raspadu Jugoslavije, imao je za rezultat nastanak agresivne retorike a kasnije i mobilizaciju za rat. Tako je strah kao negacija slobode i ultimativni brisač sećanja, postao i sredstvo transfera čitavog jednog društva iz mirnodopskog u ratno stanje. U autoritarnim režimima država čini sve da građanima oduzme lična sećanja sećanja dok u onim liberalnim, oni bi trebali izgubiti pravo na ono službeno. Politika službenog pamćenja kombinovala je pamćenje i zaborav kao dva tipična načina kojima je konstruisala novi mit.

Ipak istini za volju kultivisanje i instrumentalizacija straha nije bila inovacija republičkih rukovodstava. Strah građana od istinske demokratije bio je podstican sećanjima na stranačke svađe u parlamentu Kraljevine Jugoslavije. Socijalistička Jugoslavija bila je pak okružena *Brigama*, pod parolom *živeti kao da će sto godina biti mir a spremati se kao da će sutra izbiti rat, da neprijatelj nikada ne spava*, dok se državljanstvo sticalo kroz služenje vojnog roka uz glorifikaciju Narodno Oslobođilačke borbe.

Rat je dakle još u samoj Jugoslaviji bio instrumentalizovan za ciljeve održanja poretka, a trajna spremnost za rat uz doktrinu odbrane zasnovane na konceptu „naoružanog naroda“ bio interpretiran kao jedina odbrana od nemani koja je pretila iz mraka.

Kada govori o interpretaciji rata u modernoj Hrvatskoj, autor kaže da je rat nada onima koji su izgubili nadu, trajna rezervna opcija za socijalnu afirmaciju ali i način za upravljanje tokovima društvenog razvoja povlačeći paralelu sa stihovima *Internacionale*, himne globalnog komunizma. Prema njegovim rečima, ratni narativ je okovao Hrvatsku u poluvanredno stanje ni rata ni mira, koje traje.

„Rat je nada onima koji su izgubili nadu – i obećanje koje nije ostvareno onima koji su već jednom ratovali. On je izvor i osećanja izdanosti i prevarenosti, kao i nade u konačnu promjenu. On je dakle mnogima jedina šansa i jedina nada. Istodobno, on je razlog stalne odgode neke drugačije, bolje budućnosti, za koju ne želimo preuzeti odgovornost sada i ovdje“ (str. 115).

Kada je koncept i pojam samoodređenja uveden u Evropu u doba pada imperija tokom Prvog svetskog rata došlo je do njegove značajne redukcije. Ovo pre svega jer u Vilsonovskom smislu samoodređenje naroda jeste sinonim za demokratiju i povezan je sa idejom demosa, baš kao što narod u tom čitanju ovog pojma nije bio povezivan sa idejom etnije. Stvar se, piše Jović, dodatno zakomplikovala činjenicom da su pojam, ideja i praksa samoodređenja na prostore bivše Jugoslavije ušli posredstvom Staljina a ne Vilsona. Nekadašnji Lenjinov komesar za nacionalno pitanje, ostao je u Jugoslaviji autoritet u području teorija nacionalizama sve do kraja osamdesetih godina. Tako je Staljinova formulacija o *pravu naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcepljenje* našla svoje mesto u školskim udžbenicima ali i Jugoslovenskom Ustavu.

„Paradoksalno je, ali ne i neistinito da su se upravo separatisti, nacionalisti i antijugosloveni najviše naslanjajući na Staljina i Staljinovu formulaciju (bez navođenja imena njenog autora) pri čemu su neki (poput Franje Tuđmana) bili sasvim sigurno svjesni da to rade, a mnogi drugi su to radili u uvjerenju da se radi o univerzalno prihvaćenoj normi međunarodnog prava, a ne o staljinističkoj interpretaciji koja nije univerzalno primenjiva – jer bi izazvala novi svetski rat, kaos i kolaps međunarodnog sustava“ (str. 165).

Nestanak Istočne Nemačke odnosno socijalističkih federacija interpretiran je njihovom navodnom neodrživošću uslovljenom samim federalnim uređenjem iako je zapravo glavni razlog raspada bio kolaps ideologije a potom i nacionalizam koji se javio na ruševinama internacionalnog marksizma. Nemačko ujedinjenje je pokazalo, piše Jović, da se nacionalizam nije samo javio na istoku nego i na zapadu i ne samo u Jugoslaviji već i u samoj centralnoj Evropi.

Kao i u svom prethodnom delu *Jugoslavija: država koja je odumrla*, Jović odvaja temu raspada zemlje od rata, iako ga smatra za jedan od ključnih uslova koji je sukobe učinio mogućim:

„Rat je bio sa jedne strane, rezultat promjena u međunarodnom sustavu, a s druge rezultat odluka koje su relevantni akteri donosili u okolnostima u kojima su se našli,“ piše on podcrtavajući da je o motivima možda prerano govoriti i pisati uz osvrt na činjenicu da je arhivska građa u Hrvatskoj strogo kontrolisana te da je za pristup građi o događajima od pre 30 godina i dalje potrebna sigurnosna provera i dozvola posebne vladine komisije:

„Pristup činjenicama tretira se kao sigurnosni rizik, pa se omogućava samo onima koje provjeri služba sigurnosti. To već samo po sebi govori o karakteru samog procesa, kojemu je glavna zadaća da konstruira mit, a ne da podtakne nezavisna istraživanja utemeljena na dokazima“ (str. 173).

Nadalje nije nikakvo čudo da je Jovićeva knjiga dobila veliki publicitet podjednako pozitivan i negativan, jer on govori istinu u lice moći a to je uvek polarizujuća pozicija. Pozicija izuzetnosti. Tako pišući o konceptu jedne istine, on govori i o konkretnim ljudima koji su hteli rat i koji su ga u konačnici i stvorili. Učinili su to kako bi privukli pažnju relevantnih aktera, jer se nažalost pokazalo, da mirne i nenasilne političke inicijative često ne uspevaju nikoga da zainteresuju. Rat je stoga ponekad politički koristan zaključuje on. I te kako jeste, jer reč je tu o prirodi države i naličju politike imperija koje po instinktu vide svaku prekompoziciju snaga na terenu kao mogućnost da bolje zaštite svoje stvarne, ili makar simbolčke interese.

Takođe, ističe Jović one koji žele rat može u toj nameri osujetiti samo veća sila a to je država, no kada nje nema kao što tada već nije bilo Jugoslavije, ostaje mogućnost strane intervencije, za koju nažalost takođe nije bilo interesa. Rat je postao nova nulta tačka:

„Bio je prilika da se napravi novo miješanje kostiju (fašista i antifašista) novo miješanje karata – da se napravi nova raspodijela onoga što treba pamtiti i onoga što (i kako) zaboraviti. Bio je to novi izgovor za novo sjećanje i novi zaborav, za lustraciju Srba i Jugoslavena, ali i za uključivanje nekad komunističkih a sada nacionalističkih Hrvata: svih onih koji su negirali svoj vlastiti životni put i skrivali svoje životopise, ili su makar imali spremno oportuno objašnjenje za svoju komunističku prošlost. To objašnjenje bilo je mitsko. Njega je proizveo i producirao, izrekao i u javnosti predstavio, novi mit, prema kojem su svi Hrvati uvijek željeli Hrvatsku i o njoj sanjali“ (str. 186).

Pošto u prva dva poglavlja pozicionira uzroke rata i kontekst koji ga je omogućio, u ključnom trećem poglavlju autor se bavi nastankom mita koji je nastao iz rata odnosno posledicama mitotvorstva tokom proteklih 25 godina. Bitka za interpretaciju (službenu) događaja tokom rata u Hrvatskoj postala je njegov nastavak.

Već na samom početku ovog dela knjige Jović ističe nelogičnost temeljne pretpostavke mita o domovinskom ratu kao nultom času nacije u kojem je „stvorena“ moderna Republika Hrvatska. Sve ono što je postojalo ranije a najpre ZAVNOH na kojemu hrvatska država zapravo temelji svoje postojanje, ignoriše se kao san ili u najboljem slučaju kao priprema za razdoblje kada je država zaista stvorena. O odnosu branitelja odnosno njihovih glasnogovornika prema NOB najbolje govori podatak o hiljadama porušenih spomenika vezanih za to istorijsko razdoblje.

Jović citira izjavu Vladimira Šeksa jednog od najkonzervativnijih hrvatskih političara i kako kaže, istaknutog mitotvorca: „U Hrvatskoj Domovinski rat nije još u potpunosti završio. Završile su dvije njegove faze – bitka za nezavisnost zemlje i teritorijalno ujedinjenje. Ali završna, treća faza, koja se odnosi na interpretaciju Domovinskog rata i dalje se vodi“ (str. 200)

Jednaku pažnju kao nametnutim sećanjima autor posvećuje i namećanju službenog zaborava poredeći ga sa retuširanjem fotografija Staljinove nomenklature na kojima su nepodobni pojedinci jednostavno nestajali. Taj *damnatio memoriae*, neophodan je, jer mitotvorci su tašti kaže autor. Stoga im nije dovoljno da budu tek naslednici jedne duge tradicije – oni moraju biti stvoritelji novog sveta i novog početka istorije.

Vraćajući se na jednu od početnih premisa po kojoj je Hrvatska stekla oreol pobjednika i žrtve Jović ističe da je takvu zemlju veoma teško menjati iznutra. Legitimitet pobjednika stečen *via facti* često se koristi da bi se stvorila nova vrsta političkog i društvenog uređenja. Kao jedan od primera za državu pobjednika-žrtvu autor navodi Srbiju posle Prvog svetskog rata. Taj legitimitet dakle ne izvire iz demokratije, već iz rata i zbog toga se njegovi vlasnici ratu stalno vraćaju.

Sa druge strane, žrtve koje ne odgovaraju čistoći mita, žrtve su same sebe, one se ne računaju. „U svijetu u kojem politika proizvodi korisne slike stvarnosti, u kojem se konstruiranje laži smatra vrlinom ili makar neproblematičnom nužnošću (lagati za domovinu) – sve dok uspijeva proizvesti željeni učinak – konstruiranje mitova je unosna politička aktivnost.“ A mit i sloboda su, piše Jović, međusobno suprotstavljeni pojmovi. Nadalje, ovakva propaganda zasnovana na lažima i konstrukcijama ne samo da urušava mogućnost argumentacije u javnom diskursu već dovode do narušavanja same biti liberalne demokratije. Autor ovim argumentom, ali i greškama leve političke alternative u Hrvatskoj poput prihvatanja narativa desnice objašnjava izbornu propast SDP.

Četvrto poglavlje nazvano **Etnototalitarizam svakodnevice** bavi se redefinisanjem samog pojma totalitarizma povezujući ga brojnim primjerima sa njegovom etničkom mutacijom. Mitotvorci sebe smatraju legitimnim vladarima i ne prihvataju izbornu legitimaciju, dok se manjinska pitanja stavljaju u bezbedonosni kontekst, pa čak i sama vlast iako je izabrana može biti oglašena za nenarodnu. U takvim društvima javnost nosiocima manjinskog mišljenja nije dopuštena a privatnost im nije omogućina. Za njih nema ni *slobode za ni slobode od*. U najboljem slučaju ih se ignorira kao da ih nema, a u najgorem se učini sve da ih i zaista ne bude. Zbog toga je kaže Jović svaki totalitarizam u svojoj suštini antiliberalan, antipluralistički i antipolitičan. U društvima u kojima dominiraju kultovi ličnosti a individualnost nije poželjna, autonomija pojedinca tretira se kao otpadništvo:

„Izdvajanje iz kolektivnog Mi nikada nije neutralno, nego može biti samo svesno ili nesvesno neprijateljsko“ (str. 290).

Dotičući se same ideje totalitarizma Jović kao da poentira obrađujući ujedno suštinu svog dela ali i problema sa kojime će se u narednim godinama i decenijama morati da suoči i sama Hrvatska. On kaže da je totalitarni poredak u nameri da postane totalna zajednica zapravo u stalnom ratu odnosno u permanentnom izvanrednom stanju usmerenom protiv pojedinca. Ono posle nekog vremena postaje uobičajeno, dok rat sa spoljašnjim i unutrašnjim neprijateljima suspenduje slobodu i pluralizam. Bez rata se ne mogu postići ciljevi totalitarnih ideologija jer se njima zapravo zamenjuje politika.

Kada postoji rat umesto politike, rat je stvaran a politika je samo performans, ritual suspendovanog značenja. Ratnici su jedini koji poseduju legitimitet i važniji su od političara i bilo kog građanina, svakoga ko tu živi, a rat postaje mera prava svakog građanina.

„Suvremena Hrvatska bori se sa demonom totalitarnosti koji je nastao u njenoj utrobi i zbog kojega se, zbog okolnosti u kojima je nastala, teško može osloboditi. Ona nije totalitarna država. Ali, u njoj postoje i oni koji su nezadovoljni pluralizmom, individualizmom i slobodom, kao i oni koji smatraju da rat nije i ne smije biti dovršen jer prava suverenost još nije postignuta, a rješenje vide u totalitarnim modelima“ (str. 291).

Ponovno uvođenje vojnog roka, registri izdajnika, Jasenovac kao sabirni logor za one koji su ustali protiv Hrvatske, samo su neke od interpretacija i ideja koje Jović navodi kao primere za totalitarne tendencije koje kritikuje.

„Radi se o tendencijama stvaranja totaliteta uz isključivanje svih onih (pa makar bili i većina) koji se ne slažu sa onim što avangarda, elita, smatra ne samo najboljim nego i jedinim mogućim. Radi se o tendencijama kojima je cilj promoviranje jedinstva unutar samo jedne od opcija, na štetu svih drugih“ (ibid.).

Kao jedan od bitnih momenata u ovom delu knjige Jović ističe razliku između Fašizma – ideologije totalne države, odnosno Nationalsocijalizma čija se zamisao zasniva na ideji rasne supremacije. Nationalsocijalizam je poražen kaže autor ali Fašizam – nije. Apsolutna suverenost, na neki način povezana je sa idejom Fašizma kaže on ističući da se u Hrvatskoj ova ideja javila sa samim trenutkom formiranja države.

„Suvreizam koji je utemeljen na liberalnim načelima insiztirat će na ideji *slobode* pa će i stvaranje države interpretirati iz te ideje i oko nje. Takođe pod *samoodređenjem* neće smatrati samo *odcijepljenje* od drugih – nego prije svega, pravo na *unutarnju suverenost*, a to znači pravo svakoga da odlučuje o sebi, bez nekog apsolutnog višeg autoriteta. Pravo na *samoodređenje* nije samo pravo na nezavisnost, nego je i pravo na odlučivanje,

(str. 296)“ podcrtava Jović još jednom se vraćajući na razliku Vilsonovog shvatanja samoodređenja kao sinonima za demokratiju, za razliku od Staljinovog i Lenjinovog koje je korišćeno pre svega u kontekstu razgraničenja i odcepljenju malih naroda i njihovom izdvajanju iz multikulturalnih država. Bitna razlika između ova dva shvatanja samoodređenja odnosi se i na princip horizontalne i vertikalne podele vlasti koji sprečavaju apsolutnu suverenost odnosno diktaturu pojedinca ili većine.

Autor ističe da jedno krilo hrvatskog nacionalizma nije zadovoljno onim što je postignuto po pitanju etničkog homogeniziranja i da se ista mora nastaviti i tokom mirnodopskog perioda:

„Njihova vizija domovine proizilazi iz ideje doma, a ideja legitimne vlasti – iz ideje vlasništva. Za njih je država dom nad kojim Mi i jedino Mi imamo pravo *vlasništva*.

Totalitaristi nikada nisu zadovoljni statusom većine. Oni traže legitimitet koji je trajan i poziciju koja je izvan političkog polja – neupitna i jamčena za vjekove vjekova. Oni traže poziciju nadpolitičkog, odnosno državnog ili suverenog. Nije dovoljno biti većina, jer većina je podložna natjecanju sa drugima, te svoju legitimaciju izvodi iz činjenice brojnosti ili popularnosti“ (str. 312).

Zaključno poglavlje Jović otvara ističući činjenicu da su hrvatski nacionalisti sva tri svoja ključna cilja: nezavisnost zemlje, teritorijalnu reintegraciju i etničko homogeniziranje postigli ratom i da je stoga taj pojam toliko važan za njih.

„Taj rat koji se vodio prije svega protiv manjina, i u kojem su glavne žrtve bile konkretne manjine tamo gdje su se zatekle (Hrvati u krajevima gdje su Srbi činili većinu, a Srbi i naročito Jugosloveni tamo gdje su bili u manjini u odnosu na Hrvate) konstruirao je *novu Hrvatsku*, Hrvatsku u kojoj je zavladao duh, zakon i praksa etnonacionalizma“ (str.325)

Etnonacionalizam ne poznaje razliku između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, već u njemu postoji samo jedna nulta tačka istorije iz koje se ne sme nikada pomaknuti, kaže Jović ističući da nacionalisti mitotvorci smatraju da demokratski izabrani lideri koji nisu nacionalisti, nemaju legitimitet i predstavljaju opasnost za državu koju su oni stvorili. Pravi legitimitet po njihovom shvatanju leži u svetinji rata, ne u demokratiji.

Taj beg od demokratije u teokratiju i ideologizaciju ističe u zaključku Jović predstavlja otvorenu pretnju ne samo liberalnom već i demokratskom poretku u Hrvatskoj. Posebno je zanimljiva paralela koju autor nudi povezujući iskustvo delimičnog napuštanja mitova koje se u Evropi zbilo 1968 kao mogućnosti da se krene dalje i primer neuspešnog preuzimanje mitova od generacija rođenih u vreme drugog svetskog rata u Sovjetskom savezu i Jugoslaviji.

Danas generacije koje su rođene u vreme ratova devedesetih ulaze u godine onih koji su pokrenuli talas promena u Evropi krajem šezdesetih. Da li će do sličnog procesa doći na Balkanu danas? Knjiga koja je pred nama je dragocen putokaz u tom pravcu. Dalje od mitova, bliže slobodi.

PRIKAZ

ĐORĐE PAVIĆEVIĆ I MARKO SIMENDIĆ

DISCIPLINOVANJE DEMOKRATIJE:
KLASIČNE KRITIKE I MODERNA SPORENJA*Fabrika knjiga, Beograd, 2016, str. 191*

Vjerujemo kako živimo u demokratskim uređenjima. Ne smatramo ih idealnima, ali se često pozivamo na Churchilla kako bismo zaključili da je demokracija „najgori oblik vlasti, osim svih ostalih do sada isprobanih“. Pitaju li nas što se treba učiniti kako bi postojeći sustav bio još demokracičniji, vjerojatno ćemo navesti osobine koje evaluiraju *Democracy Ranking* i drugi modeli rangiranja demokratskih uređenja, poput stabilne (tro)diobe vlasti i funkcionalnog ustava koji štiti prava i interese manjina, sposobne izvršne vlasti sačinjene od stručnjaka koji su u stanju donositi i provoditi kvalitetne javne politike, a možda spomenemo i zaštitu osobnih, političkih i ekonomskih sloboda svih građana. No jesu li ovo uistinu osobine koje neko uređenje čine demokratskim? Ili su, potpuno suprotno, nedemokratski elementi koji izobličavaju demokratske procedure? Đorđe Pavićević i Marko Simendić, autori izvrsne knjige koja se idejom demokracije bavi od njezinih začetaka do današnjih dana, čvrsto zastupaju drugi odgovor.

Demokracija je u zadnja dva stoljeća postala vrijednosno izrazito nabijen pojam. Međutim, prateći ovaj trend, njezino se značenje mijenjalo i širilo, prilagođavajući se i približavajući epistemičkim i ekonomskim vrijednostima i težnjama (poput podjele epistemičkog i odlučivačkog posla ili efikasnosti i supstantivne kvalitete donesenih odluka). Demokracija u svom izvornom obliku, kao kolektivni sustav donošenja javnih odluka, nije u mogućnosti adekvatno zadovoljiti ove kriterije. Zbog toga se njezino značenje mijenja, tako da demokracija umjesto sustava ili procedure donošenja odluka postaje sustav za kolektivnu autorizaciju (ili legitimaciju) javnih odluka koje je donijela manja grupa ljudi (stručnjaka ili onih koji su, zbog nekih osobina koje imaju, smatrani kompetentnima za donošenje odluka). Autori su uvjereni kako je ovom promjenom značenja rasprava ozbiljno zastranila i dovela do zabrinjavajuće terminološke zbrke, u kojoj bi antički protivnici demokracije gajili simpatije prema uređenjima u kojima danas živimo, dok ih njezini antički zastupnici ne bi uopće mogli prepoznati kao demokratska.

Iako će u ranijim odlomcima mnogi prepoznati ideje Jacquesa Ranciera i Sheldona Wolina, koje su nesumnjivo značajno utjecale i na sadržaj ove knjige, potrebno je istaknuti kako se autori upuštaju u bitno različit deskriptivni (a ne normativni) projekt. Naime, cilj knjige nije pružanje jednog ispravnog viđenja demokracije. Umjesto toga, autori su prionuli zahtjevnom pothvatu praćenja kako se ideja demokracije mijenjala kroz vrijeme, pod čijim utjecajima i u kojem smjeru. Knjiga zato ima kronološku strukturu i prati promjene koncepcije demokracije kod nekih od najznačajnijih političkih teoretičara, sažimajući njihov opus i veoma precizno usmjeravajući raspravu prema relevantnim idejama i argumentima. Međutim, glavna je pretpostavka jasno postavljena, tako da čitatelj u svakom poglavlju jasno može uočiti zašto je naglasak stavljen upravo na određene dijelove političke misli teoretičara koje se obrađuje, odnosno kako nove interpretacije demokracije odstupaju od njezinih antičkih korijena.

Discipliniranje demokracije, proces koji se prati kroz cijelu knjigu (i prema kojem je ista dobila ime), teži smanjenju utjecaja prosječnog građanina na političko odlučivanje (str. 14). Ključna premisa u opravdanju ovog procesa utemeljena je na izrazito negativnom shvaćanju kompetencija 'demokratskog čovjeka' koji nije sposoban donositi kvalitetne političke odluke, već ih za njega trebaju donositi oni kvalificirani i ovlašteni, tako da je politički utjecaj prosječnog građanina sveden na puko prihvaćanje (autoriziranje) odluka koje su donijeli drugi. Budući da je proces discipliniranja demokracije trajao stoljećima, značajan dio knjige polazi od kritika koje su kroz povijest bile upućene demokratskim oblicima uređenja, te prati kako se, uslijed tih kritika (i djelomično odgovarajući na njih) mijenjala koncepcija demokracije. Discipliniranje demokracije posljedica je nepostojanja adekvatnog odgovaranja na postavljene kritike, odnosno izbjegavanja suočavanja s kritikom (str. 20). Ono, smatraju autori, nastupa u dvije faze: u prvoj se politički utjecaj udaljava od naroda nakon francuske i američke revolucije, uslijed kojih su afirmirani predstavnički sustavi koji vrše određenu vrstu selekcije onih koji su kvalificirani da donose odluke, dok se u drugoj, koja nastupa nakon Drugoga svjetskog rata, politički utjecaj udaljava čak i od političkih predstavnika daljnjim smanjivanjem domene političkog, ali i spektra ideja i vrijednosti među kojima se može (legitimno) birati.

Nakon sadržajem bogatog uvoda i prvog poglavlja u kojem je jasno postavljen cilj knjige, ali i objašnjena metodologija koju će autori koristiti kao i struktura glavnog argumenta, drugo poglavlje započinje opisom demokracije kao oblika vladavine. Platonovo razmišljanje i kritika demokracije predstavljaju polazišnu točku rasprave budući da je Platon pružio i obuhvatni opis demokracije. On demokraciju ne vidi kao politički poredak (str. 27) već kao potpuni nedostatak reda (i poretka), sustav u kojem su

slobode građana neograničene, a političko je odlučivanje vođeno idejom potpune političke jednakosti, prema kojoj nikakva karakteristika (osim eventualno statusa građanina) ne predstavlja osnovu za posjedovanje većeg utjecaja u procesima odlučivanja. Demokracija tako ne uspijeva kultivirati i razvijati vrline kod građana budući da su za to potrebne suzdržanost i disciplina, te u konačnici postaje neodrživa, završavajući u tiraniji pojedinaca koji su uspjeli privući simpatije masa, a koji nemaju relevantne karakteristike koje bi ih činile dobrim vladarima. Proces discipliniranja demokracije započinje već s Aristotelom, koji (slično kao i kasnije Mill) ne stavlja fokus na jednakost političkog utjecaja među građanima, već traži ravnotežu između (za odlučivanje) kvalificirane manjine i nekvalificirane većine, koja se postiže mješovitim sustavom vlasti koji je istovremeno i demokracija (omogućuje svima da vladaju) i oligarhija (daje vlast zaslužnim građanima) (str. 49). Dok kvalificirana manjina donosi političke odluke, politički utjecaj nekvalificirane većine treba ograničiti na izbor i nadzor organa vlasti. Stabilnost sustava u ovim mješovitim modelima leži u ublažavanju težnje za neograničenom vlašću, koja (ako nije adekvatno disciplinirana) vodi prema ukidanju samog poretka.

Pomak prema miješanom sustavu, koji je nagoviješten već s Aristotelom, a kasnije i preko Polibija i Cicerona, nastavlja se u trećem poglavlju znakovitog naslova „Razoružavanje demokracije“. Ovaj su proces autori prikazali kroz dvije faze: u prvoj, koju karakterizira politička misao J.-J. Rousseaua, političko je odlučivanje djelomično odvojeno od naroda okupljenog u skupštini. Rousseau tako ostavlja velike (zakonodavne) ovlasti direktnom demokratskom tijelu, dok za provođenje tih zakona zadužuje izvršnu vlast, vladu sastavljenu od građana kompetentnih za implementaciju zakona. Autori argumentiraju kako je Rousseau među prvim teoretičarima koji se ozbiljnije bave pitanjem (demokratske) legitimnosti – vlada tako može donositi legitime odluke samo kada vjerno oslikava cjelokupno političko tijelo, a to može postići samo kada je formirana kao „rezultanta ukupnog djelovanja koje čini mnoštvo ljudi iz različitih razloga“ (str. 67). U drugoj fazi razoružavanja demokracije, u kojoj prednjače engleski teoretičari, čak i zakonodavna vlast (koja je kod Rousseaua uključivala sve građane kao jednake) postaje elitna i primjerena samo za kvalificirane građane. Ovaj je zahtjev poduprt idejom kako će predstavnički oblik vlasti bolje uključiti interese svih društvenih grupa, ali i pretpostavkom da će predstavnici, bolje nego ostali građani, shvaćati i artikulirati opću volju.

Daljnje se isključivanje naroda iz sustava odlučivanja opisuje u četvrtom poglavlju, gdje se analiziraju argumenti američkih ustavotvoraca i britanskih intelektualaca s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Naglašava se funkcija predstavnika u zakonodavnoj vlasti, građana koji legitimnost dobivaju iz naroda koji ih je izabrao, ali istovremeno nemaju dužnost zastupati volju

onih koji su ih izabrali, već imaju slobodu (i dužnost) odlučivati prema vlastitom nahođenju, potpuno nevezano za mišljenja, stavove i vrijednosti građana koje predstavljaju. Dok u SAD-u u to vrijeme još uvijek postoji razlikovanje između demokracije, koju karakterizira sudjelovanje građana u procesima odlučivanja, i republike, obilježene sustavom predstavnštva u kojem građani ovlašćuju druge da odlučuju za njih, u Engleskoj je konceptualna zbrka dodatno pojačana Millovom koncepcijom predstavničke demokracije, obilježene ne samo nejednakostima u političkom odlučivanju već i nejednakostima u procesu autorizacije javnih odluka (izbor članova parlamenta kroz metodu višestrukog prava glasa za bolje obrazovane i građane koji obavljaju odgovornije poslove).

Širenje ovih novih oblika demokracije, koji su se krajem 19. stoljeća počeli ubrzano širiti Europom, zabrinulo je brojne intelektualce i teoretičare. Ovaj strah, ističu Pavićević i Simendić u petom poglavlju, nije bio rezultat bojazni da predstavnička demokracija neće biti dovoljno demokratska, nego upravo suprotno – zavladao je bojazan kako su novi sustavi i dalje previše pod utjecajem nekvalificiranih masa kojima se lako manipulira i upravlja jer ne prepoznaju ni svoj, a ni javni interes (str. 127). Politika tako postaje umijeće kontrole i manipulacije, pomoću kojih se, kroz izborni proces, nastoji zadobiti legitimacija za vrijednosti i zakone koji su narodu izvanjski budući da su nametnuti od strane (medijskih ili stranačkih) elita. Međutim, ove pojave nailaze na snažne kritike, poput one Marxove, kojoj autori posvećuju posebnu pozornost. Marx tvrdi kako demokracija nije neutralna na klasne sukobe (ne predstavlja pravični teren za političko natjecanje), već je strukturirana društvenim odnosima koji uvijek idu u korist klasi koja ima nadmoć (str. 143). Poglavlje detaljno prikazuje kako su se Marxovi stavovi prema demokraciji mijenjali, kao i njegovu izraženu privrženost komuni kao novom obliku političkog udruživanja obilježenog političkom, ali i ekonomskom jednakošću. Zadnji dio poglavlja bavi se prigovorima koji upućuju na neizbježnosti kriza demokracije, od njezine tendencije da ulazi u saveze s ideologijama koje su povlačile neke oblike diktature (nacionalizam, kapitalizam, socijalizam), do njezine nemogućnosti da nastavi proizvoditi (čak ni deskriptivni) legitimitet.

Posljednje i (u odnosu na ostala) značajno kraće poglavlje, znakovito označeno kao „Kraj opsjena i dogmi“, bavi se demokratskim elitizmom, teorijskim pristupom u kojem se ne nastoji sakriti odvojenost između onih koji donose političke odluke i onih na koje se te odluke odnose. Kao izvrstan primjer ovakve raskrinkane teorije autori navode austrijskog ekonomista Josepha Schumpetera, čija koncepcija demokracije pretpostavlja da građani odlučuju samo i isključivo o tome tko će za njih u sljedećem mandatnom razdoblju donositi odluke. Političari postaju pružatelji usluga, a glasovi monetarna jedinica kojom se plaćaju te usluge. Taj je sustav, ističu

autori, po malo čemu demokratski i predstavlja konačni ekstrem evolucije pojma 'demokracije'. Štoviše, uz porast jaza između onih koji vladaju i onih kojima se vlada, uvode se i novi institucionalni mehanizmi koji ograničavaju prostor unutar kojeg se može donositi javne odluke, kao i mehanizmi koji preferiraju *status quo* i onemogućavaju rješavanje javnih problema kada oko odgovora postoje duboka neslaganja.

Knjiga *Disciplinovanje demokratije* veoma je jasno pisana, a jednostavna struktura čini je preglednom i korisnom čak i onim čitateljima koji se žele fokusirati samo na neke od obrađenih autora. Precizno postavljen cilj, koji je istovremeno nešto skromniji, ali na poseban način i zahtjevniji od onih koje si postavljaju Ranciere i Wolin, izvrsno definira opseg knjige, iako ostavlja otvorenim različite mogućnosti njezine primjene. Kvalitetna analiza promjena u shvaćanju demokracije kroz stoljeća predstavlja izazovno štivo za studente s interesima u političkoj teoriji i povijesti ideja, a njezina kompleksnost i primjenjivost na suvremene rasprave (koje su, nažalost, nešto slabije predstavljene, kao i rasprave o discipliniranju demokracije od strane međunarodnih udruženja ili institucija) pokazuju da je knjiga izrazito vrijedan izvor informacija i za istraživače koji se dulje vrijeme bave temama teorije demokracije. Štoviše, knjiga predstavlja i zanimljiv izazov za teoretičare koji se bave pitanjem (normativne) legitimnosti budući da na izazovan i inovativan način propituje pretpostavke i interpretacije vezane uz danas sve popularniju epistemičku teoriju demokracije.

Ivan Cerovac

UPUTE SURADNICIMA

(HRVATSKA REDAKCIJA)

Rukopisi se šalju redakciji časopisa elektroničkom poštom kao Word dokument na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija o pošiljatelju), a u zasebnom elektroničkom dokumentu naslov teksta, ime i prezime (svih) autora i naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključne riječi i kontakt (adresa, elektronička pošta, telefon i faks). Sažetak (do 120 riječi) mora jasno naznačiti narav razmatranog intelektualnog problema, korišteni postupak ili argument i zaključke autora. Poželjna je dužina izvornog znanstvenog članka 6000 ili 8000 riječi (42000 – 56000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Prije slanja osvrta i recenzija neophodno se konzultirati s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sljedeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134-43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLJEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, 27 (March): 115-44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. "Totalitarian and Authoritarian Regimes". In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

UPUTSTVO SARADNICIMA

(SRPSKA REDAKCIJA)

Rukopise slati redakciji časopisa elektronskom poštom kao Word fajl na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija koje mogu identifikovati pošiljaoca), a u odvojenom fajlu posebnu stranu s naslovom teksta, imenom i prezimenom (svih) autora i nazivom ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključnim rečima i kontakt informacijama (adresa, elektronska pošta, telefon i faks). Apstrakt (do 120 reči) mora jasno naznačiti prirodu intelektualnog problema koji se razmatra, upotrebljeni metod ili argument i zaključke autora. Poželjna dužina za izvorni naučni članak jeste od 6.000 do 8.000 reči (app. 42.000–56.000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Redakcija zadržava pravo da tekstove koji ne zadovoljavaju standarde ne uzme u razmatranje. Prikaze knjiga treba pripremiti na isti način, dužine do 700 reči (app. 5.000 slovnih znakova s razmacima). Pre slanja osvrta i drugih vrsta tekstova konsultovati se s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sledeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134–43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, 27 (March): 115–44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. "Totalitarian and Authoritarian Regimes". In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

